

طاهر يوسف الخطيب

معجم المفصل في الإعراب

(Наҳв фанидан таркиб қоидалари)

Муаллиф:
Тоҳир Юсуф ал-Хотиб

Таржимон:
Афзалжон Аббасов

Мусахҳих:
Анвар Аҳмад

www.arabic.uz

Тошкент
2015-йил

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

بَابُ الْهَمْزَةِ

- أ -

الْهَمْزَةُ ((أ)) هِيَ الرَّمَزُ الْأَوَّلُ لِلْأَجْدِيَّةِ نُطْقًا، وَتَأْتِي عَلَى عِدَّةِ أَوْجُهٍ مِنْهَا:

1 - هَمْزَةُ التَّسْوِيَةِ: وَهِيَ الَّتِي تَأْتِي بَعْدَ كَلِمَةٍ ((سَوَاءٌ))، وَلَا بُدَّ لَهَا مِنْ ((أَمْ)) الْمُعَادَلَةِ، فَيَصِحُّ تَأْوِيلُهَا مَعَ مَا بَعْدَهَا بِمَصْدَرٍ يَحُلُّ مَحَلَّهَا، نَحْوُ قَوْلِهِ تَعَالَى: {سَوَاءٌ عَلَيْنَا أَجْرُنَا أَمْ صَبْرُنَا مَا لَنَا مِنْ مَحِيصٍ}. أَي: سَوَاءٌ عَلَيْنَا جَزَعُنَا أَوْ صَبْرُنَا.

((سَوَاءٌ)): خَبَرٌ مُقَدَّمٌ مَرْفُوعٌ بِالضَّمَّةِ الظَّاهِرَةِ.

((جَزَعْنَا)): مُبْتَدَأٌ مُؤَخَّرٌ مَرْفُوعٌ بِالضَّمَّةِ الظَّاهِرَةِ، وَهُوَ مُضَافٌ. وَ((نَا)): ضَمِيرٌ مُتَّصِلٌ مَبْنِيٌّ عَلَى

السُّكُونِ فِي مَحَلِّ جَرٍّ بِالْإِضَافَةِ.

ҲАМЗА БОБИ

- А -

Ҳамза (أ) абжадда аввалги нутқ қилинувчи ҳарф бўлиб тилда кўпгина важҳларда келади:

1. Тасвия (тенглаштириш) ҳамзаси. Ушбу ҳамза سَوَاءٌ калимасидан кейин келиб, ўша жумлада тенглаштиришни англатувчи أَمْ лафзи иштирок этиши лозим. Шунда у ва унинг феъли масдарнинг ўрнини босиб масдар деб таъвил қилиниши дуруст бўлади. Аллоҳнинг ушбу қавли мисол: (оят), яъни, бизга бесабирлик қилишимиз сабр қилишимизнинг фарқи йўқ.

سَوَاءٌ – зоҳир замма ила марфуъ бўлган хабари муқаддам.

جَزَعٌ – зоҳир замма ила марфуъ бўлган мубтадо муаххар, музоф.

نَا – муттасил замир, сукунга мабний, изофа сабабидан жор ўрнида.

2 – هَمْزَةُ الْإِسْتِفْهَامِ: وَيُسْتَفْهَمُ بِهَا عَنْ أَمْرٍ يُرَادُ تَعْيِينُهُ، نَحْوُ: ((أَسَامِرٌ مُجْتَهِدٌ أَمْ نَيْبِلٌ؟)).

((أَسَامِرٌ)): الْهَمْزَةُ حَرْفٌ اسْتِفْهَامٍ مَبْنِيٌّ عَلَى الْفَتْحِ لَا مَحَلَّ لَهُ مِنَ الْإِعْرَابِ. ((سَامِرٌ)): مُبْتَدَأٌ مَرْفُوعٌ

بِالضَّمَّةِ الظَّاهِرَةِ. ((مُجْتَهِدٌ)): خَبَرٌ مَرْفُوعٌ بِالضَّمَّةِ الظَّاهِرَةِ.

2. Истифҳом (сўраш, савол) ҳамзаси. У ила таъйин этилиши ирода қилинган иш ҳақида сўров қилинади. Мисол: **أَسَامِرٌ مُجْتَهِدٌ أَمْ نَيْبِلٌ؟** Сомир тиришқоқми ёки Набилми?

أَسَامِرٌ – ҳамза ҳарфи истифҳом, фатҳага мабний, эъробда ўрни йўқ.

سَامِرٌ – зоҳир замма ила марфуъ бўлган мубтадо.

مُجْتَهِدٌ – зоҳир замма ила марфуъ бўлган хабар.

3 – هَمْزَةُ النَّدَاءِ: وَتُسْتَعْمَلُ لِنِدَاءِ الْقَرِيبِ، نَحْوُ: ((أَخَالِدُ، أَفْدَامُ)).

((أَخَالِدُ)): الْهَمْزَةُ حَرْفٌ نِدَاءٍ لِلْقَرِيبِ، مَبْنِيٌّ عَلَى الْفَتْحِ لَا مَحَلَّ لَهُ مِنَ الْإِعْرَابِ. ((أَخَالِدُ)): مُنَادَى

مَبْنِيٌّ عَلَى الضَّمِّ فِي مَحَلِّ نَصْبٍ مَفْعُولٌ بِهِ لِفِعْلِ النَّدَاءِ الْمَحْدُوفِ.

3. Нидо ҳамзаси. Яқиндагига нидо қилиш учун ишлатилади. Мисол: **أَخَالِدُ** эй Холид, **أَفْدَامُ** эй Қидом.

أَخَالِدُ – Ҳамза яқиндаги учун ҳарфи нидо, фатҳага мабний, эъробда ўрни йўқ.

خالد – Мунодо, заммага мабний насб ўрнида, махзуф нидо феълига мафъулун бих.

4 – هَمْزَةُ الْأَصْلِ: وَهِيَ مِنْ أَصْلِ الْكَلِمَةِ، نَحْوُ: ((أَخ))، ((أَب)).

4. Асл ҳамза. Ушбу ҳамза калиманинг аслидан бўлади, мисол: أَخ ака, أَب ота.

5 – هَمْزَةُ الْقَطْعِ: وَهِيَ الَّتِي تَقَعُ فِي أَوَّلِ الْكَلِمَةِ، تُكْتَبُ وَتُلْفَظُ، زَائِدَةٌ فِي مَاضِي الرُّبَاعِيِّ وَأَمْرِهِ وَمَصْدَرِهِ، نَحْوُ: ((أَخْرَجَ، أَخْرَجَ، إِخْرَاجَ)).

5. Қатъий ҳамза. Ушбу ҳамза калиманинг аввалида воқеъ бўлиб ёзилади ҳам, ўқилади ҳам. Рубоъийнинг мозийси, амри ва масдарида зоида бўлиб келади, мисол: أَخْرَجَ чиқарди, أَخْرَجَ чиқар, إِخْرَاجَ чиқариш.

6 – هَمْزَةُ الْوَصْلِ: تَقَعُ فِي أَوَّلِ الْكَلِمَةِ وَتَكُونُ زَائِدَةً وَإِنَّمَا أُوتِي بِهَا لِلتَّخْلِصِ مِنَ الْإِبْتِدَاءِ بِالسَّاكِنِ، نَحْوُ: ((اسْتَخْرَجَ الْخُلَاصَةَ))، وَتُكْتَبُ وَلَا تُلْفَظُ إِذَا وَقَعَتْ بَعْدَ كَلَامٍ مُسَبِّقٍ، نَحْوُ: ((يَا وَسَامُ اسْتَخْرِجِ الْمَعَادِنَ)).

6. Васл ҳамзаси. Калиманинг аввалида воқеъ бўлиб зоида бўлади. Уни сўзни суқун билан бошлашдан халос бўлиш учун келтирилади.

Мисол: اسْتَخْرَجَ الْخُلَاصَةَ Хулосани чиқар. Ёзувда ёзилади ва

ундан аввал бирор калом келган бўлса, талаффуз қилинмайди,
МИСОЛ:

يَا وَسَامُ اسْتَخْرِجِ الْمَعَادِنَ Эй Васам! Маъданларни қазиб чиқар.

الألفُ

تَأْتِي:

1 - ضَمِيرًا لِلرَّفْعِ، نَحْوُ: ((الْمُعَلِّمَانِ يُدَرِّسَانِ التَّلَامِيذَ)) ((يُدَرِّسَانِ)): فِعْلٌ مُضَارِعٌ مَرْفُوعٌ بِثُبُوتِ النَّوْنِ لِأَنَّهُ مِنَ الْأَفْعَالِ الْخَمْسَةِ، وَالْأَلْفُ: ضَمِيرٌ مُتَّصِلٌ مَبْنِيٌّ عَلَى السُّكُونِ فِي مَحَلِّ رَفْعٍ فَاعِلٍ).

الألفُ

АЛИФ

Алиф, қуйидагилар учун келади:

1. Рафъ замири бўлиб келади.

Мисол: الْمُعَلِّمَانِ يُدَرِّسَانِ التَّلَامِيذَ Икки муъаллим ўқувчиларни машқ қилдирмоқдалар.

يُدَرِّسَانِ – музроеъ феъли, афъоли хомсадан бўлгани учун онинг собитлиги ила марфуъ.

يُدَرِّسَانِдаги ا – муттасил замир, сукунга мабний, рафъ ўрнида, фоил.

2 - عَلامَةٌ لِلرَّفْعِ فِي الْمُثَنَّى، نَحْوُ: ((الْوَالِدَانِ يَقْطِفَانِ الْعِنَبَ)). ((الْوَالِدَانِ)): مُبْتَدَأٌ مَرْفُوعٌ، وَعَلامَةٌ رَفْعِهِ الْأَلْفُ لِأَنَّهُ مُثَنَّى).

2. Мусаннода рафъ аломати бўлиб келади.

Мисол: الْوَالِدَانِ يَقْطِفَانِ الْعِنَبَ икки бола узум узаяптилар.

الْوَالِدَانِ – муфтадо марфуъ, мусанно бўлгани учун рафъ аломати | (алиф).

3 - عَلامَةٌ لِلنَّصْبِ فِي الْأَسْمَاءِ السِّتَةِ، نَحْوُ: ((شَاهَدْتُ أَبَاكَ)). ((أَبَاكَ)): مَفْعُولٌ بِهِ مَنْصُوبٌ وَعَلامَةٌ نَصْبِهِ الْأَلْفُ لِأَنَّهُ مِنَ الْأَسْمَاءِ السِّتَةِ).

3. Асмои ситтада насб аломати учун келади, мисол: شَاهَدْتُ أَبَاكَ отангни кўрдим.

أَبَاكَ – мафъулун биҳи мансуб, асмои ситтадан бўлгани учун насб аломати | (алиф).

4 - حَرْفًا لَا يُعْرَبُ، وَذَلِكَ:

ا - فِي الْإِسْمِ الْمُنَوَّنِ الْمَنْصُوبِ، نَحْوُ: ((شَاهَدْتُ سَمِيرًا)).

ب - لِإِشْبَاعِ حَرْفِ الرَّوِيِّ الْمَفْتُوحِ، وَتُسَمَّى أَلْفَ الْإِطْلَاقِ، نَحْوُ قَوْلِ الشَّاعِرِ: ((وَنُكْرِمُ جَارِنَا مَا دَامَ فِينَا وَتُنْبِعُهُ الْكَرَامَةُ حَيْثُ مَالًا))

((مَالًا)): ((مَالًا)): فِعْلٌ مَاضٍ مَبْنِيٌّ عَلَى الْفَتْحِ، وَالْأَلْفُ حَرْفٌ إِطْلَاقٌ لَا مَحَلَّ لَهُ مِنَ الْإِعْرَابِ).

ج - بَدَلًا مِنْ نُونِ التَّوَكِيدِ، نَحْوُ قَوْلِهِ تَعَالَى: {وَلْيَكُونًا مِنَ الصَّغِيرِينَ}، فَأَلْفٌ ((لِيَكُونًا)) بَدَلٌ مِنْ نُونِ التَّوَكِيدِ الْخَفِيفَةِ ((لِيَكُونَنَّ)).

ح - لِتَفْرِيقِ وَاوِ الْجَمَاعَةِ الْمُتَّصِلَةِ بِالْفِعْلِ الْمَاضِي، نَحْوُ: ((جَلَسُوا، شَرِبُوا)), أَوْ الْمَضَارِعِ الْمَنْصُوبِ، نَحْوُ: ((لَنْ يَذْهَبُوا)), أَوْ الْمَضَارِعِ الْمَجْزُومِ، نَحْوُ: ((لَمْ يَذْرُسُوا)) أَوْ الْأَمْرِ، نَحْوُ: ((جَاهِدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ)) عَنِّ وَاوِ جَمْعِ الْمُذَكَّرِ السَّلَامِ، نَحْوُ: ((مُعَلِّمُوا الْمَدْرَسَةَ)) عَنِّ وَاوِ الْأَسْمَاءِ السِّتَةِ الْمَرْفُوعَةِ وَعَنِّ وَاوِ الْعِلَّةِ فِي الْمَضَارِعِ الْمُعْتَلِّ الْأَخْرِ، نَحْوُ ((يَذْنُوا)) وَعَنِّ وَاوِ ((أُولُو)) الْمُضَافَةِ، نَحْوُ: ((جَاءَ أُولُو الْأَمْرِ)).

د - فِي النَّدْبَةِ، نَحْوُ: ((وَأَزِيدَا)), ((الْأَلْفُ فِي: زَيْدَا)).

ر - فِي الْبِدَاءِ، نَحْوُ: ((يَا أَبَتَا)), ((الْأَلْفُ فِي: أَبَتَا)).

4. Эъробланмайдиган ҳарф бўлиб келади. Бу қуйидаги

ҳолатларда бўлади:

А. Мансуб танвинли исмда, мисол: *شَاهَدْتُ سَمِيرًا* Самирни кўрдим.

Б. Қофиядаги мафтуҳ ундош товушни кучлирок эшиттириш учун, ушбу *ا* «итлок алифи» деб номланади.

Қуйидаги байт мисол:

وَنُكْرِمُ جَارَنَا مَا دَامَ فِيْنَا
وَنُتْبِعُهُ الْكَرَامَةَ حَيْثُ مَالًا

Маъноси:

Орамизда экан қўшнимиз ҳурматда,

Қаерга мойил бўлмасин, кароматда.

مَالًا – мозий феъли, фатҳага мабний, бу ердаги *ا* итлок ҳарфи бўлиб эъробда ўрни бўлмайди.

Ж. *ن* тавкиди хафифадан бадал бўлади, мисол ушбу оят: *{وَلْيَكُونُوا مِنَ الصَّغِيرِينَ}* (маъноси тафсири ҳилолдан қўйилсин). Бу ерда *ا* *ن* тавкиди хафифадан бадалдир: *(لَيَكُونَنَّ)*.

Ҳ. Мозий феълининг ёки мансуб музореъ феълининг ёки мажзум музореъ феълининг ёки амр феълининг жамъ *و*идан ёки жамъи музаккари солимнинг *و*идан ёки марфуъ бўлган асмой ситтанинг *و*идан ёки охири иллатли бўлган музореъ феълининг *و*идан ёки музоф бўлган *أُوْلُو*нинг *و*идан ажратиш учун келади. Тартиб ила мисоллар: *جَلَسُوا* ўтирдилар *شَرِبُوا* ичдилар, *لَنْ يَذْهَبُوا* кетмайдилар, *لَمْ يَدْرُسُوا* дарс қилмадилар, *جَاهِدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ* Аллоҳ йўлида тиришинг, *مُعَلِّمُوا الْمَدْرَسَةَ* мадраса муъаллимлари, *يَذُوبُوا* яқинлашяпти, *جَاءَ أُوْلُو الْأَمْرِ* иш бошилар

келди.

Д. Мотам тутиб сўзлаганда, мисол: **وَ زَيْدًا** Оҳ Зайд! **وَ زَيْدًا**даги **ا** (алиф).

Р. Нидо қилганда, мисол: **يَا أَبَتَا** Эй ота! **يَا أَبَتَا**даги **ا** (алиф).

– آ –

حَرْفٌ لِنِدَاءِ الْبَعِيدِ أَوْ مَا فِي حُكْمِهِ كَالنَّائِمِ وَالْعَافِلِ، نَحْوُ: ((آخَالِدُ، فَمَ فَقَدْ أَشْرَقَتِ الشَّمْسُ)).
 ((آخَالِدُ)): آ: حَرْفٌ نِدَاءٍ مَبْنِيٍّ عَلَى السُّكُونِ لَا مَحَلَّ لَهُ مِنَ الْإِعْرَابِ. ((خَالِدُ: مُنَادَى مَبْنِيٍّ عَلَى الضَّمِّ فِي مَحَلِّ نَصْبٍ مَفْعُولٌ بِهِ لِفِعْلِ النِّدَاءِ الْمَحْدُوفِ. وَالتَّقْدِيرُ: أَنَادِي))

– آ –

МАДДЛИ АЛИФ

Узоқдаги кишига ёки ухлаётган, ғофил киши каби узоқдагининг ҳукмида бўлган кишига нидо қилиш ҳарфи, мисол: **عَآ خَالِدُ** Эй Холид! Тур, қуёш чикди.

عَآ خَالِدُ – Нидо ҳарфи сукунга мабний, эъробда ўрни йўқ.

عَآ خَالِدُ – Мунодо, заммага мабний насб ўрнида, маҳзуф нидо феълига мафъулун биҳ. Тақдири **عَآ خَالِدُ** (чақиряпман) феъли.

– آب –

هُوَ اسْمُ الشَّهْرِ الثَّامِنِ مِنَ السَّنَةِ الشَّمْسِيَّةِ، وَهُوَ مُنْصَرَفٌ بِخِلَافِ عَيْرِهِ مِنْ بَقِيَّةِ شُهُورٍ، نَحْوُ: ((أَمْضَيْتُ شَهْرَ آبٍ فِي الْجَبَلِ)).
 ((آبٍ)): مُضَافٌ إِلَيْهِ جُرُوزٌ بِالْكَسْرِ الظَّاهِرَةِ.

- آب -

Шамсий йилнинг саккизинчи ойининг номи, у бошқа ой номларига хилоф ўлароқ мунсарифдир, мисол: *أَمْضَيْتُ شَهْرَ آبٍ فِي* *الجَبَلِ* Август ойини тоғда ўтказдим.

آب – Музофун илайҳ, зоҳир касра ила мажрур.

- آَبَ -

فِعْلٌ مَاضٍ بِمَعْنَى: ((عَادَ)), نَحْوُ: ((آبَ الْمُهَاجِرُ مِنَ الْعُرْبَةِ)).
((آَبَ)): فِعْلٌ مَاضٍ مَبْنِيٌّ عَلَى الْفَتْحَةِ الظَّاهِرَةِ.

- آَبَ -

آَبَ мозий феъл бўлиб (عَادَ) қайтди маъносида келади, мисол: *آَبَ الْمُهَاجِرُ مِنَ الْعُرْبَةِ* муҳожир ғурбатдан қайтди.

آَب – мозий феъл, зоҳир фатҳага мабний.

- آَجَلًا -

ضِدُّهَا عَاجِلًا، وَتَأْتِي فِي نَحْوِ قَوْلِكَ: ((سَأُكَلِّمُكَ آَجَلًا)), أَي: فِي وَفْتٍ لَاحِقٍ.
وَتُعْرَبُ:

((آَجَلًا)): نَائِبٌ ظَرْفٍ زَمَانٍ مَنْصُوبٌ بِالْفَتْحَةِ عَلَى أَنَّهُ مَفْعُولٌ فِيهِ لِفِعْلِ ((أُكَلِّمُ)).

- وَقَدْ تَفَقَّدَ مَعْنَى الظَّرْفِيَّةِ، فَتُعْرَبُ كَبَقِيَّةِ الْأَسْمَاءِ حَسَبَ مَوْقِعِهَا فِي الْجُمْلَةِ، نَحْوُ: ((فَكَّرَ فِي الْعَاجِلِ وَاتَّرَكَ الْآَجَلَ)).

((الْآَجَلَ)): مَفْعُولٌ بِهِ لِفِعْلِ ((اتَّرَكَ)) مَنْصُوبٌ بِالْفَتْحَةِ الظَّاهِرَةِ.

- آجلاً -

آجلاً (тезда, ҳозир) عَاجِلاً (кейин, вақт ўтгач)нинг зиддидир.
 سَأُكَلِّمُكَ آجِلاً Ҳозир сенга гапираман (яъни ҳозир келаётган вақтда) мисолидаги каби жумлаларда келади.

آجلاً – Зарфи замоннинг ноиб, أَكَلِّمُ феълига мафъулун биҳи бўлгани учун фатҳа ила мансуб.

Гоҳида зарфият маъносини ўзида мужассам қилмай бошқа исмлар каби жумлада келган ўрнига мувофиқ эъробланади, мисол: *وَأَتْرُكُ الْآجِلَ* узокни ўйла, қисқани эмас!

أَتْرُكُ – الآجِلَ феълига мафъулун биҳи, зоҳир фатҳа ила мансуб.

- آح -

إِسْمٌ صَوْتٌ لِلسَّاعِلِ مَبْنِيٌّ عَلَى الْكَسْرِ لَا مَحَلَّ لَهُ مِنَ الْإِعْرَابِ.

- آح -

آح Йўталган киши учун исми совт (овоз) бўлиб касрага мабний, эъробда ўрни йўқ.

- آح - آح -

إِسْمٌ صَوْتٌ لِلْحَثِّ عَلَى الْعَمَلِ، مَبْنِيٌّ عَلَى الْفَتْحِ أَوْ الْكَسْرِ لَا مَحَلَّ لَهُ مِنَ الْإِعْرَابِ.

- آخ - آح -

ح - آ Амалга чорлаш учун ишлатиладиган исми совт, аввалгиси фатҳага, кейингиси касрага мабний, эъробда ўрни йўқ.

- آحادٌ -

تأتي:

1 - بِمَعْنَى: ((مُنْفَرِدِينَ))، نَحْوُ: ((غَادَرَ الطُّلَّابُ الْمَعْهَدَ آحَادًا)) وَتُعْرَبُ: ((آحَادًا)): حَالٌ مَنْصُوبَةٌ بِالْفَتْحَةِ الظَّاهِرَةِ عَلَى آخِرِهَا).

2 - وَفِي غَيْرِ ذَلِكَ، تُعْرَبُ كَبَقِيَّةِ الْأَسْمَاءِ، حَسَبَ مَوْقِعِهَا فِي الْجُمْلَةِ، نَحْوُ: ((تَأْتِي مَرْتَبَةُ الْآحَادِ قَبْلَ مَرْتَبَةِ الْعَشْرَاتِ)) ((الْآحَادِ)): مُضَافٌ إِلَيْهِ مَجْرُورٌ بِالْكَسْرِ الظَّاهِرَةِ).

آحادٌ

Қуйидаги маъноларда келади: آحادٌ

1. «Бир ўзлари» (مُنْفَرِدِينَ) маъносида келади.

Мисол: غَادَرَ الطُّلَّابُ الْمَعْهَدَ آحَادًا Талабалар маъҳаддан бирма – бир чиқиб кетишди.

آحادًا – охиридаги зоҳир фатҳа ила мансуб бўлган ҳол.

2. Бундан бошқа ҳолатларда жумладаги ўрнига қараб бошқа исмлар каби эъробланади, мисол: تَأْتِي مَرْتَبَةُ الْآحَادِ قَبْلَ مَرْتَبَةِ الْعَشْرَاتِ «Оҳодлар» мартабаси «ўнликлар» мартабасидан кейин келади.

الآحادِ – Музофун илайҳ, зоҳир касра ила мажрур.

- آخَادَ آخَادَ -

تَأْتِي فِي نَحْوِ: ((خَرَجَ الْعُمَّالُ آخَادَ آخَادَ)): لَفْظُ مُرَكَّبٍ مَبْنِيٍّ عَلَى فَتْحِ الْجُزْئَيْنِ فِي مَحَلِّ نَصْبٍ حَالٍ).

آخَادَ آخَادَ

Ишчилар бирма-бир чиқишди мисолидаги каби ҳолатларда келади. Мураккаб лафз бўлиб икки жузъи фатҳага мабний, насб ўрнида ҳол.

- آخ، آخ، آخ -

اسْمٌ صَوْتٌ يُطْلَقُهُ الْمُتَوَجِّعُ مِنْ شِدَّةِ الْأَلَمِ، مَبْنِيٌّ لَا مَحَلَّ لَهُ مِنَ الْإِعْرَابِ.

آخ، آخ، آخ

Касал билан оғриган инсон оғриғи қаттиқлиги сабабидан айтиб юборадиган исми совтдир. У мабний бўлиб, эъробда ўрни йўқдир.

- آخِر -

تَأْتِي:

- 1 - حَالاً مَنْصُوبَةً بِالْفَتْحَةِ، نَحْوُ: ((جَاءَ وَوَلِيدٌ فِي التَّرْتِيبِ آخِرًا)).
- 2 - ظَرْفَ زَمَانٍ، مَنْصُوبًا بِالْفَتْحَةِ، نَحْوُ: ((زُرْتُ الْمُعَلِّمَ آخِرَ النَّهَارِ)).
- 3 - وَتُعْرَبُ حَسَبَ مَوْقِعِهَا فِي الْجُمْلَةِ، نَحْوُ: ((انْطَلَقَ الْآخِرُ)) ((الْآخِرُ)): فَاعِلٌ انْطَلَقَ)) مَرْفُوعٌ

بِالضَّمَّةِ)، وَ((رَأَيْتُ الْآخِرَ)): مَفْعُولٌ بِهِ مَنْصُوبٌ بِالْفَتْحَةِ) ... الخ.

آخِر

آخر куйидаги ҳолатларда келади:

1. Фатҳа ила мансуб бўлган ҳол ҳолатида, мисол:

Валид тартиб бўйича охирги келди. جاءَ وُلَيْدٌ فِي التَّرْتِيبِ آخِرًا

2. Фатҳа ила мансуб бўлган зарфи замон ҳолатида, мисол:

Муъаллимни кундузнинг охирида зиёрат қилдим. زُرْتُ الْمُعَلِّمَ آخِرَ النَّهَارِ

3. Жумлада келган ўрнига биноан эъробланади, мисол: انْطَلَقَ

Охирги кетди. الْآخِرُ

нинг фоили, замма ила марфуъ. انْطَلَقَ – الْآخِرُ

Яна мисол: رأيتُ الْآخِرَ Охиргини кўрдим.

– الْآخِرُ Мафъулун биҳи, фатҳа ила мансуб.

- آخِر -

اسْمٌ تَفْضِيلٍ مِنْ ((أَخَرَ)), مَمْنُوعٌ مِنَ الصَّرْفِ، يُسْتَعْمَلُ بِمَعْنَى الصِّفَةِ الْمُشَبَّهَةِ، نَحْوُ: ((تَعَرَّفْتُ عَلَى عَالِمٍ آخَرَ يُجْرِي أبحاثًا عِلْمِيَّةً)).

((أَخَرَ)): نَعَتْ ((عَالِمٍ)) بِجُرُورٍ بِالْفَتْحَةِ عَوْضًا عَنِ الْكَسْرِ لِأَنَّهُ مَمْنُوعٌ عَنِ الصَّرْفِ، لِأَنَّهُ عَلَى وَزْنِ ((أَفْعَلٍ)), يُسْتَعْمَلُ لِلْعَاقِلِ، فَيُنْتَى: ((آخِرَانِ)) وَ((أَخْرِيَانِ)) وَيُجْمَعُ: ((آخِرُونَ)), كَمَا يُسْتَعْمَلُ لِغَيْرِ الْعَاقِلِ فَيُجْمَعُ عَلَى ((أَوَاخِرَ)).

آخِر

أَخْرَ دان исми тафзил, сарфдан мамнуй бўлиб сифати мушаббаҳа маъносида ишлатилади.

Мисол: تَعَرَّفْتُ عَلَى عَالِمٍ آخَرَ يُجْرِي أبحاثًا عِلْمِيَّةً. Илмий баҳслар олиб борувчи бошқа бир олим билан танишдим.

أَخْرَ - آخْرَ نينغ наъти, أَفْعَلْ вазнида бўлиб сарфдан мамнуй бўлгани учун касрадан эваз қилинган фатҳа ила мажрур.

آخْرَ оқилларга нисбатан ишлатилади ва тасния қилинади: آخْرُونَ. Жамъ ҳам қилинади: آخْرَانِ, آخْرَانِ.

Шунингдек آخْرَ оқил бўлмаганга нисбатан ҳам ишлатилади. Бунда у أَوْآخْرَ кўринишида жамъ қилинади.

- آخِرَةٌ -

لَهَا أَحْكَامٌ ((آخِرَ)) وَإِعْرَابُهَا أَنْظَرُ: آخِرَ.

آخِرَةٌ

Унга آخِرَ нинг ҳукмлари берилади. Эъроби ҳақида آخِرَ нинг эъробланишига қара.

- آدَمَ -

هُوَ أَبُو الْبَشَرِ عَلَيْهِ السَّلَامُ، وَقَدْ جَاءَتْ التَّسْمِيَةُ كَذَلِكَ إِمَّا نِسْبَةً إِلَى أَدِيمِ الْأَرْضِ عَلَى أَنَّهُ خُلِقَ مِنْهَا وَإِمَّا عَلَى أَنَّهُ مُشْتَقٌّ مِنَ الْأُدْمَةِ وَهُوَ اللَّوْنُ.

وَقَدْ جَاءَ فِي قَوْلِهِ تَعَالَى: {وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ أَبَى وَاسْتَكْبَرَ} ((آدَمَ)): حَرْفٌ جَزٌّ مَبْنِيٌّ عَلَى الْكَسْرِ لَا مَحَلَّ لَهُ مِنَ الْإِعْرَابِ. ((آدَمَ)): اسْمٌ مَجْرُورٌ بِالْفَتْحَةِ عَوْضًا

عَنِ الْكَسْرِ لِأَنَّهُ مَمْنُوعٌ مِنَ الصَّرْفِ لِلْعَلْمِيَّةِ وَالْعَجْمِيَّةِ أَوْ لِيُوزَنَ الْفِعْلُ).

آدم

Бу киши – алайҳиссалом – башариятнинг отасидирлар. Отамизни «Одам» деб аталишининг боиси ернинг «адийми» яъни қобиғидан олиниб яратилганликлари ёки «удма», яъни буғдой ранглилик сўзидан олингандир. Аллоҳ таолонинг қавлида қуйидагича келган (Бақара оят).

ل - ҳарфи жор, касрага мабний, эъробда ўрни йўқ.

آدم - аламият ва ажамият ёки вазни феъл сабабидан сарфдан мамнуъ бўлгани учун касрадан эваз қилинган фатҳа ила мажрур бўлган исм.

- آذار -

هُوَ اسْمُ الشَّهْرِ الثَّلَاثِ مِنَ السَّنَةِ الشَّمْسِيَّةِ، يُعْرَبُ:

1 - ظَرْفَ زَمَانٍ، إِذَا دَلَّ عَلَى الزَّمَانِ وَأَمَكْنَ تَقْدِيرُ ((فِي)) قَبْلَهُ، نَحْوُ: ((عُدْتُ مِنَ الْمَهْجَرِ آذَارَ الْفَأَيْتِ)).

((آذَارَ)): ظَرْفُ زَمَانٍ مَنْصُوبٌ بِالْفَتْحَةِ الظَّاهِرَةِ.

2 - كَبَقِيَّةِ الْأَسْمَاءِ الْمَمْنُوعَةِ مِنَ الصَّرْفِ، حَسَبَ مَوْقِعِهِ فِي الْجُمْلَةِ، نَحْوُ: ((التَّقَيْتُ بِكَ فِي آذَارَ)). ((آذَارَ)): اسْمٌ مَجْرُورٌ بِالْفَتْحَةِ عَوْضًا عَنِ الْكَسْرِ لِأَنَّهُ مَمْنُوعٌ مِنَ الصَّرْفِ لِلْعَلْمِيَّةِ وَالْعَجْمَةِ).

آذار

Ушбу исм шамсий йилнинг учинчи ойининг исмидир.

Қуйидагича эъробланади:

1. Замонга далолат қилганида ва ундан олдин *في* тақдир қилиш имкони бўлганида зарфи замон сифатида эъробланади, мисол: *عُدْتُ مِنَ الْمَهْجَرِ آدَارَ الْفَائِتِ* Чет элдан ўтган март ойида қайтдим.

آدَارَ – Зарфи замон, зоҳир фатҳа ила мансуб.

2. Жумладаги ўрнига биноан бошқа сарфдан мамнуй исмлар каби эъробланади, мисол: *التَّقَيْتُ بِكَ فِي آدَارِ* Сенга март ойида йўликдим.

آدَارَ – аламият ва ажамият сабабидан сарфдан мамнуй бўлгани учун касрадан эваз қилинган фатҳа ила мажрур бўлган исм.

- آضَ -

تَأْتِي:

1 - فِعْلًا مَاضِيًا نَاقِصًا، إِذَا كَانَتْ بِمَعْنَى: ((صَارَ)) نَحْوُ: ((آضَ الْقَمْحُ طَحِينًا)).

((آضَ)): فِعْلٌ مَاضٍ نَاقِصٌ مَبْنِيٌّ عَلَى الْفَتْحَةِ الظَّاهِرَةِ.

((الْقَمْحُ)): اِسْمٌ ((آضَ)) مَرْفُوعٌ بِالضَّمَّةِ الظَّاهِرَةِ.

((طَحِينًا)): خَبَرٌ ((آضَ)) مَنْصُوبٌ بِِ الْفَتْحَةِ الظَّاهِرَةِ.

2 - فِعْلًا مَاضِيًا تَامًا، إِذَا كَانَتْ بِمَعْنَى: ((عَادَ)) أَوْ ((رَجَعَ)). نَحْوُ: ((آضَ الْمُصْطَافُ إِلَى بَلَدِهِ)).

((آضَ)): فِعْلٌ مَاضٍ نَاقِصٌ مَبْنِيٌّ عَلَى الْفَتْحَةِ الظَّاهِرَةِ.

((الْمُصْطَافُ)): فَاعِلٌ ((آضَ)) مَرْفُوعٌ بِالضَّمَّةِ الظَّاهِرَةِ.

آضَ

Ушбу феъл куйидаги кўринишларда келади:

1. **صَارَ** маъносида бўлса, ноқис мозий феъли бўлиб келади, мисол: **آضَ الْقَمْحُ طَحِينًا** Буғдой унга айланди.

آضَ – Ноқис мозий феъли, зоҳир фатҳага мабний.

الْقَمْحُ – **آضَ**нинг исми, зоҳир замма ила марфуъ.

طَحِينًا – **آضَ**нинг хабари, зоҳир фатҳа ила мансуб.

2. **عَادَ** ёки **رَجَعَ** (қайтди) маъносида бўлса, мукаммал феъл бўлиб келади, мисол: **آضَ الْمُصْطَافُ إِلَى بَلَدِهِ** Мустаф ўз юртига қайтди.

آضَ – Ноқис мозий феъли, зоҳир фатҳага мабний.

الْمُصْطَافُ – **آضَ**нинг фоили, зоҳир замма ила марфуъ.

– آل –

فِعْلٌ مَاضٍ بِمَعْنَى: ((صَارَ)) وَ ((عَادَ))، نَحْوُ: ((آلَ إِلَيْهِ الْأَمْرُ)) أَيْ: صَارَ إِلَيْهِ الْأَمْرُ. ((آلَ)): فِعْلٌ مَاضٍ نَاقِصٌ مَبْنِيٌّ عَلَى الْفَتْحَةِ الظَّاهِرَةِ.

آل

صَارَ ва **عَادَ** (қайтди) маъносидаги мозий феъли.

Мисол: **آلَ إِلَيْهِ الْأَمْرُ** Иш унга қайтди.

آلَ – Ноқис мозий феъли, зоҳир фатҳага мабний.

– آمين –

اسْمُ فِعْلٍ أَمْرٍ مَبْنِيٍّ عَلَى الْفَتْحِ، وَفَاعِلُهُ ضَمِيرٌ مُسْتَتِرٌ فِيهِ وَجُوبًا تَقْدِيرُهُ: أَنْتَ، وَالْأَلِفُ لِلِإِطْلَاقِ).

آمِين

«Ижобат эт!» маъносидаги амр феълининг исми (Аллоҳга нисбатан айтилганда дуодир, зеро Аллоҳга амр қилиниши бўлиши мумкин бўлмагнан нарсадир), фатҳага мабний, фоили вужубан мустатир бўлган тақдирдаги أَنْتَ замири. Аввалидаги «алиф» итлоқ (шунчаки чўзиб талаффуз қилиш) алифи.

- آنَ -

كَلِمَةٌ تَتَضَمَّنُ مَعْنَى الْوَقْتِ، نَحْوُ ((أَرَاكَ أَنَا بَعْدَ آنٍ)) أَي: وَقْتًا بَعْدَ وَقْتٍ. وَتَأْتِي بِمَعْنَى: ((حِينَ)), نَحْوُ: ((سَنَنْظُرُ الْأَمْرَ آنَ تَزُورُنِي)), أَي: حِينَ تَزُورُنِي. ((آنَ)) ظَرْفُ زَمَانٍ مَنْصُوبٌ بِالْفَتْحَةِ عَلَى أَنَّهُ مَفْعُولٌ فِيهِ لِلْفِعْلِ ((نَنْظُرُ)).

آنَ

“Вақт” маъносини ўз ичига оладиган калима, мисол: أَرَاكَ أَنَا بَعْدَ آنٍ Сени бир-бир кўриб тураман. Яъни вақти-вақти билан.

سَنَنْظُرُ الْأَمْرَ آنَ تَزُورُنِي (…ганда) маъносида ҳам келади, мисол: Мени кўргани келганигда ишни кўриб чиқамиз.

آنَ – Зарфи замон, نَنْظُرُ феълига мафъулун фийҳ бўлгани учун

фатҳа ила мансуб.

– أَنَا –

هِيَ ((أَنْ)) فِي حَالَةِ التَّنْوِينِ لِذَلِكَ لَا تُضَافُ، نَحْوُ: ((غَبْتُ عَنْ بَلَدِي أَنَا مِنَ الْمُدَّهْرِ)).
 ((أَنَا)): ظَرَفُ زَمَانٍ مَنْصُوبٌ بِالْفَتْحَةِ عَلَى أَنَّهُ مَفْعُولٌ فِيهِ لِلْفِعْلِ ((غَبْتُ)).

أَنَا

Ушбу лафз танвин ҳолатидаги أَن бўлиб танвинли бўлгани учун музоф бўлмайди, мисол: غَبْتُ عَنْ بَلَدِي أَنَا مِنَ الْمُدَّهْرِ Юртимдан бир қанча муддат ғоиб бўлдим.

أَنَا – Зарфи замон, غَبْتُ феълига мафъулун фийҳ бўлгани учун фатҳа ила мансуб.

– أَنَاءٌ –

تَأْتِي فِي نَحْوِ قَوْلِهِ تَعَالَى: {أَمَّنْ هُوَ قَانِتٌ آنَاءَ اللَّيْلِ سَاجِدًا وَقَائِمًا}.
 ((آنَاء)): ظَرَفُ زَمَانٍ مَنْصُوبٌ بِالْفَتْحَةِ عَلَى أَنَّهُ مَفْعُولٌ فِيهِ لِلْفَاعِلِ ((قَانِتٌ)), وَهُوَ مُضَافٌ. ((اللَّيْلِ)): مُضَافٌ إِلَيْهِ بِجُرُورٍ بِالْإِضَافَةِ.

آنَاءٌ

Ушбу лафз қуйидаги оятда келгани каби ўринларда келади:

(ОЯТ).

آنَاءَ – Зарфи замон, فَاِنَتْ фоилига мафъулун фийҳ бўлгани учун фатҳа ила мансуб, музоф.

الَّيْلِ – Музофун илайҳ, изофа сабабидан мажрур.

- أَنْذِ -

لَفْظٌ مُرَكَّبٌ مِنْ ((أَنَّ)) وَ((إِذْ)), نَحْوُ: ((رَنَّ الْجَرَسُ وَكُنْتُ أَنْذِي فِي عُرْفَةِ الْمُطَاعَلَةِ)).
 ((أَنْذِي)): أَنْ: ظَرْفٌ زَمَانٍ مَنْصُوبٌ بِالْفَتْحَةِ الظَّاهِرَةِ، وَهُوَ مُضَافٌ. ((إِذْ)): ظَرْفٌ زَمَانٍ مَبْنِيٌّ عَلَى السُّكُونِ فِي مَحَلِّ حَرٍّ بِالإِضَافَةِ. وَالتَّنْوِينُ فِي ((إِذْ)) تَنْوِينٌ عِوَضٍ نَائِبٌ عَنِ جُمْلَةٍ مَحْدُوفَةٍ، وَالتَّقْدِيرُ: وَكُنْتُ أَنْ إِذْ رَنَّ الْجَرَسُ فِي).

أَنْذِ

رَنَّ الْجَرَسُ وَكُنْتُ أَنْذِي فِي عُرْفَةِ الْمُطَاعَلَةِ мисол: рнндан таркиб топган лафз, мисол: Қўнғироқ чалинган вақтида ўқиш хонасида эдим.

آن – Зарфи замон, зоҳир фатҳа ила мансуб, музоф.

إِذْ – Зарфи замон, сукунга мабний, изофа сабабидан жор ўрнида. إِذْдаги танвин эваз танвини бўлиб тақдири وَكُنْتُ أَنْ إِذْ رَنَّ (қўнғироқ чалинган вақтида мен.... эдим...) бўлган маҳзуф жумланинг ноибидир.

- أَنْفًا -

تَأْتِي بِمَعْنَى: ((مِنْ قَبْلُ))، وَتُعْرَبُ:

- 1 - ظَرَفَ زَمَانٍ مَنْصُوبًا بِالْفَتْحَةِ، نَحْوُ: ((كَلَّمْتُكَ أَنْفًا عَنْ وَضْعِ ابْنِكَ)).
- 2 - اسْمًا كَبَيَّةَ الْأَسْمَاءِ، حَسَبَ مَوْقِعِهِ فِي الْجُمْلَةِ، نَحْوُ: ((لِلكَلَامِ الْآنِفِ الذِّكْرُ تَأْثِيرٌ عَلَى الْمُسْتَقْبَلِ)). ((الْآنِفِ)): نَعَتْ ((الكَلَامِ)) بِجُرُورٍ بِالْكَسْرِ الظَّاهِرَةِ.

آنفا

من قبل (дан олдин) маъносида келиб қуйидагича эъробланади:

1. Фатҳа ила мансуб зарфи замон, мисол: وَضَعِ ابْنِكَ أَنْفًا عَنْ...
Озгина аввал ўғлингиз туғилиши ҳақида сизга гапирдим.
 2. Бошқа исмлар каби жумлада келган ўрнига қараб, мисол:
لِلكَلَامِ الْآنِفِ الذِّكْرُ تَأْثِيرٌ عَلَى الْمُسْتَقْبَلِ озгина аввал айтилган гапнинг келажакка таъсири бўлади.
- Зоҳир касра ила мажрур бўлган الْآنِفِга наът.

- آه -

آه، آه، آه: اسْمُ فِعْلِ الْمُضَارِعِ بِمَعْنَى: ((أَتَوَجَّعُ)) مَبْنِيٌّ حَسَبَ حَرَكَةِ آخِرِهِ، نَحْوُ: ((آهٍ مِمَّنْ يَعْتَابُونَ الْآخِرِينَ)). ((آهٍ)): اسْمُ فِعْلِ مُضَارِعٍ مَبْنِيٌّ عَلَى الْكَسْرِ الظَّاهِرِ. وَفَاعِلُهُ ضَمِيرٌ مُسْتَتِرٌ فِيهِ وَجُوبًا تَقْدِيرُهُ: أَنَا).

آه

آه، آه، آهлар маъноси اتوجع (оғринаман) бўлган музореъ исм

феълларидир. Охиридаги ҳаракатга мабнийдир, мисол: آهٍ مِّنْ
يَعْتَابُونَ الْآخِرِينَ Бошқаларни ғийбат қилувчилардан оғринаман.
آهٍ – Музореъ исм феъл, зоҳир касрага мабний. Тақдири أَنَا (мен)
бўлган, шартли равишда беркитилган замирнинг фоили.

- آهًا -

كَلِمَةٌ تُسْتَعْمَلُ عِنْدَ التَّاسُّفِ عَلَى خَسَارَةٍ أَوْ عَلَى شَيْءٍ مَّفَجَعٍ، مَبْنِيَّةٌ دَائِمًا عَلَى الْفَتْحِ، تُعْرَبُ إِعْرَابَ
(آهٍ)). انْظُرْ: آهٍ.

آهًا

Бахтсизлик ёки нохуш нарсага афсусланишда ишлатилинувчи
калимадир. Доимо фатҳага мабний, آهٍ каби эъробланади. آهٍга
қаранг.

- آوَنَةٌ -

بِمَعْنَى: الْوَقْتِ وَالْحَيْنِ، وَتُعْرَبُ:
ظُرْفَ زَمَانٍ مَنْصُوبًا بِالْفَتْحِ الظَّاهِرَةِ، نَحْوُ قَوْلِ الشَّاعِرِ:
(طَافَتْ أُمَامَةٌ بِالرُّكْبَانِ آوَنَةً *** يَا حُسْنَهُ مِنْ قِيَامٍ مَا وَمُنْتَقَبًا)).

آوَنَةٌ

Ушбу лафз вақт ва пайт маъноларида келади. Зоҳир фатҳа ила

мансуб зарфи замон бўлиб эъробланади. Шоирнинг ушбу қавли мисол:

(طَافَتْ أُمَامَةٌ بِالرُّكْبَانِ آوَنَةً *** يَا حُسْنَهُ مِنْ قِوَامٍ مَا وَمُنْتَقَبًا)

Маъноси:

Умома отликлар ила айланди ҳозир,
Ниқобланган лашкари қанчалар гўзал!

- آي -

تَأْتِي:

- 1 - إِسْمٌ صَوْتٌ لِلتَّوَجُّعِ، مَبْنِيٌّ عَلَى السُّكُونِ لَا مَحَلَّ لَهُ مِنَ الْإِعْرَابِ.
 - 2 - حَرْفَ نِدَاءٍ لِلْبَعِيدِ أَوْ مَنْ كَانَ فِي مَنْزِلَتِهِ، كَالنَّائِمِ وَالسَّاهِي، نَحْوُ: ((آيٍ عِصَامٍ)).
 - 3 - جَمَعَ ((آيَةٍ))، وَتُعْرَبُ حَسَبَ مَوْقِعِهَا فِي الْجُمْلَةِ، نَحْوُ: ((بَدَأَ الشَّيْخُ بِتِلَاوَةِ آيٍ مِنَ الدِّكْرِ الْحَكِيمِ)).
- ((آيٍ)): مُضَافٌ إِلَيْهِ مَجْرُورٌ بِالْكَسْرِ الظَّاهِرَةِ.

آي

Қуйидаги кўринишларда келади:

1. Оғрикқа далолат қилувчи исми совт бўлиб келади. Суқунга мабний, эъробда ўрни йўқ бўлади.
2. Узоқдаги инсонга ёки ухлаётган, ҳаёли паришон инсон каби ухлаётганнинг манзиласида бўлган инсонга нидо қилиш учун келади, мисол: Эй Исом!
3. آيَة (оят)нинг жамъи бўлиб келади. Жумладаги ўрнига кўра эъробланади, мисол: شَايْخُ «حِكْمَاتِلِي بِدَأَ الشَّيْخُ بِتِلَاوَةِ آيٍ مِنَ الدِّكْرِ الْحَكِيمِ»

Зикр»нинг (Қуръон) оятларини тиловат қилишдан бошлади.
 آی – Музофун илайҳ, зоҳир фатҳа ила мажрур.

– آيَةٌ –

لُعَّةٌ فِي ((آوَةٌ)). أَنْظُرْ: آوَةٌ.

آيَةٌ

Ушбу лафз آوَةٌнинг бир луғатдаги кўриниши. آوَةٌга қаранг!

– أَبٌ –

إِسْمٌ مِنَ الْأَسْمَاءِ السِّتَةِ، بِشَرْطِ أَنْ تَكُونَ كَلِمَةً ((أَب)) فِي حَالَةِ الْإِفْرَادِ، مُضَافَةً إِلَى غَيْرِ يَاءِ الْمُتَكَلِّمِ، غَيْرِ مُصَغَّرَةٍ، فَتُعْرَبُ بِالْحُرُوفِ: تُرْفَعُ بِالْوَاوِ، نَحْوُ: ((عَادَ أَبُوكَ مِنَ السَّفَرِ))، وَتُنْصَبُ بِالْأَلِفِ، نَحْوُ: ((شَاهَدْتُ أَبَاكَ وَهُوَ يَعْمَلُ فِي الْحَدِيقَةِ))، وَتُجْرُ بِالْيَاءِ، نَحْوُ: ((سَلَّمْتُ عَلَى أَبِيكَ عِنْدَ الْمَدْخَلِ)).
 وَتُعْرَبُ كَسَائِرِ الْأَسْمَاءِ بِالْحَرَكَاتِ إِذَا:

– كَانَتْ غَيْرَ مُضَافَةٍ، نَحْوُ: ((الْأَبُ حَرِيصٌ عَلَى مُسْتَقْبَلِ أَبْنَائِهِ)).

– كَانَتْ مُضَافَةً إِلَى يَاءِ الْمُتَكَلِّمِ، نَحْوُ: ((أَبِي قَرَّةٌ عَيْنِي)).

– كَانَتْ مُصَغَّرَةً، نَحْوُ: ((مَا أَسْمَاكَ يَا أُبَيُّ)).

– جُمِعَتْ، نَحْوُ: ((الْأَبَاءُ يَهْتَمُّونَ بِتَوْعِيَةِ أَبْنَائِهِمْ)).

– تُنْيَتُ، تُعْرَبُ إِعْرَابَ الْمُثَنَّى، فَتُرْفَعُ بِالْأَلِفِ، ((الْأَبَوَانِ هُمَا رَمَزُ الطَّهَارَةِ)).

((الْأَبَوَانِ)): مُبْتَدَأٌ مَرْفُوعٌ بِالْأَلِفِ لِأَنَّهُ مُثَنَّى، وَتُنْصَبُ وَتُجْرُ بِالْيَاءِ، نَحْوُ: ((رَأَيْتُ أَبَوَيْكَ)) وَ((سَلَّمْتُ عَلَى أَبَوَيْكَ)).

أَب

Ушбу калима муфрад, ي мутукаллимдан бошқага изофа қилинган ва тасғир қилинмаган ҳолида «асмой ситта»дан бири бўлади. Бундай ҳолатда ҳарфлар ила эъробланади: و ила рафъ қилинади, мисол: عَادَ أَبُوكَ مِنَ السَّفَرِ Отангиз сафардан қайтдилар. ا ила насб қилинади, мисол: شَاهَدْتُ أَبَاكَ وَهُوَ يَعْمَلُ فِي الْحَدِيثَةِ отангизни боғда ишлаётган ҳолларида кўрдим. ي ила жор қилинади, мисол: سَلَّمْتُ عَلَى أَبِيكَ عِنْدَ الْمَدْخَلِ Отангизга кираверишда салом бердим.

Ушбу исм қуйидаги ҳолатларда бошқа исмлар каби эъробланади:

1. Музоф бўлмаганда, мисол: الأَبُ حَرِيصٌ عَلَى مُسْتَقْبَلِ أبنَائِهِ Ота фарзандларининг истикболи учун тарафдор бўлади.
2. ي мутукаллимга изофа қилинганда, мисол: أَبِي قَرَّةٌ عَيْنِي Отам кўз қувончим.
3. Тасғир қилинганда, мисол: مَا أَسْمَاكَ يَا أَبِي Эй оача, не ажаб исминг бор!
4. Жамъ бўлганда, мисол: الآبَاءُ يَهْتَمُونَ بِتَوْعِيَةِ أبنَائِهِمْ Оталар фарзандларининг маънавий онгини ошириш учун эҳтимом қиладилар.
5. Тасния қилинганда. Тасния қилинганида ا ила рафъ қилинади, мисол: الأَبْوَانِ هُمَا رَمْزُ الطَّهَارَةِ Отав а она поклик рамзидир. ي ила насб ва жор қилинади, мисол: رَأَيْتُ أَبَوَيْكَ Ота-онангни кўрдим. سَلَّمْتُ عَلَى أَبَوَيْكَ Ота-онангга салом бердим.

– أَبَا –

تَأْتِي فِي نَحْوِ قَوْلِهِمْ: ((وَرِثْنَاهَا أَبَا عَنْ جَدِّ)) وَتُعْرَبُ: مَنْصُوبًا بِنَزْعِ الْخَافِضِ. أَيِ وَرِثْنَاهَا عَنْ أَبِي عَنْ جَدِّ.

أَبَا

Ушбу лафз «Бободан отага» тариқасида меросга эга бўлди» мисолида келгани каби келади. Жор қилувчини олиб ташлаш ила насб бўлади, тақдирдаги кўриниши: وَرِثْنَاهَا عَنْ أَبِي عَنْ جَدِّ.

– أَبَابِيلُ –

إِسْمٌ جَمْعٌ لَا مُفْرَدَ لَهُ، تُعْرَبُ إِعْرَابَ الْإِسْمِ الْمَمْنُوعِ مِنَ الصَّرْفِ، جَاءَ عَلَى وَزْنِ صَيْعَةٍ مُنْتَهَى الْجُمُوعِ، كَمَا جَاءَ فِي قَوْلِهِ تَعَالَى: {وَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ طَيْرًا أَبَابِيلَ}.

أَبَابِيلُ

Муфради бўлмаган исми жамъ. Сарфдан мамнуъ исм каби эъробланади. Жамънинг “мунтаҳал жумуъ” (жамъларнинг охири) сийғасида келган. Аллоҳнинг ушбу қавли мисол: {وَأَرْسَلْنَا} (оят Фил сураси).

– أَبَادِيدُ –

اسْمٌ جَمْعٌ بِمَعْنَى: مُتَّفَرِّقِينَ، يُعْرَبُ حَسَبَ مَوْقِعِهِ فِي الْجُمْلَةِ، نَحْوُ: ((خَرَجَ التَّلَامِيذُ مِنَ الْمَدْرَسَةِ أَبَادِيدًا)).
 ((أَبَادِيدًا)): حَالٌ مَنْصُوبَةٌ بِالْفَتْحَةِ الظَّاهِرَةِ).

أَبَادِيدٌ

“Бўлак-бўлак” (مُتَّفَرِّقُونَ) маъносидаги исми жамъ, жумладаги ўрнига мувофиқ эъробланади, мисол: خَرَجَ التَّلَامِيذُ مِنَ الْمَدْرَسَةِ أَبَادِيدًا
 Ўқувчилар мадрасадан бўлиниб-бўлиниб чиқдилар.
 أَبَادِيدًا – Ҳол, зоҳир фатҳа ила мансуб.

- أَبَالِي -

تَأْتِي فِي نَحْوِ قَوْلِكَ: ((أَنَا لَا أَبَالِي بِأَمْرِهِ)). أَي: لَا أَهْتَمُّ. وَتُجْزَمُ عَلَى نَحْوِ: ((لَمْ أَبَالِ)).

أَبَالِي

مِثَالُهُ: أَنَا لَا أَبَالِي بِأَمْرِهِ (Унинг иши мени қизиқтирмайди) мисолида келгани каби гапда келади. لَا أَهْتَمُّ أَبَالِي (эҳтимом қилмайман, қизиқмайман) маносидадир. Жазм қилинганида لَمْ أَبَالِ кўринишида бўлади.

- إِبَانٌ -

ظَرْفٌ بِمَعْنَى: ((حِينَ))، يُضَافُ إِلَى الْإِسْمِ الْمَفْرَدِ، نَحْوُ: ((زُرْتُ الْقَاهِرَةَ إِبَانَ الشِّتَاءِ))، وَإِلَى الْجُمْلَةِ الْإِسْمِيَّةِ ((زُرْتُ الْجَزَائِرَ إِبَانَ الْحَرْبِ مُشْتَعَلَةً))، وَإِلَى الْجُمْلَةِ الْفِعْلِيَّةِ، نَحْوُ: ((سَافَرْتُ إِبَانَ ابْتِدَآتِ الدِّرَاسَةِ)).

إِبَانٌ

حِينَ маъносидаги зарф, муфрад исмга изофа қилинади, мисол: زُرْتُ الْقَاهِرَةَ إِبَانَ الشِّتَاءِ Қоҳирага қиш пайтида бордим. Исмий жумлага изофа қилинади, мисол: زُرْتُ الْجَزَائِرَ إِبَانَ الْحَرْبِ مُشْتَعَلَةً Уруш авж олган пайтда Жазоирга бордим. Феълий жумлага изофа қилинади, мисол: سَافَرْتُ إِبَانَ ابْتِدَآتِ الدِّرَاسَةِ Ўқиш бошланганда сафарга чиқдим.

- إِبَانَةٌ -

لَفْظٌ مُرَكَّبٌ مِنْ ((إِبَانٍ)) وَ((إِذٍ)). مِثْلُ: ((آنِذٍ)). أَنْظُرْ: آنِذٍ.

إِبَانَةٌ

каби إِبَانٌ ва إِذٍдан таркиб топган исм. Ғақаранг.

- أَبَتٌ، أَبَتْ -

جَاءَ فِي قَوْلِهِ تَعَالَى: { يَا أَبَتِ إِنِّي رَأَيْتُ أَحَدَ عَشَرَ كَوْكَبًا وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ رَأَيْتُهُمْ لِي سَاجِدِينَ } . ((أَبَتِ)): مُنَادَى مَنْصُوبٌ بِالْفَتْحَةِ، وَالتَّاءُ لِلتَّأْنِيثِ وَهِيَ عَوَضٌ عَنِ ((يَاءِ)) الْمُتَكَلِّمِ، إِذِ الْأَصْلُ يَا ((أَبِي)). وَيَجُوزُ فِي كَلِمَةِ ((أَبٍ)) وَ((أُمِّ)) عِنْدَ النَّدَاءِ:

- 1 - حَذْفُ ((يَاءِ)) الْمُتَكَلِّمِ أَوْ إِثْبَاتُهَا، فَفَعُولٌ: ((يَا أَبِ، أَوْ يَا أَبِي)).
- 2 - حَذْفُ ((الْيَاءِ)) وَإِبْدَالُهَا بِ((تَاءِ)) التَّانِيثِ أَوْ تَحْوِيلُهَا إِلَى ((الْفِ))، نَحْوُ: ((يَا أَبَتِ، يَا أَبَا)).

أَبَتِ، أَبَتِ

Аллоҳ таолонинг ушбу қавлида келган: “Эй отажоним, мен ўн битта юлдузни ҳам қуёш ва ойни кўрдим, уларнинг менга сажда қилаётганларини кўрдим” (Юсуф 4).

أَبَتِ – Мунодо, фатҳа ила мансуб. Калиманинг охиридаги تِ таънис учун келтириладиган ҳарф бўлиб ي мутакаллимдан эваз, калиманинг асли أَبِي. أَبٌ ва أُمٌّ калималарига нидо қилинганида қуйидагилар жоиз:

1. ي мутакаллимни ҳазф қилиш ёки ҳазф қилмаслик. Мисол: يَا يَا أَبِي ёки يَا أَبِ.
2. يни ҳазф қилиб уни таънис учун келтириладиган تِ ила алмаштириш ёки уни га алмаштириш, мисол: يَا أَبَا يَا أَبَتِ.

- أَبَتَاهُ -

كَلِمَةٌ مُؤَلَّفَةٌ مِنْ ((أَبَتَا)) الَّتِي هِيَ فِي الْأَصْلِ ((يَا أَبِي)) وَ((الْهَاءِ)) الَّتِي هِيَ حَرْفٌ لِلْسَّكْتِ مَبْنِيٌّ عَلَى السُّكُونِ لَا مَحَلَّ لَهُ مِنَ الْإِعْرَابِ.

أَبَتَاهُ

Асли يَا أَبِي бўлган أَبَتَاهُ вас акта (тўташ) учун келувчи, сукунга

мабний, эъробда ўрни бўлмаган ҳ ҳарфидан тузилган калима.

- اِبْتَدَاءٌ -

تَأْتِي:

- فِعْلًا مَاضِيًا جَامِدًا، يَعْمَلُ عَمَلَ ((كَادَ)) إِذَا كَانَ بِمَعْنَى ((شَرَعَ))، وَيُشْتَرَطُ فِي خَبَرِهِ أَنْ يَكُونَ جُمْلَةً فِعْلِيَّةً فِعْلُهَا فِعْلٌ مُضَارِعٌ غَيْرٌ مُفْتَرِنٌ بِ((أَنَّ))، نَحْوُ: ((اِبْتَدَأَ الْمَرِيضُ يَأْكُلُ))، ((اِبْتَدَأَ))، فِعْلٌ مَاضٍ نَاقِصٌ مَبْنِيٌّ عَلَى الْفَتْحَةِ الظَّاهِرَةِ. ((المريضُ)): اِسْمٌ ((اِبْتَدَأَ)) مَرْفُوعٌ بِالضَّمَّةِ الظَّاهِرَةِ. ((يَأْكُلُ)): فِعْلٌ مُضَارِعٌ مَرْفُوعٌ بِالضَّمَّةِ الظَّاهِرَةِ. وَفَاعِلُهُ ضَمِيرٌ مُسْتَتِرٌ فِيهِ جَوَازًا تَقْدِيرُهُ: هُوَ. الْجُمْلَةُ الْفِعْلِيَّةُ ((يَأْكُلُ)) فِي مَحَلِّ نَصْبٍ حَبْرٌ ((اِبْتَدَأَ)).

2 - فِعْلًا مَاضِيًا مُتَصَرِّفًا تَامًا فِي غَيْرِ مَا ذَكَرَ، نَحْوُ: ((اِبْتَدَأَ الْمَهْرُجَانُ السَّاعَةَ الْعَاشِرَةَ صَبَاحًا))، ((الْمَهْرُجَانُ)): فَاعِلٌ ((اِبْتَدَأَ)) مَرْفُوعٌ بِالضَّمَّةِ الظَّاهِرَةِ.

اِبْتَدَاءٌ

Қуйидаги ҳолатларда келади:

1. شَرَعَ (...га киришди) маъносида келган كَادَнинг амалини бажарувчи жомид мозий феъли бўлиб келади. Унинг хабарида اَنَّ билан муқтарин (бирга) бўлмаган музореъ феълили феълий жумла бўлиши шарт қилинади, мисол: اِبْتَدَأَ الْمَرِيضُ يَأْكُلُ Касал ея бошлади.

اِبْتَدَأَ – Мозий ноқис феъли, зоҳир фатҳага мабний.

اِبْتَدَأَ – اِبْتَدَأَнинг исми, зоҳир замма ила марфуъ.

يَأْكُلُ – Музорей феъли, замма ила марфуъ. Фоили тақдири ھُو бўлган жоизан мустатир бўлган замир. يَأْكُلُ феълий жкмласи насб ўрнида اِبْتَدَاءًнинг хабари.

2. Юқорида келганидан бошқа ҳолатларда мукамал мутасарриф мозий феъли бўлиб келади, мисол: اِبْتَدَأَ الْمَهْرَجَانُ السَّاعَةَ العَاشِرَةَ صَبَاحًا «Меҳржон» байрами эрталаб соат ўнда бошланди.

اِبْتَدَأَ الْمَهْرَجَانُ – фоили, зоҳир замма ила марфуъ.

- اَبْنَعُ -

لَفْظٌ يَأْتِي بَعْدَ كَلِمَةٍ ((أَجْمَعُ)) الَّتِي تَأْتِي بَعْدَ ((كُلِّ))، وَهِيَ لِتَقْوِيَةِ التَّوَكِيدِ، مَمْنُوعَةٌ مِنَ الصَّرْفِ، نَحْوُ: ((رَجَعَ الْجُنُودُ كُلُّهُمْ أَجْمَعُ اِبْنَعُ))، فَكَلِمَةُ ((كُلُّ، أَجْمَعُ، اِبْنَعُ)) تَوَكِيدٌ لـ ((الْجُنُودِ)) تَبَعٌ مُؤَكِّدٌ فِي حَالَةِ الرَّفْعِ مَرْفُوعٌ بِالضَّمَّةِ الظَّاهِرَةِ.

اَبْنَعُ

كُلُّ калимасидан сўнг келувчи أَجْمَعُ калимасидан кейин келувчи лафз бўлиб тавкидни қувватлаш учун келади. Сарфдан манъ қилингандир. Мисол: رَجَعَ الْجُنُودُ كُلُّهُمْ أَجْمَعُ اِبْنَعُ Қўшиннинг барча-барчаси қайтиб келди. كُلُّ، أَجْمَعُ، اِبْنَعُ калималари الْجُنُودُга тавкид бўлиб ўзи таъкидлаган исмига зоҳир замма ила рафъ бўлиш ҳолатида эргашган.

- أَبْتَعُونَ -

مِثْلُ ((أَبْتَعُ)) وَلَكِنَّهَا فِي حَالَةِ الْجُمْعِ تَأْتِي بَعْدَ ((أَجْمَعُونَ)) لِتَقْوِيَةِ التَّوَكِيدِ، تُرْفَعُ بِـ ((الْوَاوِ)) وَتُنْصَبُ وَتُجْرُ بِـ ((الْيَاءِ)) لِأَنَّهَا مُلْحَقَةٌ بِجَمْعِ الْمَذَكَّرِ السَّالِمِ، نَحْوُ: ((قَدِمَ الْمُصْطَفُونَ كُلُّهُمْ أَجْمَعُونَ أَبْتَعُونَ))، رَأَيْتُ الْمُصْطَفِينَ كُلَّهُمْ أَجْمَعِينَ أَبْتَعِينَ))، ((مَرَرْتُ بِالْفَلَاحِينَ كُلِّهِمْ أَجْمَعِينَ أَبْتَعِينَ)).

أَبْتَعُونَ

Ушбу лафз أَبْتَعُ каби бўлиб жамъ ҳолатидадир. Тавкидни қувватлаш учун أَجْمَعُونَ дан кейин келади. Жамъи музаккари солимга мулҳақ қилингани учун و ила рафъ, ي ила насб ва жор қилинади, мисол: أَجْمَعُونَ أَبْتَعُونَ رَأَيْتُ الْمُصْطَفِينَ كُلَّهُمْ Танлаб олинганларнинг барча-барчалари келдилар. أَجْمَعِينَ أَبْتَعِينَ Танлаб олинганларнинг барча-барчаларини кўрдим. مَرَرْتُ بِالْفَلَاحِينَ كُلِّهِمْ أَجْمَعِينَ أَبْتَعِينَ Дехқонларнинг барча-барчаларининг олдидан ўтдим.

- أَبَدَ -

تَأْتِي بِمَعْنَى: ((أَقَامَ))، نَحْوُ: ((أَبَدَ بِالْمَكَانِ)) أَيْ: أَقَامَ فِيهِ وَ((تَأَبَّدَ)) أَيْ: صَارَ أَبَدِيًّا. وَتَأْتِي بِمَعْنَى: الدَّهْرُ، أَوْ الزَّمَنِ الْمُمْتَدِّ الَّذِي لَا انْقِطَاعَ لَهُ، وَتُجْمَعُ عَلَى ((أَبَادٍ وَ(أَبُودٍ))، وَهِيَ تُلَازِمُ الْإِضَافَةِ إِلَى اسْمٍ مِنْ لَفْظِهَا، نَحْوُ: ((سَأَبَيْ عَلَى الْعَهْدِ أَبَدَ الْأَبْدِينَ)). ((أَبَدَ)): ظَرَفُ زَمَانٍ مَنْصُوبٌ بِالْفَتْحَةِ عَلَى أَنَّهُ مَفْعُولٌ فِيهِ لِفِعْلِ ((أَبَيْ)). وَهُوَ مُضَافٌ. ((الْأَبْدِينَ)). مُضَافٌ إِلَيْهِ بِجُرُورٍ بِالْيَاءِ لِأَنَّهُ جَمْعٌ مُذَكَّرٌ سَالِمٌ. وَقَدْ تُضَافُ إِلَى اسْمٍ بِمَعْنَاهَا، نَحْوُ: سَأَبَيْ وَفِيَّ أَبَدَ الدَّهْرِ)). وَقَدْ تَتَجَرَّدُ مِنَ الظَّرْفِيَّةِ فَتُعْرَبُ عِنْدئذٍ حَسَبَ مَوْقِعِهَا فِي الْجُمْلَةِ، نَحْوُ: ((سَبَيْ أَوْفِيَاءَ لِبَعْضِنَا إِلَى الْأَبْدِ)).

((الأَبَدِ: اسْمٌ جَزُورٌ بِالْكَسْرِ الظَّاهِرَةِ)).

أَبَدٌ

أَقَامَ (муқим бўлди) маъносида келади, мисол: أَبَدٌ بِالْمَكَانِ Маконда муқим турди. Шунингдек تَأَبَّدَ (абадий бўлди) маъносида ҳам келади. الدَّهْرُ (узок замон) маъносида ва абадий маъносида ҳам келади. أَبَادٍ ва أَبُودٍ кўринишларида жамъ қилинади ва ўз лафзидан бўлган исмга изофа бўлишни лозим тутади, мисол: أَخْدِمُكَ أَبَدًا اَبَادُوكُ عَلَى الْعَهْدِ أَبَدًا الْآبِدِينَ

Ахдимда абадул-абад қоламан.
 أَبَدٌ – Зарфи замон, فَهْيُفِيهَا مَا فُيُّوهُنَ фийҳи бўлгани учун фатҳа ила мансуб, музоф.

الْآبِدِينَ – Музофун илайҳ, жамъи музаккари солим бўлгани учун ي ила мажрур.

Гоҳида ўз маъносида исмга ҳам изофа қилинади, мисол: سَأَبْقَى اَبَادُوكُ اَبَادُوكُ اَبَادُوكُ
 أَبَدًا اَبَادُوكُ اَبَادُوكُ اَبَادُوكُ

Гоҳида зарфликдан чиқади ва жумладаги ўрнига биноан эъробланади, мисол: سَبَقْنَا إِلَى الْأَبَدِ بِيَوْمِ الْآبِدِينَ Бир-биримизга то абад вафодор бўлгаймиз.

الْأَبَدِ – Зоҳир касра ила мажрур исм.

- أَبَدًا -

هِيَ ((أَبَدًا)) وَلَكِنَّهَا مَقْطُوعَةٌ عَنِ الْإِضَافَةِ، تُسْتَعْمَلُ لِاسْتِعْرَاقِ الْمُسْتَقْبَلِ وَتُنَوَّنُ دَائِمًا وَكَثِيرًا مَا تُسَبِّقُ بِنَفْيِ، نَحْوُ قَوْلِهِ تَعَالَى: { إِنَّا لَن نَدْخُلُهَا أَبَدًا مَا دَامُوا فِيهَا } وَقَدْ تُسْتَعْمَلُ فِي الْإِثْبَاتِ، نَحْوُ قَوْلِهِ تَعَالَى: { وَيُدْخِلُهُ

جَنَاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا}.
 ((أَبَدًا)): ظَرْفُ زَمَانٍ مَنْصُوبٌ بِالْفَتْحَةِ عَلَى أَنَّهُ مَفْعُولٌ فِيهِ لِـ ((خَالِدِينَ)).

أَبَدًا

Ушбу лафз أَبَدٌ кабидир, аммо у изофадан кесилган бўлиб буткул келаси замон учун ишлатилади, доимо танвинли бўлади ва кўпинча ундан олдин нафй келади, мисол Аллоҳнинг ушбу ояти: {إِنَّا لَن نَدْخُلُهَا أَبَدًا مَا دَامُوا فِيهَا}. Гоҳида мусбат ҳолида ҳам ишлатилади, ушбу оят мисол:

{وَيُدْخِلُهُ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا}

أَبَدًا – Зарфи замон, خَالِدِينَ га мафъулун фийхи бўлгани учун фатҳа ила мансуб.

- أَبَقَ -

تَأْتِي بِمَتْنِ الْبَاءِ أَوْ كَسْرِهَا وَمَعْنَاهَا: ((هَرَبَ)) نَحْوُ: ((أَبَقَ الْعَبْدُ مِنْ سَيِّدِهِ)) أَي: هَرَبَ، وَعَبْدٌ أَبَقَ وَعَبِيدٌ أَبَاقٌ. وَقَدْ جَاءَ فِي قَوْلِهِ تَعَالَى: {إِذْ أَبَقَ إِلَى الْفُلْكِ الْمَشْحُونِ} ((أَبَقَ)): فِعْلٌ مَاضٍ مَبْنِيٌّ عَلَى الْفَتْحَةِ الظَّاهِرَةِ. وَفَاعِلُهُ ضَمِيرٌ مُسْتَتِرٌ فِيهِ جَوَازًا تَقْدِيرُهُ: هُوَ. يَعُودُ إِلَى يُونُسَ عَلَيْهِ السَّلَامُ فِي الْآيَةِ السَّابِقَةِ).

أَبَقَ

هَرَبَ си фатҳали ёки касрали бўлиб келади, маъноси

(қочди)дир. Мисол: عَبْدُ أَبِي الْعَبْدِ مِنْ سَيِّدِهِ Қул ҳожасидан қочди, عَبْدُ أَبِي قُحَّاقُ қочоқ қул, عَبْدُ أَبِي قُحَّاقُ қочоқ қуллар. Аллоҳ таолонинг ушбу оятида ҳам келган:

{إِذْ أَبَقَ إِلَى الْفُلْكِ الْمَشْحُونِ}

أَبَقَ – Мозий феъли, зоҳир фатҳага мабний. Фоили жоизан мустатир бўлган замир, тақдири ھُو бўлиб ўтган оятда зикрлари ўтган Юнус алайҳиссаломга оиддир.

- إِبْلِيسُ -

اسْمٌ عَلِمَ جَاءَ مِنْ فِعْلِ ((بَلَسَ)) أَي: يَيْسَ، وَقَدْ جَاءَ فِي قَوْلِهِ تَعَالَى: {أَخَذْنَا هُمْ بِعَتَّةٍ فَإِذَا هُمْ مُبْلِسُونَ} أَي: آيِسُونَ مِنْ رَحْمَتِهِ تَعَالَى. وَخَوُّ قَوْلِهِ عَزَّ وَجَلَّ: {وَجُنُودُ إِبْلِيسَ أَجْمَعُونَ}. ((إِبْلِيسَ)): مُضَافٌ إِلَيْهِ جُرُورٌ بِالْفَتْحَةِ عِوَضًا عَنِ الْكُسْرَةِ لِأَنَّهُ مَمْنُوعٌ مِنَ الصَّرْفِ).

إِبْلِيسُ

بَلَسَ яъни يَيْسَ (ноумид бўлди) фелидан олинган аламдир. بَلَسَнинг исми фоили Аллоҳнинг ушбу оятида келган: (оят). Яъни Аллоҳнинг раҳматидан ноумид бўлганлар. Яна оятдан мисол: (оят).

إِبْلِيسَ – Музофун илайҳ, сарфдан мамнуъ бўлгани учун касрадан эваз бўлган фатҳа ила мажрурдир.

- إِبْنٌ -

تُحَدَفُ هَمْزُهُ ((ابْنُ)) إِذَا وَقَعَتْ صِفَةٌ بَيْنَ عِلْمَيْنِ أَوْ مَا هُوَ بِمَنْزِلَتَيْهِمَا: ((خَالِدُ بْنُ الْوَلِيدِ بَطَلٌ مَعْرَكَةٌ الْيَرْمُوكِ)) وَتُعْرَبُ: نَعْتًا أَوْ بَدَلًا أَوْ عَطْفَ بَيَانٍ.

((بُنُّ)): نَعْتُ أَوْ بَدَلٌ أَوْ عَطْفٌ بَيَانٍ، مَرْفُوعٌ بِالضَّمَّةِ الظَّاهِرَةِ، أَوْ وَقَعَتْ بَيْنَ عِلْمٍ وَكُنْيَةٍ، نَحْوُ: ((عُمَرُ بْنُ أَبِي رَبِيعَةَ))، أَوْ وَقَعَتْ بَعْدَ أَحَدِ أَحْرَفِ النِّدَاءِ، نَحْوُ: ((يَا بَنَ الْكِرَامِ لَا تَتَخَلَّفْ عَنِّ وَاجِبَاتِكَ))، أَوْ بَعْدَ هَمْزَةِ الْإِسْتِفْهَامِ، نَحْوُ ((أَبْنُكُمْ مُجْتَهِدٌ؟))، وَتُثَبَّتُ فِي غَيْرِ مَا ذَكَرَ وَتُعْرَبُ ((ابْنُ)):

1 - خَبْرًا، إِذَا وَقَعَتْ بَيْنَ عِلْمَيْنِ بِقَصْدِ الْإِخْبَارِ، نَحْوُ: ((سَعِيدٌ - ابْنُ هِشَامٍ)) وَفِي هَذِهِ الْحَالَةِ يَكُونُ ((ابْنُ)) بِمَنْزِلَةِ الْمُنْفَصِلِ عَنِ الْإِسْمِ الَّذِي سَبَقَهُ، حَيْثُ يُقَدَّرُ الْكَلَامُ: سَعِيدٌ هُوَ ابْنُ هِشَامٍ.

2 - حَسَبَ مَوْقِعِهَا فِي الْكَلَامِ، فَتَكُونُ فَاعِلًا، نَحْوُ: ((قَدِمَ ابْنُ أَحِي مِنْ سَفَرِهِ))، أَوْ مَفْعُولًا بِهِ، نَحْوُ: ((رَزَتْ ابْنُ أَحِي بَعْدَ عَوْدَتِهِ مِنَ السَّفَرِ)).

3 - الْمُنَادَى الْمَوْصُوفُ بِ ((ابْنِ)) يَجُوزُ فِيهِ الْبِنَاءُ عَلَى الضَّمِّ وَهُوَ الْأَصْلُ وَيَجُوزُ فِيهِ النَّصْبُ اتِّبَاعًا لِلْفَتْحِ فِي ((ابْنِ))، نَحْوُ: ((يَا خَالِدُ بْنُ زَيْدٍ)).

((يَا)): حَرْفٌ نِدَاءٍ مَبْنِيٌّ عَلَى السُّكُونِ لَا مَحَلَّ لَهُ مِنَ الْإِعْرَابِ. ((خَالِدُ)): مُنَادَى مَبْنِيٌّ عَلَى الضَّمِّ فِي مَحَلِّ نَصْبٍ بِفِعْلِ النِّدَاءِ الْمَحْدُوفِ وَالتَّقْدِيرُ: أَنَادِي، أَوْ ((خَالِدُ)): مُنَادَى مَنصُوبٌ بِفِعْلِ النِّدَاءِ، وَعَلَامَةٌ نَصْبِهِ الْفَتْحَةُ الظَّاهِرَةُ. ((بُنُّ)): نَعْتُ مَنصُوبٌ بِالْفَتْحَةِ الظَّاهِرَةِ. وَهُوَ مُضَافٌ. ((زَيْدُ)): مُضَافٌ إِلَيْهِ جَرُورٌ بِالإِضَافَةِ).

ابْنُ

ابْنُ икки алам ёки уларнинг манзиласида бўлганларнинг орасида воқеъ бўлганида унинг ҳамзаси ҳазф қилинади, мисол: خَالِدُ بْنُ الْوَلِيدِ بَطَلٌ مَعْرَكَةَ الْيَرْمُوكِ Холид ибн Валид Ярмук маъракасининг қахрамонидир. ابْنُ наът ёки бадал ёки атфи баён бўлиб эъробланади.

بُنُّ - наът ёки бадал ёки атфи баён бўлиб зоҳир замма ила марфуъ.

ابن алам ва куня орасида келганида ҳам унинг ҳамзаси ҳазф қилинади, мисол: *عُمَرُ بْنُ أَبِي رَبِيعَةَ* Умар ибн Абу Робиъа. Шунингдек нидо ҳарфларидан кейин воқеъ бўлганида ҳам ҳамзаси ҳазф қилинади, мисол: *يَا بَنِي الْكِرَامِ لَا تَتَخَلَّفْ عَنْ وَاجِبَاتِكَ* Эй карамлилар ўғли, мажбуриятларинги бажаришдан қолма! Шунингдек истифҳом ҳамзасидан кейин воқеъ бўлганида ҳам ҳамзаси ҳазф қилинади, мисол: *أَبْنُكُمْ مُحْتَبَدٌ؟* Ўғлингизми мужтаҳид? Зикр қилинган ҳолатлардан бошқада *ابن*нинг ҳамзаси собит қолади.

ابن қуйидагича эъробланади:

1. Хабар. Хабар бериш қасди ила икки алам орасида воқеъ бўлганида, мисол: *ابن هشام - سعيد* Саъийд Ҳишомнинг ўғлидир. Ушбу ҳолатда *ابن* ўзидан аввалги исмдан узилган бўлади ва тақдири *سعيد هو ابن هشام* Саъийд у Ҳишомнинг ўғлидир бўлади.

2. Каломда келган ўрнига қараб эъробланади. Фоил бўлиши мумкин, мисол: *قدم ابن أخي من سفره* Акамнинг ўғли сафаридан қайтди. Мафъулун бихи бўлиши мумкин, мисол: *زرت ابن أخي بعد* Сафардан қайтган акамнинг ўғлини зиёрат қилдим.

3. *ابن* ила мавсуф мунодони заммага мабний қилиш – бу асл ҳолат – ва *ابن*даги фатҳага биноан насб қилиш жоиздир, мисол: *يا خالد بن زيد* Эй Холиб ибн Зайд.

يا – Нидо, сукунга мабний, эъробда ўрни йўқ. *خالد* мунодо, заммага мабний, маҳзуф нидо феъли сабабидан насб ўрнида, тақдири *أنادي* (нидо қиламан). Ёки *خالد* феъли нидо ила мансуб мунодо, насб аломати зоҳир фатҳа.

بن – Зоҳир фатҳа ила мансуб наът, музоф.

زيد – Музофун илайҳ, изофа сабабидан мажрур.

- ابْنُمْ -

هِيَ ((ابْنٌ)) وَ((الْمَيْمِ)) حَرْفٌ زَائِدٌ لِلْمُبَالَغَةِ. نَحْوُ: ((عَادَ ابْنُمْ)) ((ابْنُمْ)): فَاعِلٌ ((عَادَ)) مَرْفُوعٌ بِالضَّمَّةِ الظَّاهِرَةِ، وَ((رَأَيْتُ ابْنَمًا)) ((ابْنَمًا)): مَفْعُولٌ بِهِ لِفِعْلِ ((رَأَى)) مَنْصُوبٌ بِالْفَتْحَةِ الظَّاهِرَةِ وَ((سَلَّمْتُ عَلَى ابْنِمِ)) ((ابْنِمِ)): اسْمٌ مَجْرُورٌ بِحَرْفِ الْجَرِّ وَعَلَامَةٌ جَرَّهُ الْكَسْرَةُ الظَّاهِرَةُ).

ابْنُمْ

Ушбу исмнинг ўзи бўлиб охиридаги зоида м муболаға учундир, мисол: عَادَ ابْنُمْ ўғил қайтди.

رَأَيْتُ ابْنَمًا – абнмнинг фоили, зоҳир замма ила марфуъ. Яна мисол: سَلَّمْتُ عَلَى ابْنِمِ ўғилни кўрдим.

ابْنِمِ – абнм феълига мафъулун бих, зоҳир фатҳа ила мансуб. Яна мисол: سَلَّمْتُ عَلَى ابْنِمِ ўғилга салом бердим.

ابْنِمِ – ҳарфи жор ила мажрур исм, жорнинг аломати зоҳир касра.

- أَبُونَ -

هِيَ جَمْعُ ((أَبٍ)) اسْمٌ مُلْحَقٌ بِجَمْعِ الْمُدَّكَّرِ السَّلَامِ، وَيُعْرَبُ إِعْرَابَهُ.

أَبُونَ

Ушбу исм ئابнинг жамъи бўлиб жамъи музаккари солимга мулҳақ қилингандир. Жамъи музаккари солим каби эъробланади.

- أَبِي -

نُقُولُ: ((أَبِي كُنْ بِعَوْنِي)).

((أَبِي)): مُنَادَى مَنْصُوبٌ بِالْمُتَّحَةِ الْمُقَدَّرَةِ عَلَى مَا قَبْلَ الْآخِرِ مَنَعَ مِنْ ظُهُورِهَا اشْتِعَالُ الْمَحَلِّ بِالْحَرَكَةِ الْمُنَاسِبَةِ. وَهُوَ مُضَافٌ. وَالْيَاءُ: ضَمِيرٌ مُتَّصِلٌ مَبْنِيٌّ عَلَى السُّكُونِ فِي مَحَلِّ جَرٍّ بِالْإِضَافَةِ. وَتُعْرَبُ ((أَب)) فِي غَيْرِ النَّدَاءِ حَسَبَ مَوْقِعِهَا فِي الْجُمْلَةِ. رَاجِعٌ ((أَب)) فِي مَوْضِعِهَا.

أَبِي

“Отажоним мени қўллаб туринг!” дейилади.

أَب – Мунодо, охиридан битта олдинги ҳарфга тақдир қилинган фатҳа мансуб, фатҳанинг зоҳир бўлишини ўриннинг муносиб ҳаракат ила машғул қилингани ман қилган. Музоф, ي муттасил замир, сукунга мабний изофа сабабидан жор ўрнида.

أَب калимаси нидодан бошқа ўринларда жумладаги жойига биноан эъробланади. أَب ҳақида ўз ўрнидан қараб олинг.

- اتَّخَذَ -

تَأْتِي:

- 1 - فِعْلًا مِنْ أفعالِ التَّحْوِيلِ بِمَعْنَى: ((صَيَّرَ)) تَنْصِبُ مَفْعُولَيْنِ أَصْلُهُمَا مُبْتَدَأٌ وَخَبْرٌ، نَحْوُ: ((اتَّخَذَ الْمُجَاهِدُ الْكِفَاحَ طَرِيقًا لِلْحَرِيَّةِ)).
- ((الْكَفَاحُ)): مَفْعُولٌ بِهِ أَوَّلُ مَنْصُوبٍ بِالْفَتْحَةِ الظَّاهِرَةِ.
- ((طَرِيقًا)): مَفْعُولٌ بِهِ ثَانٍ مَنْصُوبٍ بِالْفَتْحَةِ الظَّاهِرَةِ.
- 2 - فِعْلًا تَامًا يَتَعَدَّى إِلَى مَفْعُولٍ بِهِ وَاحِدٍ، نَحْوُ: ((اتَّخَذَتِ الْبَاحِرَةُ طَرِيقَهَا فِي الْبَحْرِ)).
- ((طَرِيقَهَا)): مَفْعُولٌ بِهِ مَنْصُوبٌ بِالْفَتْحَةِ الظَّاهِرَةِ. وَهُوَ مُضَافٌ. وَ((هَا)) ضَمِيرٌ مُتَّصِلٌ مَبْنِيٌّ عَلَى السُّكُونِ فِي مَحَلِّ جَرٍّ بِالْإِضَافَةِ).

اتَّخَذَ

Ушбу феъл қуйидаги кўринишларда келади:

1. صَيَّرَ (ўзгартирди) маъносида келувчи ўзгартириш феълларидан бири бўлиб келади ва асли мубтадо ва хабар бўлган икки мафъулни насб қилади, мисол: اتَّخَذَ الْمُجَاهِدُ الْكِفَاحَ طَرِيقًا لِلْحَرِيَّةِ Тиришувчи юзма-юз олишувни озодлик томон йўл қилди. الْكِفَاحُ – Аввалги мафъулун биҳи, зоҳир фатҳа ила мансуб. طَرِيقًا – Иккинчи мафъулун биҳи, зоҳир фатҳа ила мансуб.
2. Битта мафъулга мутаъаддий бўлган мукаммал феъл ҳолида келади, мисол: اتَّخَذَتِ الْبَاحِرَةُ طَرِيقَهَا فِي الْبَحْرِ Кема денгизда ўз йўлини олди. طَرِيقَهَا – Мафъулун биҳи, зоҳир фатҳа ила мансуб, музоф. هَا муттасил замири сукунга мабний изофа сабабидан жор ўрнида.

– اتِّفَاقًا –

تَأْتِي:

1 – حَالًا مَنْصُوبَةً بِالْفَتْحَةِ عَلَى تَقْدِيرِ: ((مُتَّفِقِينَ)), نَحْوُ: ((اجْتَمَعْتُ مَعَ صَدِيقِي فِي الْحَدِيثَةِ اتِّفَاقًا))
أَيُّ: مُتَّفِقِينَ.

((اتِّفَاقًا)): حَالٌ مَنْصُوبَةٌ بِالْفَتْحَةِ الظَّاهِرَةِ.

2 – مَفْعُولًا مُطْلَقًا مَنْصُوبًا بِالْفَتْحَةِ عَلَى تَقْدِيرِ: ((اتَّفَقَ)), نَحْوُ: ((اتَّفَقَ الْعَمَّالُ وَأَرْبَابُ الْعَمَلِ اتِّفَاقًا
وَاضِحًا)).

((اتِّفَاقًا)): مَفْعُولٌ مُطْلَقٌ مَنْصُوبٌ بِالْفَتْحَةِ الظَّاهِرَةِ.

اتِّفَاقًا

Қуйидаги ҳолларда келади:

1. Тақдири **مُتَّفِقِينَ** (биргаликда, иттифоқан) маъносида бўлади, ўзи фатҳа ила мансуб ҳол бўлиб келади, мисол: **اجْتَمَعْتُ مَعَ صَدِيقِي فِي الْحَدِيثَةِ اتِّفَاقًا** Дўстим билан боғда биргаликда жамъландик.

اتِّفَاقًا – ҳол, зоҳир фатҳа ила мансуб.

2. Тақдири **اتَّفَقَ** (иттифоқ қилди, мувофиқ бўлди) маъносида бўлади, ўзи фатҳа ила мансуб мафъулун мутлоқ бўлади, мисол: **اتَّفَقَ الْعَمَّالُ وَأَرْبَابُ الْعَمَلِ اتِّفَاقًا وَاضِحًا** Ишчилар ва иш эгалари очиқ-ойдин келишувга иттифоқ қилдилар.

اتِّفَاقًا – Мафъулун мутлоқ, зоҳир фатҳа ила мансуб.

– اِثْرٌ –

يُقَالُ: ((رُزْتُ صَدِيقِي إِثْرَ عَوْدَتِهِ مِنَ السَّفَرِ))

((إِثْرُ)): ظَرْفُ زَمَانٍ مَنْصُوبٌ بِالْفَتْحَةِ عَلَى أَنَّهُ مَفْعُولٌ فِيهِ لِلْفِعْلِ ((رُزْتُ)). وَهُوَ مُضَافٌ. ((عَوْدَتِهِ)): مُضَافٌ إِلَيْهِ مَجْرُورٌ بِالْكَسْرِ الظَّاهِرَةِ. وَهُوَ مُضَافٌ. وَالْهَاءُ ضَمِيرٌ مُتَّصِلٌ مَبْنِيٌّ عَلَى الْكَسْرِ فِي مَحَلِّ جَرِّ بِالِإِضَافَةِ).

إِثْرٌ

“Дўстимни сафардан қайтиши кетидан зиёрат қилдим” дейлади.

إِثْرٌ – Зарфи замон, феълига мафъулун фийҳи бўлгани учун зоҳир фатҳа ила мансуб, музоф.

عَوْدَتِهِ – Музофун илайҳ, зоҳир касра ила мажрур, музоф.

ه – касрага мабний муттасил замир бўлиб изофа сабабидан жор ўрнида.

– إِثْرُهُ –

تَأْتِي بِمَعْنَى: اِفْتَقَى اَثْرَهُ أَي: عَلَى خَطَاةٍ، نَحْوُ: ((فَرَّ السَّارِقُ فَرَكَضْتُ فِي إِثْرِهِ)).

((إِثْرُهُ)): اِسْمٌ مَجْرُورٌ بِالْكَسْرِ الظَّاهِرَةِ. وَهُوَ مُضَافٌ. وَالْهَاءُ ضَمِيرٌ مُتَّصِلٌ مَبْنِيٌّ عَلَى الْكَسْرِ فِي مَحَلِّ جَرِّ بِالِإِضَافَةِ).

إِثْرُهُ

فَرَّ السَّارِقُ “Изидан эргашди” маъносида келади, мисол: اِفْتَقَى اَثْرَهُ اِسْمٌ مَجْرُورٌ بِالْكَسْرِ الظَّاهِرَةِ. وَهُوَ مُضَافٌ. وَالْهَاءُ ضَمِيرٌ مُتَّصِلٌ مَبْنِيٌّ عَلَى الْكَسْرِ فِي مَحَلِّ جَرِّ بِالِإِضَافَةِ.

اَثْرِهِ – Зоҳир касра ила мажрур исм, музоф.

ه – касрага мабний муттасил замир бўлиб изофа сабабидан жор ўрнида.

– اَثْرِهِ –

تَأْتِي بِمَعْنَى: ((اَثْرِهِ)) وَتُعْرَبُ إِعْرَابَهَا.

اَثْرِهِ

اَثْرِهِ маъносида келиб унинг эъроби ила эъробланади.

– اَنْئَاءَ –

تَأْتِي بِمَعْنَى: ((وَقْتٍ)), نَحْوُ: ((سَأُقَابِلُكَ اَنْئَاءَ اللَّيْلِ)).

((اَنْئَاءَ)): ظَرْفُ زَمَانٍ مَنْصُوبٌ بِالْفَتْحَةِ عَلَى أَنَّهُ مَفْعُولٌ فِيهِ لِلْفِعْلِ ((أُقَابِلُ)). وَهُوَ مُضَافٌ. ((اللَّيْلِ)): مُضَافٌ إِلَيْهِ بِحُرُورٍ بِالْإِضَافَةِ. وَقَدْ تُسَبِّقُ بِحُرُوفِ الْجَرِّ فَتُجْرُ بِهٖ، نَحْوُ: ((أَعْلَنَ الْمُدِيرُ عَن جَوَائِزِ قِيَمَةٍ فِي اَنْئَاءِ تَوْزِيعِ النِّتَائِجِ)).

((اَنْئَاءَ)): اِسْمٌ بِحُرُورٍ بِالْكَسْرِ الظَّاهِرَةِ.

اَنْئَاءَ

Ушбу калима وَقْتٍ маъносида келади, мисол: سَأُقَابِلُكَ اَنْئَاءَ اللَّيْلِ Сени кечки пайт асносида қабул қиламан.

اَنْئَاءَ – Зарфи замон, اُقَابِلُ феълига мафъулун фийҳи бўлганлиги учун фатҳа ила мансуб, музоф.

اللَّيْلِ – Музофун илайҳ, изофа сабабидан мажрур.

Гоҳида **أَثْنَاءً**дан аввал жор ҳарфи келиб уни жор қилади, мисол: **أَعْلَنَ الْمُدِيرُ عَنْ جَوَائِزَ قَيِّمَةٍ فِي أَثْنَاءِ تَوْزِيعِ النَّتَائِجِ** Мудир натижаларни тарқатиш асносида қийматли мукофотларни эълон қилди.

أَثْنَاءً – Зоҳир касра ила мажрур исм.

– اثْنَا عَشَرَ –

عَدَدٌ مُرَكَّبٌ، يُعْرَبُ جُزْؤُهُ الْأَوَّلُ إِعْرَابَ الْمُثَنَّى، فَيَرْفَعُ بِالْأَلِفِ، وَيُنْصَبُ وَيُجْرُ بِالْيَاءِ، وَذَلِكَ حَسَبَ مَوْقِعِهِ فِي الْجُمْلَةِ، وَالْجُزْءُ الثَّانِي مَبْنِيٌّ عَلَى الْفَتْحِ لَا مَحَلَّ لَهُ مِنَ الْإِعْرَابِ، وَمَعْدُودُهُ يَكُونُ اسْمًا مُذَكَّرًا عَلَى التَّمْيِيزِ، نَحْوُ: ((نَزَلَ اثْنَا عَشَرَ رَاكِبًا مِنَ الطَّائِرَةِ)).

((أَثْنَاءً)): فَاعِلٌ ((نَزَلَ)) مَرْفُوعٌ بِالْأَلِفِ لِأَنَّهُ مُلْحَقٌ بِالْمُثَنَّى.

((عَشَرَ)): اسْمٌ مَبْنِيٌّ عَلَى الْفَتْحِ لَا مَحَلَّ لَهُ مِنَ الْإِعْرَابِ.

((رَاكِبًا)): تَمْيِيزٌ مَنْصُوبٌ بِالْفَتْحَةِ الظَّاهِرَةِ، وَنَحْوُ: ((رَأَيْتُ اثْنَيْ عَشَرَ سَائِحًا)) وَ((مَرَرْتُ بِاثْنَيْ عَشَرَ عَامِلًا)).

اثْنَا عَشَرَ

Ушбу лафз мураккаб адад бўлиб аввалги жузъи мусаннонинг эъроби каби эъробланади: алиф ила рафъ қилинади ва **ي** ила насб ва жор қилинади. Бу ҳолдаги эъробланиш жумлада тутган ўринга биноан бўлади. Ушбу мураккаб ададнинг иккинчи жузъи фатҳага мабний бўлиб эъробда ўрни йўқдир. Унинг маъдуди тамйиз ҳолида музаккар исм бўлади, мисол: **نَزَلَ** **اثْنَا عَشَرَ رَاكِبًا مِنَ الطَّائِرَةِ** Тайёрадан ўн икки йўловчи тушди.

– **اثْنَا**нинг фоили, мусаннога мулҳақ бўлгани учун алиф ила

марфуъ.

عَشَرَ – Фатҳага мабний исм, эъробда ўрни йўқ.

رَاكِبًا – Тамйиз, зоҳир фатҳа ила мансуб.

Яна мисол: مَرَرْتُ بِأَثْنَيْ عَشَرَ رَأَيْتُ اثْنَيْ عَشَرَ سَائِحًا: Ўн икки сайёҳни кўрдим. مَرَرْتُ بِأَثْنَيْ عَشَرَ رَأَيْتُ اثْنَيْ عَشَرَ سَائِحًا: Ўн икки ишчининг ёнидан ўтдим.

– اثْنَانِ –

عَدَدٌ مُلْحَقٌ بِالمُتَّيِّ، مَعْدُودَةٌ مُدَكَّرٌ، يُرْفَعُ بِالأَلِفِ، وَيُنْصَبُ وَيُجْرُ بِاليَاءِ، وَيُعْرَبُ حَسَبَ مَوْقِعِهِ فِي الجُمْلَةِ، نَحْوُ، ((حَضَرَ اثْنَانِ مِنَ المُعَلِّمِينَ)).
 ((اثْنَانِ)): فَاعِلٌ {حَضَرَ} مَرْفُوعٌ بِالأَلِفِ لِأَنَّهُ مُلْحَقٌ بِالمُتَّيِّ ((وَرَأَيْتُ اثْنَيْنِ مِنَ الطُّلَّابِ))،
 وَ((مَرَرْتُ بِاثْنَيْنِ مِنَ العَمَّالِ)).

اثْنَانِ

Ушбу лафз мусаннога мулҳақ қилинган, маъдуд, музаккар ададдир. Алиф ила марфуъ, ي ила мансуб ва мажрур қилинади. Жумладаги ўрнига биноан эъробланади, мисол: حَضَرَ اثْنَانِ مِنَ المُعَلِّمِينَ Муаллимлардан иккиси ҳозир бўлди.

اثْنَانِ – مَرَرْتُ بِاثْنَيْنِ нинг фоили бўлиб мусаннога мулҳақ қилингани учун алиф ила марфуъ.

Яна мисоллар: وَرَأَيْتُ اثْنَيْنِ مِنَ الطُّلَّابِ талабалардан иккисини кўрдим. مَرَرْتُ بِاثْنَيْنِ مِنَ العَمَّالِ Ишчилардан иккисининг ёнидан ўтдим.

– اثنان وعشرون –

عَدَدٌ مُرَكَّبٌ مِنْ جُزْئَيْنِ: الْجُزْءُ الْأَوَّلُ يُعْرَبُ إِعْرَابَ الْمُثَنَّى، فَيُرْفَعُ بِالْأَلِفِ وَيُنْصَبُ وَيُجْرُ بِالْيَاءِ، وَالْجُزْءُ الثَّانِي يُعْطَفُ عَلَى الْجُزْءِ الْأَوَّلِ، نَحْوُ: ((حَضَرَتِ اثْنَتَانِ وَعِشْرُونَ مُعَلِّمَةً)) وَ((شَاهَدْتُ اثْنَيْنِ وَعِشْرُونَ مُعَلِّمَةً)) وَ((تَحَدَّثْتُ مَعَ اثْنَتَيْنِ وَعِشْرُونَ طَالِبَةً)).

اثنان وعشرون

Икки жузъдан таркиб топган адад. Аввалги жузъи мусаннонинг эъроби ила эъробланади: алиф ила рафъ қилинади ва ي ила насб ва жор қилинади. Иккинчи жузъи аввалги жузъга атф қилинади, мисол: حَضَرَتِ اثْنَتَانِ وَعِشْرُونَ مُعَلِّمَةً. Йигирма икки муаллима ҳозир бўлди. شَاهَدْتُ اثْنَيْنِ وَعِشْرُونَ مُعَلِّمَةً. Йигирма икки муаллимани кўрдим. تَحَدَّثْتُ مَعَ اثْنَتَيْنِ وَعِشْرُونَ طَالِبَةً. Йигирма икки толиба ила гаплашдим.

– الإثنين –

هُوَ اسْمُ الْيَوْمِ الثَّانِي مِنْ أَيَّامِ الْأُسْبُوعِ، مُلْحَقٌ بِالْمُثَنَّى، لِذَلِكَ لَا يُثَنَّى وَلَا يُجْمَعُ، فَإِنْ أَرَدْنَا تَشْبِيهَهُ أَوْ جَمْعَهُ قُلْنَا ((يَوْمَا الْإِثْنَيْنِ)) أَوْ ((أَيَّامِ الْإِثْنَيْنِ)) وَيُعْرَبُ ظَرْفَ زَمَانٍ لِدَلَالَتِهِ عَلَى الْوَقْتِ.

الإثنين

Ушбу исм ҳафта кунларининг иккинчисининг (бизда: душанба) исмидир. Мусаннога мулҳақ қилинганлиги учун

мусанно ҳам, жамъ ҳам қилинмайди. Мусанно ёки жамъ қилмоқчи бўлганимизда **يَوْمَ الْاِثْنَيْنِ** икки душанда ва **اَيَّامِ الْاِثْنَيْنِ** душанбалар деймиз. Вақтга далолат қилгани учун зарфи замон сифатида эъробланади.

– أَجَدَّكَ –

الْهَمْزَةُ حَرْفُ اسْتِفْهَامٍ، وَ((جَدَّ)) تَأْتِي بِمَعْنَى: حَظٌّ، وَتَأْتِي بِمَعْنَى: أَبُو الْأَبِّ، وَأَبُو الْأُمِّ، تُلَازِمُ الْإِضَافَةَ، نَحْوُ: ((أَجَدَّكَ، أَجَدَّكُمْ، أَجَدَّكُمْ))، وَتُعْرَبُ: مَفْعُولًا مُطْلَقًا لِفِعْلِ مَحْذُوفٍ وَتَقْدِيرُهُ: أَتَجَدُّ.

أَجَدَّكَ

Ушбу лафзнинг аввалидаги ҳамза истифҳом ҳамзаси бўлиб унинг ўзи **حَظٌّ** (улуш, насиба) маъносида келади. Шунингдек “отанинг отаси”, “онанинг онаси” маъноларида келиб изофани лозим тутади, мисол: **أَجَدَّكَ، أَجَدَّكُمْ، أَجَدَّكُمْ** (улушингми?, Икковингни улушингми?, улушларингизми?). Маҳзун феълга мафъулун мутлоқ сифатида эъробланади, тақдири: **أَجَدُّ** (жиддий бўламан).

– أَجَلَ –

تَأْتِي:

1 - حَرْفًا مِنْ أَحْرَفِ الْجَوَابِ بِمَعْنَى: نَعَمْ، تُفِيدُ الْإِثْبَاتَ إِذَا كَانَ الْكَلَامَ قَبْلَهَا مُثْبِتًا، نَحْوُ: ((أَدْرَسْتُ؟ - أَجَلْ)) أَيْ: دَرَسْتُ، وَتُفِيدُ النِّفْيَ إِذَا كَانَ الْكَلَامَ قَبْلَهَا مَنفِيًّا، نَحْوُ: ((أَمَّ تُسَافِرُ؟ - أَجَلْ)) أَيْ: لَمْ أُسَافِرْ. وَتُعْرَبُ:

((أَجَلْ)): حَرْفَ جَوَابٍ مَبْنِيٍّ عَلَى السُّكُونِ لَا مَحَلَّ لَهُ مِنَ الْإِعْرَابِ).

2 - اسْمًا بِمَعْنَى: مُدَّةٌ، وَيُعْرَبُ حَسَبَ مَوْقِعِهِ فِي الْجُمْلَةِ، نَحْوُ، ((دَنَا أَجَلُهُ)) ((أَجَلُهُ)): فَاعِلٌ ((دَنَا)) مَرْفُوعٌ بِالضَّمَّةِ الظَّاهِرَةِ. وَهُوَ مُضَافٌ. وَالْهَاءُ: ضَمِيرٌ مُتَّصِلٌ مَبْنِيٌّ عَلَى الضَّمِّ فِي مَحَلِّ جَرِّ بِالِضْوَافَةِ، وَنَحْوُ قَوْلِهِ تَعَالَى:

{وَبَلَّغْنَا أَجَلَنَا الَّذِي أَجَلْتَنَا} ((أَجَلْنَا)): مَفْعُولٌ بِهِ مَنْصُوبٌ بِالْفَتْحَةِ الظَّاهِرَةِ. وَهُوَ مُضَافٌ. وَ((نَا)): ضَمِيرٌ مُتَّصِلٌ مَبْنِيٌّ عَلَى السُّكُونِ فِي مَحَلِّ جَرِّ بِالِضْوَافَةِ).

أَجَلٌ

Ушбу лафз куйидагича келади:

1. маъносидаги жавоб ҳарфларидан бир ҳарф сифатида келади. Ўзидан аввалги калом мусбат бўлса, исботни ифода қилади, мисол: *أَدْرَسْتُ؟ - أَجَلْ* Дарс қилдингми? – Ҳа (яъни дарс қилдим). Ўзидан аввалги калом манфий бўлса, нафйни ифода қилади, мисол: *أَمَّ تُسَافِرُ؟ - أَجَلْ* Сафар қилмадингми? – Ҳа (яъни сафар қилмадим).

أَجَلٌ – Жавоб ҳарфи, сукунга мабний, эъробда ўрни йўқ.

2. “Муддат” маъносидаги исм бўлиб жумладаги ўрнига биноан эъробланади, мисол: *دَنَا أَجَلُهُ* Муддати яқинлашди.

أَجَلُهُ – *دَنَا*нинг фоили, зоҳир замма ила марфуъ, музоф. ھ муттасил замир, заммага мабний, изофа сабабидан жор ўрнида. Яна мисол ушбу оят:

{وَبَلَّغْنَا أَجَلَنَا الَّذِي أَجَلْتَنَا}

“Сен биз учун муддат қилиб белгилаган ажалга етиб келдик”
 نَا – Мафъулун биҳи, зоҳир фатҳа ила мансуб, музоф.
 муттасил замир, суқунга мабний, изофа сабабидан жор
 ўрнида.

- إِجْمَاعًا -

تَأْتِي فِي نَحْوِ، ((أَجْمَعُوا عَلَى الرَّأْيِ إِجْمَاعًا)) وَتُعْرَبُ: ((إِجْمَاعًا: مَفْعُولٌ مُطْلَقٌ لِفِعْلِ)) ((أَجْمَعُوا)) مَنصُوبٌ
 بِالْفَتْحَةِ الظَّاهِرَةِ).

إِجْمَاعًا

Бир раъйга ижмоъан келишишди мисолидаги
 каби жумлаларда келади. Эъробланиши: إِجْمَاعًا лафзи
 феълига мафъулун мутлоқ бўлиб зоҳир фатҳа ила мансубдир.

- أَجْمَعُ -

لَفْظٌ مِنْ أَلْفَاظِ التَّوَكِيدِ، تَتَضَمَّنُ مَعْنَى الشُّمُولِ، وَكَثِيرًا مَا تَأْتِي لِتَقْوِيَةِ التَّوَكِيدِ، نَحْوُ: ((حَضَرَ الْقَوْمَ كُلَّهُمْ
 أَجْمَعُ))، وَلَا تَأْتِي غَيْرَ تَوَكِيدٍ مَرْفُوعٍ أَوْ مَنصُوبٍ أَوْ مَجْرُورٍ بِحَسَبِ الْمُؤَكَّدِ، فَلَا تَقَعُ مُبْتَدَأً وَلَا خَبْرًا وَلَا
 فَاعِلًا، إِلَّا إِذَا حُذِفَ الْمُؤَكَّدُ، دُونَ غَيْرِهَا مِنْ أَلْفَاظِ التَّوَكِيدِ، وَلَا تَقْبَلُ الْإِضَافَةَ إِلَّا إِذَا دَخَلَ عَلَيْهَا
 حَرْفُ جَرِّ زَائِدٌ، نَحْوُ: ((سَلَّمْتُ عَلَى الطُّلَابِ أَجْمَعُ))، وَهِيَ مَمْنُوعَةٌ مِنَ الصَّرْفِ تُجْرُ بِفَتْحَةِ عَوْضًا عَنِ
 الْكَسْرِ. وَنَحْوُ: ((دَخَلَ الطُّلَابُ بِأَجْمَعِهِمْ)) ((بِأَجْمَعِهِمْ)): الْبَاءُ حَرْفُ جَرِّ زَائِدٌ، مَبْنِيٌّ عَلَى الْكَسْرِ لَا
 مَحَلَّ لَهُ مِنَ الْإِعْرَابِ. ((أَجْمَعِهِمْ))، إِسْمٌ مَجْرُورٌ لَفْظًا مَرْفُوعٌ مَحَلًّا عَلَى أَنَّهُ تَوَكِيدٌ لـ((الطُّلَابِ)) وَهُوَ
 مُضَافٌ، ((هُمْ)): ضَمِيرٌ مُتَّصِلٌ مَبْنِيٌّ عَلَى السُّكُونِ فِي مَحَلِّ جَرِّ بِالْإِضَافَةِ).

أَجْمَعُ

Тавкид тафзларидан бир лафз бўлиб шомиллик (буткул қамраш) маъносини ўз ичига олади. Аксар ҳолларда тавкидни қувватлаш учун келади, мисол: حَضَرَ الْقَوْمَ كُلَّهُمْ أَجْمَعُ Қавмнинг ҳаммаси жамъланиб келди. Тавкид қилинаётганнинг эъробига биноан марфуъ ёки мансуб ёки мажрур бўлиб, фақатгина тавкид бўлган ҳолда келади. Тавкид қилинаётган ва ўзидан бошқа тавкид лафзлари ҳазф қилинганидагина мубтадо, хабар ёки фоил бўлиб келиши мумкин. Унга зоид ҳарфи жор кирганидагина изофани қабул қилади, мисол: سَلَّمْتُ عَلَى الطُّلَّابِ أَجْمَعِ Барча талабаларга салом бердим. Бу мисолда сарфдан мумнуъ бўлиб касра ўрнига фатҳа ила жор қилинган. دَخَلَ الطُّلَّابُ بِأَجْمَعِهِمْ Талабаларнинг барчаси кирди. б зоид ҳарфи жор, касрага мабний, эъробда ўрни йўқ. أَجْمَعِهِمْ лафзи الطُّلَّابُга тавкид бўлгани ўрин эътиборидан марфуъу, лафзан мажрур, музоф. هُمْ муттасил замир, сукунга мабний, изофа сабабидан жор ўрнида.

– أَجْمَعُونَ –

جَمْعُ ((أَجْمَعُ)) وَتُعْرَبُ إِعْرَابَهَا، فَتُرْفَعُ بِالْوَاوِ وَتُنْصَبُ وَتُجْرُ بِأَلْيَاءِ، لِأَنَّهَا مُلْحَقَةٌ بِجَمْعِ الْمَذَكِرِ السَّلَامِ، نَحْوُ: ((حَضَرَ الطُّلَّابُ كُلَّهُمْ أَجْمَعُونَ)) وَ((كَافَأْتُ الطُّلَّابَ كُلَّهُمْ أَجْمَعِينَ)) وَ((مَرَرْتُ بِالْعَمَّالِ كُلِّهِمْ أَجْمَعِينَ)).

أَجْمَعُونَ

أَجْمَعُونَнинг жамъи бўлиб жамъи музаккари солимга мулҳақ бўлгани учун унинг эъроби ила эъробланади: و ила рафъ қилинади, ي ила насб ва жор қилинади, мисол: حَضَرَ الطُّلَابُ كُلُّهُمْ كَفَاتُ الطُّلَابِ كُلُّهُمْ أَجْمَعُونَ Талабаларнинг барчаси жамликда келди. مَرَرْتُ أَجْمَعِينَ Талабаларнинг барчасини жамликда тақдирладим. بِالْعَمَّالِ كُلِّهِمْ أَجْمَعِينَ Ишчиларнинг барчаси жамликда эканлигида ёнидан ўтдим.

- أَجْمَعِينَ -

هِيَ ((أَجْمَعُونَ)) فِي حَالَتِي النَّصْبِ وَالْجَرِّ، تُعْرَبُ إِعْرَابَهَا، وَمِنْهُمْ مَنْ يُعْرَبُهَا حَالًا فِي حَالَةِ النَّصْبِ عَلَى تَقْدِيرٍ: مُجْتَمِعِينَ، نَحْوُ: ((شَاهَدْتُ الْمُعَلِّمِينَ أَجْمَعِينَ)).

أَجْمَعِينَ

Ушбу лафз أَجْمَعُونَнинг насб ва жор ҳолатдагисидир, أَجْمَعُونَ каби эъробланади. Олимлардан баъзилари уни مُجْتَمِعِينَ тақдири ила ҳол қилиб эъроблайдилар, мисол: شَاهَدْتُ الْمُعَلِّمِينَ أَجْمَعِينَ Муаллимларни жамланган ҳолда кўрдим.

- أُحَادٍ -

إِسْمٌ مَعْدُولٌ عَنِ ((وَاحِدٍ)), مَمْنُوعٌ مِنَ الصَّرْفِ لِلْعَدْلِ وَالْوَصْفِيَّةِ، نَحْوُ: ((دَخَلَ التَّلَامِيذُ الصَّفَّ أُحَادًا))

((أَحَادٍ)): حَالٌ مِنْ ((التَّلَامِيذِ)) مَنْصُوبَةٌ بِالْفَتْحَةِ الظَّاهِرَةِ.

- وَقَدْ تَكَرَّرَ ((أَحَادٍ)), نَحْوُ، ((خَرَجَ الْعُمَّالُ أَحَادَ أَحَادٍ)) وَفِي هَذِهِ الْحَالَةِ مِنْهُمْ مَنْ يُعْرِبُهَا: 1 - إِسْمًا مَبْنِيًّا عَلَى فَتْحِ الْجُزَيْنِ، فِي مَحَلِّ نَصْبٍ، الْحَالُ. وَمِنْهُمْ مَنْ يُعْرِبُهَا: 2 - ((أَحَادٍ)) الْأُولَى: حَالٌ، وَ((أَحَادٍ)) الثَّانِيَّةُ: تَوْكِيدٌ لـ ((أَحَادٍ)) الْأُولَى.

أَحَادٌ

адл қилиб олинган исм бўлиб (маъноси: “битта битта”) адл ва васфият сабабидан сарфдан мамнуъ бўлган. Мисол: دَخَلَ الْتَّلَامِيذُ الصَّفِّ أَحَادَ

Ўқувчилар сафга бирма-бир киришди.

адлдан ҳол, зоҳир фатҳа ила мансуб.

خَرَجَ الْعُمَّالُ أَحَادَ أَحَادٍ гоҳида такрор бўлиб ҳам келади, мисол: Ишчилар бирма-бир, бирма-бир чиқишди. Бу ҳолатда баъзи олимлар иккала أَحَادَни иккали жузъи фатҳага мабний бўлган, насб ўрнида бўлган, ҳол бўлган исм қилиб эъроблайдилар.

Бошқа олимлар аввалги أَحَادَни ҳол, иккинчисини аввалги أَحَادَга тавкид қилиб эъроблайдилар.

- أَحَدٌ -

إِسْمٌ يَدُلُّ عَلَى ((مُفْرَدٍ)), وَيُعْرَبُ حَسَبَ مَوْقِعِهِ فِي الْجُمْلَةِ، نَحْوُ قَوْلِهِ تَعَالَى: {فَمَا مِنْكُمْ مِنْ أَحَدٍ عَنْهُ حَاجِزِينَ} ((أَحَدٍ)): إِسْمٌ مَجْرُورٌ لَفْظًا مَرْفُوعٌ مَحَلًّا عَلَى أَنَّهُ اسْمٌ ((مَا)) وَنَحْوُ: ((لَيْسَ فِي الدَّارِ أَحَدٌ)), ((أَحَدٍ)): إِسْمٌ ((لَيْسَ)) مَرْفُوعٌ بِالضَّمِّ الظَّاهِرَةِ وَقَدْ تُسْتَعْمَلُ ((أَحَدٍ)) فِي الْوَصْفِ الْمُطْلَقِ وَلَا يَكُونُ ذَلِكَ إِلَّا فِي صِفَاتِ اللَّهِ تَعَالَى: {قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ} وَمَوْنُثٌ ((أَحَدٍ)) ((إِحْدَى)), نَحْوُ: اشْتَرَيْتُ إِحْدَى عَشْرَةَ مَجَلَّةً.

– وَالْأَحَدُ: هُوَ الْيَوْمُ الْأَوَّلُ مِنْ أَيَّامِ الْأُسْبُوعِ، فَإِنْ صَحَّ أَنْ نُقَدِّرَ أَمَامَهُ ((فِي)) وَدَلَّ عَلَى زَمَانٍ، فَهُوَ ظَرْفُ زَمَانٍ، نَحْوُ: ((سَاسَفِرُ الْأَحَدَ إِلَى فَرَنْسَا)).
 ((أَسَافِرُ)): فِعْلٌ مُضَارِعٌ مَرْفُوعٌ بِالضَّمَّةِ الظَّاهِرَةِ. وَفَاعِلُهُ ضَمِيرٌ مُسْتَتِرٌ فِيهِ جَوَازًا تَقْدِيرُهُ: أَنَا.
 ((الْأَحَدُ)): ظَرْفُ زَمَانٍ مَنْصُوبٌ عَلَى أَنَّهُ مَفْعُولٌ فِيهِ لِفِعْلِ ((أَسَافِرُ)).
 وَيُعْرَبُ حَسَبَ مَوْقِعِهِ فِي الْجُمْلَةِ، فِي غَيْرِ مَا ذَكَرَ، نَحْوُ: ((انْتَهَى الْأَحَدُ وَانْتَهَتْ مَعَهُ عَطْلَةُ الْأُسْبُوعِ)).
 ((الْأَحَدُ)): فَاعِلٌ ((انْتَهَى)) مَرْفُوعٌ بِالضَّمَّةِ الظَّاهِرَةِ.

أحد

Бирлик, ягоналикка далолат қилувчи исм бўлиб жумладаги ўрнига биноан эъробланади, мисол: {فَمَا مِنْكُمْ مِنْ أَحَدٍ عَنْهُ حَاجِزِينَ} (Оят)

– أَحَدٌ исми бўлгани учун лафзан мажрур, маҳаллан марфуъ.

Яна мисол: لَيْسَ فِي الدَّارِ أَحَدٌ Ҳовлида бирорта кимса йўқ.

– أَحَدٌ исми бўлиб зоҳир фатҳа ила марфуъ.

Аَحَدٌ лафзи гоҳида мутлоқ бир сифат бўлиб ишлатилади. Бунда у фақатгина Аллоҳ таолонинг сифатларига нисбат берилади, мисол: {قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ}.

أَحَدٌнинг муаннаси إِحْدَى дидир, мисол: اشْتَرَيْتُ إِحْدَى عَشْرَةَ مَجَلَّةً Ўн битта журнал сотиб олдим.

Шунингдек الْأَحَدُ ҳафта кунларининг биринчисидир (якшанба).

Унинг олдидан فِيНИ тақдир қилиш тўғри бўлса ва замонга далолат қилса, у зарфи замондир, мисол: سَاسَفِرُ الْأَحَدَ إِلَى فَرَنْسَا Якшанба куни Францияга сафар қиламан.

– أُسَافِرُ – Музореъ феъли, зоҳир замма ила марфуъ. Фоили унда жоиз равишда мустатир бўлгандир, тақдири أَنَا.

الأخذ – Зарфи замон, أُسَافِرُ феълига мафъулун фийҳи бўлгани учун мансуб.

انتهى жумлада келган ўрнига биноан эъробланади, мисол: الأخذ Якшанба тугади ва у билан бирга ҳафталик таътил ҳам тугади.

انتهىнинг фоили, зоҳир замма ила марфуъ – الأخذ

– إِحْدَى عَشْرَةَ –

عَدَدٌ مُرَكَّبٌ، مَبْنِيٌّ عَلَى الْفَتْحِ الْجُزْأَيْنِ فِي مَحَلِّ رَفْعٍ، أَوْ نَصْبٍ، أَوْ جَرٍّ، حَسَبَ مَوْقِعِهِ فِي الْجُمْلَةِ، وَمَعْدُودُهُ لَا يَكُونُ إِلَّا مُؤَنَّثًا مَنْصُوبًا عَلَى التَّمْيِيزِ، نَحْوُ: ((اشْتَرَكْتُ إِحْدَى عَشْرَةَ طَالِبَةً فِي الْمُبَارَاةِ)).
 ((إِحْدَى عَشْرَةَ)): عَدَدٌ مُرَكَّبٌ، مَبْنِيٌّ عَلَى الْفَتْحِ الْجُزْأَيْنِ فِي مَحَلِّ رَفْعٍ فَاعِلٌ لِفِعْلِ ((اشْتَرَكْتُ)).
 و((شَاهَدْتُ إِحْدَى عَشْرَةَ مُعَلِّمَةً فِي الْحَفْلَةِ)), ((إِحْدَى عَشْرَةَ)): اسْمٌ مَبْنِيٌّ عَلَى الْفَتْحِ الْجُزْأَيْنِ فِي مَحَلِّ نَصْبٍ مَفْعُولٌ بِهِ لِفِعْلِ ((شَاهَدْتُ)). ((مُعَلِّمَةً)): تَمْيِيزٌ مَنْصُوبٌ بِالْفَتْحِ الظَّاهِرَةِ.

إِحْدَى عَشْرَةَ

Мураккаб адад бўлиб иккала жузъида фатҳага мабний, жумлада келган ўрнига биноан рафъ ёки насб ёки жор ўринларда. Унинг маъдуди фақатгина муаннас ва тамййиз бўлгани учун мансуб ҳолда келади, мисол: اشتركتُ إِحْدَى عَشْرَةَ طَالِبَةً فِي الْمُبَارَاةِ Мусобақада ўн битта талаба иштирок этди.

– إِحْدَى عَشْرَةَ мураккаб адад бўлиб иккала жузъида фатҳага мабний, рафъ ўрнида اشتركتُ феълининг фоили. Яна мисол: شَاهَدْتُ إِحْدَى عَشْرَةَ مُعَلِّمَةً فِي الْحَفْلَةِ Йиғинда ўн битта муаллимни

кўрдим.

- إِخْدَى عَشْرَةَ мураккаб адад бўлиб иккала жузъида фатҳага мабний, شَاهَدْتُ феълига мафъулун биҳи бўлгани учун насб ўрнида.
- مُعَلِّمَةً тамйиз, зоҳир фатҳа ила мансуб.

- أَحَقًّا -

كَلِمَةٌ مُؤَلَّفَةٌ مِنْ ((هَمْزَةٍ)) الِاسْتِفْهَامِ وَمِنْ ((حَقًّا)), وَتُعْرَبُ بِطَرِيقَتَيْنِ:

- 1 - مَفْعُولًا مُطْلَقًا لِفِعْلِ مَحْذُوفٍ عَلَى تَقْدِيرِ: حَقٌّ حَقًّا، نَحْوُ: ((أَحَقًّا أَنْ وَالِدَكَ مُسَافِرٌ)).
 ((أَحَقًّا)): الهمزة حَرْفُ اسْتِفْهَامٍ مَبْنِيٌّ عَلَى الْفَتْحِ لَا مَحَلَّ لَهُ مِنَ الْإِعْرَابِ . ((حَقًّا)): مَفْعُولٌ مُطْلَقٌ لِفِعْلِ مَحْذُوفٍ تَقْدِيرُهُ: حَقٌّ . وَالْمَصْدَرُ الْمُؤَوَّلُ مِنْ ((أَنَّ وَاسْمِهَا وَخَبَرَهَا)) فِي مَحَلِّ رَفْعٍ فَاعِلٌ لـ ((حَقًّا))

- 2 - ظَرْفَ زَمَانٍ مَنْصُوبًا بِالْفَتْحَةِ، نَحْوُ: ((أَحَقًّا أَنْ خَالِدًا نَجَحَ)), ((أَحَقًّا)): الهمزة حَرْفُ اسْتِفْهَامٍ مَبْنِيٌّ عَلَى الْفَتْحِ لَا مَحَلَّ لَهُ مِنَ الْإِعْرَابِ . ((حَقًّا)): ظَرْفُ زَمَانٍ مَنْصُوبٌ بِالْفَتْحَةِ الظَّاهِرَةِ مُتَعَلِّقٌ بِمَحْذُوفٍ خَبَرَ مُقَدِّمًا. وَالْمَصْدَرُ الْمُؤَوَّلُ مِنْ ((أَنَّ وَاسْمِهَا وَخَبَرَهَا)) فِي مَحَلِّ رَفْعٍ مُبْتَدَأٌ مُؤَخَّرٌ .

أَحَقًّا

Истифҳом ҳамзаси ва ^{حَقًّا}дан иборат бўлган калима бўлиб икки кўринишда эъробланади:

1. Махзүф бўлган, тақдири ^{حَقٌّ} (хақиқатда бўлмоқ) бўлган феълнинг мафъулун мутлоғи сифатида эъробланади. Мисол:
 أَحَقًّا أَنْ وَالِدَكَ مُسَافِرٌ Отанг мусофир эканлиги ҳақиқатми?

أ - Ҳамза ҳарфи истифҳом, фатҳага мабний, эъробда ўрни йўқ.

حَقًّا - тақдири ^{حَقٌّ} бўлган феълнинг мафъулун мутлоғи.

أَنَّ, унинг исми ва хабаридан таъвил қилинган масдар рафъ ўрнида, حَقَّقْнинг фоили.

2. Фатҳа ила мансуб бўлган зарфи замон сифатида эъробланади. Мисол: أَحَقًّا أَنْ خَالِدًا بَجَحْ Холид муваффақиятга эришгани ҳақиқатда бўлиб ўтдими?

أ – Ҳамза ҳарфи истифҳом, фатҳага мабний, эъробда ўрни йўқ.

حَقًّا – Зоҳир фатҳа ила мансуб бўлган зарфи замон маҳзүф хабари муқаддамга мутаъаллиқ.

أَنَّ, унинг исми ва хабаридан таъвил қилинган масдар рафъ ўрнида мубтадо ва хабардир.

- أَخٌ -

مِنَ الْأَسْمَاءِ السِّتَّةِ إِذَا تَوَافَرَتْ فِيهَا الشُّرُوطُ التَّالِيَةُ:

1 - أَنْ تَكُونَ مُفْرَدَةً 2 - مُضَافَةً إِلَى غَيْرِ يَاءِ الْمُتَكَلِّمِ. 3 - غَيْرَ مُصَغَّرَةً. وَبِدُونِ ذَلِكَ فَهِيَ اسْمٌ كَبَقِيَّةِ الْأَسْمَاءِ تُعْرَبُ بِالْحُرُكَاتِ وَلَيْسَ بِالْحُرُوفِ. رَاجِعٌ: أَبٌ.

أَخٌ

Ушбу калимада қуйидаги шартлар мавжуд бўлганида у асмой ситтадан бўлади:

1. Муфрад бўлганида.

2. ۾ مۇتاқаллимдан бошқасига изофа қилинганида.

3. Тасғир қилинмаганида.

Бундан бошқа ҳолатларда ушбу исм бошқа исмлар каби ҳарфлар билан эмас, ҳаракатлар ила эъробланади. أَبُّга мурожаат қилинг.

– أَخَاكَ أَخَاكَ –

لَفْظٌ يَأْتِي بِمَعْنَى: الزَّمَّ أَخَاكَ، وَتَأْتِي فِي نَحْوِ قَوْلِ الشَّاعِرِ:

((أَخَاكَ أَخَاكَ إِنَّ مَنْ لَا أَخَا لَهُ كَسَاعٍ إِلَى الْهَيْجَا بغيرِ سِلَاحٍ))

((أَخَاكَ: مَفْعُولٌ بِهِ مَنْصُوبٌ عَلَى الْإِعْرَاءِ بِفِعْلِ مَحْدُوفٍ تَقْدِيرُهُ: الزَّمَّ وَعَلَامَةٌ نَصْبِهِ الْأَلِفُ لِأَنَّهُ مِنَ الْأَسْمَاءِ السِّتَّةِ ، وَهُوَ مُضَافٌ ، وَالْكَافُ : ضَمِيرٌ مُتَّصِلٌ مَبْنِيٌّ عَلَى الْفَتْحِ فِي مَحَلِّ جَرٍّ بِالْإِضَافَةِ. ((أَخَاكَ)): الثَّانِيَةُ، تَوْكِيدٌ لـ ((أَخَاكَ الْأُولَى، مَنْصُوبٌ بِالْأَلِفِ لِأَنَّهُ مِنَ الْأَسْمَاءِ السِّتَّةِ ، وَالْكَافُ ضَمِيرٌ مُتَّصِلٌ مَبْنِيٌّ عَلَى الْفَتْحِ فِي مَحَلِّ جَرٍّ بِالْإِضَافَةِ)).

– أَخَاكَ أَخَاكَ –

Ушбу лафз أَخَاكَ الزَّمَّ “Акангни лозим тут” маъносида келади ва шоирнинг ушбу қавли каби мисолларда учрайди:

Акангни тут лозим зеро мисоли акаси йўқлар,

Жанг томонга ҳеч силоҳсиз олдимлаётганлар.

أَخَاكَ – тақдири الزَّمَّ “лозим тут” бўлган чорлаш учун келган маҳзуф феълнинг мафъулун бихиси бўлиб асмои ситтадан бўлгани учун ۱ ила мансуб, музоф. Калиманинг охиридаги ك муттасил замири фатҳага мабний, изофа сабабидан жор ўрнида. Иккинчи أَخَاكَ аввалги أَخَاكَга тавкид бўлиб унинг

эъроби биринчи إِخَالْнинг эъроби кабидир.

- إِخَالْ -

تَأْتِي بِمَعْنَى: ((أَظُنُّ)) فَتَنْصِبُ مَفْعُولَيْنِ أَصْلُهُمَا مُبْتَدَأٌ وَخَبَرٌ، نَحْوُ: ((إِخَالُ الْمَعْرَكَةِ مُنْتَهِيَةً)).
 ((الْمَعْرَكَةِ)): مَفْعُولٌ بِهِ أَوَّلُ مَنْصُوبٍ بِالْفَتْحَةِ الظَّاهِرَةِ .
 ((مُنْتَهِيَةً)): مَفْعُولٌ بِهِ ثَانٍ مَنْصُوبٌ بِالْفَتْحَةِ الظَّاهِرَةِ) وَقَدْ تَأْتِي بِمَعْنَى: ((أَخْتَالُ)) أَوْ ((أَتْبَاهِي)) وَعِنْدَهَا
 لَا تَتَعَدَّى إِلَّا إِلَى مَفْعُولٍ بِهِ وَاحِدٍ .

إِخَالْ

Ушбу лафз أَظُنُّ “деб ўйлайман” маъносида келади ва асли мубтадо ва хабар бўлган икки мафъулни насб қилади, мисол:
 إِخَالُ الْمَعْرَكَةِ مُنْتَهِيَةً Маърака интиҳосига етган деб ўйлайман.

الْمَعْرَكَةِ – Аввалги мафъулун биҳи, зоҳир фатҳа ила мансуб.

مُنْتَهِيَةً – Иккинчи мафъулун биҳи, зоҳир фатҳа ила мансуб.

Шунингдек ушбу лафз гоҳида أَخْتَالُ “мақтанаман” ёки أَتْبَاهِي “фахрланаман” маъноларида ҳам келади. Бундай ҳолатда إِخَالْ биргина мафъулга ўтимли бўлади.

- أَخْبَرَ -

مِنَ الْأَفْعَالِ الْمُتَعَدِّيَةِ إِلَى ثَلَاثَةِ مَفَاعِيلٍ ، وَيَجِبُ أَنْ يَكُونَ أَصْلُ الْمَفْعُولَيْنِ الثَّانِي وَالثَّلَاثُ مُبْتَدَأٌ وَخَبَرًا
 وَقَدْ يَسُدُّ مَسَدَهُمَا أَنْ وَاسْمَهَا وَخَبَرُهَا ، نَحْوُ: ((أَخْبَرْتُ خَالِدًا أَنَّ صَدِيقَهُ مُسَافِرٌ)).

((أَخْبَرْتُ)): فِعْلٌ مَاضٍ مَبْنِيٌّ عَلَى السُّكُونِ لِاتِّصَالِهِ بِضَمِيرٍ رَفِعٍ مُتَحَرِّكٍ . وَالتَّاءُ: ضَمِيرٌ مُتَّصِلٌ مَبْنِيٌّ عَلَى الضَّمِّ فِي مَحَلِّ رَفَعٍ فَاعِلٌ . ((خَالِدًا: مَفْعُولٌ بِهِ أَوَّلُ مَنْصُوبٍ بِالْفَتْحَةِ الظَّاهِرَةِ. ((أَنَّ)): حَرْفٌ مُشَبَّهٌ بِالْفِعْلِ يَدْخُلُ عَلَى الْمُبْتَدَأِ وَالْخَبَرِ فَيَنْصِبُ الْأَوَّلَ اسْمًا لَهُ وَيَرْفَعُ الثَّانِيَّ خَبْرًا لَهُ . ((صَدِيقَهُ)): اسْمٌ (أَنَّ) مَنْصُوبٌ بِالْفَتْحَةِ الظَّاهِرَةِ. وَهُوَ مُضَافٌ . وَهَاءُ: ضَمِيرٌ مُتَّصِلٌ مَبْنِيٌّ عَلَى الضَّمِّ فِي مَحَلِّ جَرِّ بِالِإِضَافَةِ . ((مُسَافِرٌ)): خَبَرٌ ((أَنَّ)) مَرْفُوعٌ بِالضَّمِّ الظَّاهِرَةِ. وَالْمَصْدَرُ الْمُؤَوَّلُ مِنْ ((أَنَّ وَأَسْمَاهَا وَخَبَرَهَا)) سَدٌّ مَسَدٌّ مَفْعُولِيٌّ ((أَخْبَرَ)) الثَّانِيَّ وَالثَّلَاثِ) .

أَخْبَرَ

Ушбу феъл учта мафъулга мутаъаддий бўлувчи феъллардан бўлиб иккинчи ва учинчи мафъулларнинг асли мубтадо ва хабар бўлиши шарт бўлади. Гоҳида ўша мубтадо ва хабарнинг ўрнини أَخْبَرْتُ خَالِدًا أَنَّ, унинг исми ва хабари эгаллайди. Мисол: *صَدِيقَهُ مُسَافِرٌ* Холига дўсти мусофир эканлигининг хабарини бердим.

أَخْبَرْتُ – Мозий феъли, мутаъаррик рафъ замирига ёпишиб келгани учун сукунга мабний. ت مуттасил замир, заммага мабний, рафъ ўрнида фоил.

خَالِدًا – Аввалги мафъулун биҳи, зоҳир фатҳа ила мансуб.

أَنَّ – Феълга ўхшаш ҳарф, асли мубтадо ва хабар бўлган жумлага кириб мубтадони ўзининг исми сифатида насб, хабарни ўзининг хабари сифатида рафъ қилади.

صَدِيقَهُ – *صَدِيقَهُ*нинг исми, зоҳир фатҳа ила мансуб, музоф. ه مуттасил замир, заммага мабний, изофа сабабидан жор ўрнида.

مُسَافِرٌ – *مُسَافِرٌ*нинг хабари, зоҳир замма ила марфуъ.

أَنَّ, унинг исми ва хабаридан иборат таъвил қилинган масдар
أَخْبَرْتُнинг иккинчи ва учинчи мафъулларининг ўрнини босган.

– اِخْلُوقْ –

فِعْلٌ مِنْ أَفْعَالِ الرَّجَاءِ أَخَوَاتِ ((كَادَ)), يُلَازِمُ صِيغَةَ الْمَاضِي، لِذَلِكَ هُوَ قَلِيلُ الْإِسْتِعْمَالِ وَيُكُونُ:
1 – نَاقِصًا، شَرْطًا أَنْ يَكُونَ خَبْرُهُ جُمْلَةً فِعْلِيَّةً فِعْلُهَا فِعْلٌ مُضَارِعٌ مُقْتَرِنٌ بِـ ((أَنَّ)), نَحْوُ: ((اِخْلُوقْ
الطَّقْسُ أَنْ يَعْتَدِلَ)). ((اِخْلُوقْ)): فِعْلٌ مَاضٍ نَاقِصٌ مَبْنِيٌّ عَلَى الْفَتْحَةِ الظَّاهِرَةِ . ((الطَّقْسُ)): اِسْمٌ
((اِخْلُوقْ)) مَرْفُوعٌ بِالضَّمَّةِ الظَّاهِرَةِ . ((أَنَّ)): حَرْفٌ مَصْدَرِيٌّ وَنَصْبٌ وَاسْتِقْبَالٌ مَبْنِيٌّ عَلَى السُّكُونِ لَا
مَحَلَّ لَهُ مِنَ الْإِعْرَابِ . ((يَعْتَدِلُ)): فِعْلٌ مُضَارِعٌ مَنصُوبٌ بِالْفَتْحَةِ الظَّاهِرَةِ . وَفَاعِلُهُ ضَمِيرٌ مُسْتَتِرٌ فِيهِ
جَوَازًا تَقْدِيرُهُ: هُوَ . وَالْمَصْدَرُ الْمُؤَوَّلُ مِنْ ((أَنَّ)) وَمَا بَعْدَهَا فِي مَحَلِّ نَصْبِ خَبَرِ ((اِخْلُوقْ)) .
2 – تَامًا، فِي غَيْرِ مَا ذُكِرَ، نَحْوُ: ((اِخْلُوقْتَ الدَّارُ)) أَي: خَرِبْتُ . ((الدَّارُ)): فَاعِلٌ ((اِخْلُوقْتَ))
مَرْفُوعٌ بِالضَّمَّةِ الظَّاهِرَةِ .

اِخْلُوقْ

كَادَнинг ахавотларидан бўлган “ражо” – умид қилиш
феълларидан бир феъл бўлиб мозий сийғасини лозим тутуди.
Шу сабабдан унинг истеъмоли кам бўлиб қуйидаги бўлади:

1. Ноқис феъл. Ноқис феъл бўлиб келиши учун унинг хабари
жумлаи феълия бўлиши ва унинг феъли أَنْ биан бирга келган
музореъ феъли бўлиши шарт қилинади, мисол: اِخْلُوقْ الطَّقْسُ أَنْ يَعْتَدِلَ
Об-ҳаво мўътадил бўлай деди.

اِخْلُوقْ – Ноқис мозий феъли, зоҳир фатҳага мабний.

أَنَّ – Масдар, насб ва истиқбол ҳарфи, сукунга мабний, эъробда
ўрни йўқ.

يَعْتَدِلُ – Музореъ феъли, зоҳир фатҳа ила мансуб. Фоили жоиз равишда мустатир бўлган, тақдири ھُو бўлган замирдир. أَنْ ва ундан кейингилардан таъвил қилинган масдар насб ўрнида اِخْلُوقَнинг хабари.

2. Мукаммал феъл. Ноқис феъл бўлиб келганидан бошқа ҳолатларда اِخْلُوقَ мукаммал феъл бўлади, мисол: اِخْلُوقَتِ الدَّارُ
Ховли хароб бўлди.

الدَّارُ – اِخْلُوقَتِнинг фоили, зоҳир замма ила марфуъ.

– أَخُونَ –

تُسْتَعْمَلُ فِي بَعْضِ اللَّهْجَاتِ الْعَرَبِيَّةِ كَأَسْمِ جَمْعٍ لـ ((أَخ)) وَلِذَلِكَ تُلْحَقُ بِجَمْعِ الْمَذَكَّرِ السَّالِمِ فَتُرْفَعُ بِالْوَاوِ وَتُنْصَبُ وَتُجْرُ بِأَلْيَاءِ.

أَخُونَ

Ушбу лафз баъзи арабий лаҳжаларда أَخнинг исми жамъи сифатида ишлатилади. Шу сабабдан у жамъи музаккари солимга илҳоқ қилиниб و ила рафъ, ي ила насб ва жор қилинади.

– أَذْرَاكَ –

تَأْتِي بِمَعْنَى: ((أَعْلَمُ))، فَتَقُولُ: ((مَا أَدْرَاكَ وَمَا يُدْرِيكَ)) وَتُعْرَبُ:
 ((مَا)): اسْمٌ اسْتِفْهَامٌ مَبْنِيٌّ عَلَى السُّكُونِ فِي مَحَلِّ رَفْعٍ مُبْتَدَأً. ((أَدْرَاكَ)): فِعْلٌ مَاضٍ مَبْنِيٌّ عَلَى الْفَتْحِ
 الْمُقَدَّرَةِ عَلَى الْأَلْفِ لِلتَّعَدُّرِ . وَالْكَافُ : ضَمِيرٌ مُتَّصِلٌ مَبْنِيٌّ عَلَى الْفَتْحِ فِي مَحَلِّ نَصْبٍ مَفْعُولٌ بِهِ .
 وَفَاعِلُهُ ضَمِيرٌ مُسْتَتِرٌ فِيهِ جَوَازًا تَقْدِيرُهُ : هُوَ ، وَجُمْلَتُهُ ((أَدْرَى)) مِنْ الْفِعْلِ وَالْفَاعِلِ فِي مَحَلِّ رَفْعٍ خَبَرٌ
 الْمُبْتَدَأُ ((مَا)) .

أَدْرَاكَ

Ушбу лафз “билдирди” маъносида келади. مَا أَدْرَاكَ وَمَا يُدْرِيكَ .
 Нима сенга ...ни билдирди? Нима сенга ...ни билдиради? Деб
 айтасан. Қуйидагича эъробланади:

مَا – Исми истифҳом, сукунга мабний, рафъ ўрнида мубтадо.

أَدْرَاكَ – Мозий феъли, узр сабабидан алиф устига тақдир
 қилинган фатҳага мабний, ك муттасил замир, фатҳага мабний,
 насб ўрнида мафъулун биҳи. أَدْرَاكَнинг фоили жоизан мустатир
 бўлган, тақдири هُو бўлган замирдир. Феъл ва фоилдан иборат
 бўлган أَدْرَى жумласи مَا мубтадосининг хабаридир.

- إِذْ -

تَأْتِي عَلَى الْأَوْجِهِ التَّالِيَةِ :

1 - ظَرْفِيَّةٌ : وَتَكُونُ ظَرْفًا لِلزَّمَنِ الْمَاضِي مَبْنِيًّا عَلَى السُّكُونِ فِي مَحَلِّ نَصْبٍ عَلَى الظَّرْفِيَّةِ ، وَالْجُمْلَةُ
 بَعْدَهَا مُضَافٌ إِلَيْهِ ، نَحْوُ : ((عُدْتُ مِنَ الرَّحْلَةِ إِذْ غَابَتِ الشَّمْسُ)) ، ((إِذْ)): ظَرْفٌ لِلزَّمَنِ الْمَاضِي
 مَبْنِيٌّ عَلَى السُّكُونِ فِي مَحَلِّ نَصْبٍ مَفْعُولٌ فِيهِ لِفِعْلِ ((عَادَ)) . وَهُوَ مُضَافٌ . وَالْجُمْلَةُ الْفِعْلِيَّةُ ((غَابَتِ
 الشَّمْسُ)) فِي مَحَلِّ جَرِّ بِالْإِضَافَةِ .

- وَتَكُونُ مَفْعُولًا بِهِ ، نَحْوُ قَوْلِهِ تَعَالَى: { وَادْكُرُوا إِذْ جَعَلَكُمْ خُلَفَاءَ مِنْ بَعْدِ قَوْمِ نُوحٍ وَزَادَكُمْ فِي الْخَلْقِ

بَسْطَةً } .

وَتَكُونُ بَدَلًا مِنَ الْمَفْعُولِ بِهِ ، كَقَوْلِهِ عَزَّ وَجَلَّ: { وَادْكُرْ فِي الْكِتَابِ مَرْيَمَ إِذِ انْتَبَذَتْ مِنْ أَهْلِهَا مَكَانًا شَرْقِيًّا } . ((إِذْ)): ظَرْفُ زَمَانٍ مَبْنِيٌّ عَلَى السُّكُونِ ، وَحَرْكٌ بِالْكَسْرِ مُنْعًا لِالْتِقَاءِ السَّاكِنَيْنِ ، فِي مَحَلِّ بَدَلِ اشْتِمَالٍ مِنْ ((مَرْيَمَ)) .

– أَنْ تَكُونَ مُضَافًا إِلَيْهِ ، إِذَا اتَّصَلَتْ بِاسْمٍ مِنْ أَسْمَاءِ الزَّمَانِ ، نَحْوُ : ((وَقْتِنِدِ ، حِينِنِدِ)) وَيُمْكِنُ الْإِسْتِعْنَاءُ عَنْهُ ، نَحْوُ قَوْلِهِ تَعَالَى : { يَوْمَئِذٍ يُصْدِرُ النَّاسُ أَشْتَاتًا لِيُرَوْا أَعْمَاهُمْ } .

((يَوْمَئِذٍ)) : يَوْمٌ : ظَرْفُ زَمَانٍ مَنْصُوبٌ عَلَى أَنَّهُ مَفْعُولٌ فِيهِ لِفِعْلِ ((يُصْدِرُ)) . وَهُوَ مُضَافٌ . ((إِذْ)): ظَرْفُ زَمَانٍ مَبْنِيٌّ عَلَى السُّكُونِ فِي مَحَلِّ جَرٍّ بِالْإِضَافَةِ . وَالتَّنْوِينُ تَنْوِينُ عَوْضٍ .

2 – فُجَائِيَّةٌ : نَحْوُ : ((عَلِمْتُ أَنَّهُ حَاضِرٌ إِذْ هُوَ غَائِبٌ ، ((إِذْ)): حَرْفٌ مَبْنِيٌّ عَلَى السُّكُونِ لَا مَحَلَّ لَهُ مِنَ الْإِعْرَابِ) وَكَثِيرًا مَا تَأْتِي بَعْدَ الظَّرْفِ ((بَيْنًا)) أَوْ ((بَيْنَمَا)) ، نَحْوُ : ((بَيْنَمَا كُنْتُ أَهْلُو فِي الْحَدِيثَةِ إِذْ نَادَانِي وَالِدِي)) .

3 – تَعْلِيلِيَّةٌ : وَتَكُونُ بِمَنْزِلَةِ لَامِ التَّعْلِيلِ ، وَيُسْتَفَادُ ذَلِكَ مِنْ صِيغَةِ الْقَوْلِ ، نَحْوُ قَوْلِهِ تَعَالَى : { وَلَنْ يَنْفَعَكُمْ الْيَوْمَ إِذْ ظَلَمْتُمْ أَنْكُمُ فِي الْعَذَابِ مُشْتَرِكُونَ } أَي لَنْ يَنْفَعَكُمْ اشْتِرَاكُكُمْ فِي الْعَذَابِ فَيَكُونُ بَدِيلًا عَمَّا ارْتَكَبْتُمُوهُ مِنْ ظُلْمٍ . فَ ((إِذْ)) تَبْدُو كَأَنَّهَا تَقُومُ مَقَامَ لَامِ التَّعْلِيلِ مِنْ حَيْثُ صِيغَةِ الْقَوْلِ ، إِلَّا أَنَّ الْأَفْضَلَ اعْتِبَارُهَا ظَرْفًا .

إِذْ

Ушбу лафз куйидаги важҳларда келади:

1. Зарфият маъносида келади: Ўтган замон учун зарф бўлиб зарфият сабабидан насб ўрнида бўлади ва сукунга мабний бўлади. Ундан кейинги жумла музофун илайҳи бўлади, мисол: **كُؤِش ڤوئب بۇلغانيدا سافاردان كائتدئم.** **كُؤِش ڤوئب بۇلغانيدا سافاردان كائتدئم.**

إِذْ – Мозий учун зарфи замон, сукунга мабний, насб ўрнида **فءءلئ فءءلئ** мафъулун фийҳи, музоф. **فءءلئ** феелий жумласи изофа ила жор ўрнида.

Мафъулун бихи бўлиб келади, Аллоҳнинг ушбу қавли мисол: { وَادْكُرُوا إِذْ جَعَلَكُمْ خُلَفَاءَ مِنْ بَعْدِ قَوْمِ نُوحٍ وَزَادَكُمْ فِي الْخَلْقِ بَسْطَةً } (Аъроф 69 оят).

Мафъулун бихидан бадал ҳам бўлади, Аллоҳнинг ушбу қавли мисол: { وَادْكُرْ فِي الْكِتَابِ مَرْيَمَ إِذِ انْتَبَذَتْ مِنْ أَهْلِهَا مَكَانًا شَرْقِيًّا } (Марям 16 оят).

إِذْ – Мозий учун зарфи замон, сукунга мабний, икки сокин учрашмаслиги учун касра ила ҳаракатлантирилган. مَرْيَمَдан бадали иштимол ўрнида.

Замон исмларидан бирига ёпишиб келганида музофун илайҳи бўлади, мисол: وَقْتَيْدِ (ўша вақтда), حَيْثَيْدِ (ўша пайтда). Бундай ҳолатда уни келтирмаса ҳам бўлади. Аллоҳнинг ушбу қавли мисол: { يَوْمَيْدِ يَصْدُرُ النَّاسُ أَشْتَاتًا لِيُرَوْا أَعْمَاهُمْ } (Залзала 6).

يَوْمَيْدِ – Зарфи замон يَصْدُرُ феълига мафъулун фийҳ бўлгани учун мансуб, музоф. إِذْ зарфи замон, сукунга мабний, изофа сабабидан жор ўрнида. Охиридаги танвин эваз танвини.

2. Фужоия (тўсатданликни ифодаловчи إِذْ) бўлиб келади. Мисол: عَلِمْتُ أَنَّهُ حَاضِرٌ إِذْ هُوَ غَائِبٌ У ҳозир деб ўйласам у ғоиб экан.

إِذْ – Сукунга мабний ҳарф, эъробда ўрни йўқ. Кўпинча بَيْنَا ёки بَيْنَمَا зарфидан кейин келади, мисол: بَيْنَمَا كُنْتُ أَهْوَى فِي الْحَدِيقَةِ إِذْ نَادَانِي وَالِدِي Боғчада ўйнаётган эдим отам бирдан чақириб қолдилар.

3. Таълилия (...нинг учун) маъносида келади. Унинг бундай маънода келгани гапнинг сиёқидан билиб олинади. Аллоҳнинг ушбу қавли мисол: { وَلَنْ يَنْفَعَكُمْ الْيَوْمَ إِذْ ظَلَمْتُمْ أَنْكُمُ فِي الْعَذَابِ } { مُشْتَرِكُونَ } (Зухруф 39). Яъни, сизларга азобда шерик эканликларингиз наф бермас ва бу азоб зулм қилганларингиз эвазига жазо бўлур. Гапнинг сиёқидан бу ердаги إِذْ “ломи таълийл”нинг ўрнига келганлиги аён бўлади. Аммо уни зарф деб эътибор қилиш афзалроқдир.

- إِذْ ذَاكَ -

تَرْكِبٌ مُؤَلَّفٌ مِنْ ((إِذْ)) الظَّرْفِيَّةِ ، وَمِنْ اسْمِ الإِشَارَةِ ((ذَا))، وَمِنْ ((كَافٍ)) الحِطَابِ . نَحْوُ: ((كُنَّا فِي الْجَبَلِ فَأَنهَمَرَتِ الأَمْطَارُ إِذْ ذَاكَ)) ((إِذْ)): ظَرْفٌ زَمَانٍ مَبْنِيٌّ عَلَى السُّكُونِ فِي مَحَلِّ نَصْبٍ . ((ذَا)): اسْمٌ إِشَارَةٌ مَبْنِيٌّ عَلَى السُّكُونِ فِي مَحَلِّ رَفْعٍ مُبْتَدَأً . وَالْحَبْرُ مَحْدُزٌ وَالتَّقْدِيرُ : مَوْجُودٌ . وَالْكَافُ : حَرْفٌ لِلْحِطَابِ مَبْنِيٌّ عَلَى الفَتْحِ لَا مَحَلَّ لَهُ مِنَ الإِعْرَابِ) .

إِذْ ذَاكَ

Зарфия бўлган *إِذْ*, исми ишора *ذَا* ва хитоб ҳарфи бўлган *كُنَّا فِي الْجَبَلِ فَأَنهَمَرَتِ الأَمْطَارُ إِذْ ذَاكَ* дан иборат бўлган таркибдир. Мисол: *كُنَّا فِي الْجَبَلِ فَأَنهَمَرَتِ الأَمْطَارُ إِذْ ذَاكَ*. Тоғда бўлган пайитимизда пайтда ёмғир ёғиб юборди.

إِذْ – Зарфи замон, сукунга мабний, насб ўрнида. *ذَا* исми ишора сукунга мабний, рафъ ўрнида мубтадо. Хабар маҳзуф бўлиб тақдири *مَوْجُودٌ* *ك* ҳарфи хитоб, фатҳага мабний, эъробда ўрни йўқ.

- إِذَا -

تَأْتِي عَلَى ضَرْبَيْنِ : 1 - ظَرْفِيَّةٌ 2 - فُجَائِيَّةٌ .

1 - إِذَا الظَّرْفِيَّةُ : وَتَكُونُ :

1 - شَرْطِيَّةٌ : وَتَأْتِي ظَرْفَ زَمَانٍ لِلْمُسْتَقْبَلِ مُتَضَمِّنَةً مَعْنَى الشَّرْطِ ، وَكَثُرَ وُرُودُ الفِعْلِ المَاضِي بَعْدَهَا ، نَحْوُ : ((إِذَا ذَهَبْتَ إِلَى الصَّيْدِ ذَهَبْتُ مَعَكَ)) ، كَمَا يَرُدُّ الفِعْلُ المُضَارِعُ أَيْضًا ، وَقَدْ اجْتَمَعَ المَاضِي

وَالْمُضَارِعُ بَعْدَهَا فِي قَوْلِ أَبِي ذُوَيْبٍ :

وَالنَّفْسُ رَاغِبَةٌ إِذَا رَغِبَتْهَا وَإِذَا تُرِدُّ إِلَى قَلِيلٍ تَقْنَعُ

- وَإِذَا دَخَلَتْ عَلَى اسْمٍ ظَاهِرٍ أَوْ عَلَى ضَمِيرٍ كَانَ هَذَا الْأَخِيرُ فَاعِلًا لِفِعْلِ مَحذُوفٍ يُفَسِّرُهُ الْفِعْلُ الْمَذْكُورُ بَعْدَهُ ، بِشَرْطِ أَنْ يَكُونَ الْفِعْلُ لِلْمَعْلُومِ ، نَحْوُ : ((إِذَا الصَّيْفُ أَقْبَلَ صَعَدَ الْمُصْطَافُونَ إِلَى الْجَبَلِ)) ((إِذَا)): ظَرَفُ زَمَانٍ مُتَضَمِّنٌ مَعْنَى الشَّرْطِ ، مَبْنِيٌّ عَلَى السُّكُونِ فِي مَحَلِّ نَصْبِ مَفْعُولٍ فِيهِ لِفِعْلِ صَعَدَ)) ((الصَّيْفُ)): فَاعِلٌ لِفِعْلِ مَحذُوفٍ يُفَسِّرُهُ الْفِعْلُ الْمَذْكُورُ بَعْدَهُ ، وَالتَّقْدِيرُ : إِذَا أَقْبَلَ الصَّيْفُ أَقْبَلَ).

أَمَّا إِذَا كَانَ الْفِعْلُ لِلْمَجْهُولِ فَالِاسْمُ أَوْ الضَّمِيرُ بَعْدَ ((إِذَا)) نَائِبُ فَاعِلٍ ، نَحْوُ : ((إِذَا الْمَعْلَمُ لَمْ يُكْرَمَ لَا يُعْطَى النَّبِيحَةَ الْمَرْجُوءَةَ)) الْمَعْلَمُ : نَائِبُ فَاعِلٍ لِفِعْلِ مَحذُوفٍ تَقْدِيرُهُ : لَمْ يُكْرَمَ ، مَرْفُوعٌ بِالضَّمَّةِ الظَّاهِرَةِ .

وَإِذَا دَخَلَتْ عَلَى الْفِعْلِ النَّاقِصِ مَعَ الْاسْمِ أَوْ الضَّمِيرِ بَعْدَهَا، كَانَ هَذَا الْأَخِيرُ اسْمًا لِفِعْلِ النَّاقِصِ ، نَحْوُ : ((إِذَا الْكِتَابُ كَانَ أَدِيًّا اشْتَرَيْتَهُ)) . ((الْكِتَابُ)): اسْمٌ ((كَانَ)) مَرْفُوعٌ بِالضَّمَّةِ الظَّاهِرَةِ .

ب - غَيْرَ شَرْطِيَّةٍ : نَحْوُ قَوْلِهِ تَعَالَى : {وَالضُّحَى وَاللَّيْلُ إِذَا سَجَى} . ((وَاللَّيْلُ)): الْوَاوُ حَرْفُ جَرٍّ وَقَسَمَ ، مَبْنِيٌّ عَلَى الْفَتْحِ لَا مَحَلَّ لَهُ مِنَ الْإِعْرَابِ . ((اللَّيْلُ)): اسْمٌ مَجْرُورٌ بِالْكَسْرَةِ الظَّاهِرَةِ . ((إِذَا)): ظَرَفُ زَمَانٍ ، مَبْنِيٌّ عَلَى السُّكُونِ لَا مَحَلَّ لَهُ مِنَ الْإِعْرَابِ .

2 - إِذَا الْفُجَائِيَّةُ : وَتَكُونُ لِلْمُفَاجَأَةِ ، وَالْجُمْلَةُ بَعْدَهَا يَجِبُ أَنْ تَكُونَ اسْمِيَّةً لِأَنَّ الْجُمْلَةَ الْفِعْلِيَّةَ تَرُدُّ بَعْدَ ((إِذَا)) الشَّرْطِيَّةِ ، كَمَا أَنَّ الْجُمْلَةَ بَعْدَهَا لَا مَحَلَّ لَهَا مِنَ الْإِعْرَابِ ، بَيْنَمَا الْجُمْلَةُ ((إِذَا)) الشَّرْطِيَّةِ فِي مَحَلِّ جَرٍّ بِالْإِضَافَةِ .

إِذَا

Икки кўринишда келади: 1. Зарфия. 2. Фужоия (тўсатданлик).

А. Зарфия бўлиб келганида қуйидаги ҳолатларда бўлади:

1. Шартия. Ўзига шарт маъносини олиб мустақбал замон учун зарф бўлиб келади. Ундан кейин мозий феълининг келиши

кўпдир, мисол: **إِذَا ذَهَبْتَ إِلَى الصَّيْدِ ذَهَبْتُ مَعَكَ** Овга борганигда сен билан бораман. Шунингдек унинг кетидан музореъ феъли ҳам келади. Гоҳида **إِذَا**нинг кетидан мозий ва музореъ феъллари кетма-кет келади, Абу Зувайбнинг байти бунга мисол:

Нафсни рағбатлантисанг рағбати сўнмас,

Оз устинда қайтарсанг уни қаноат қилар.

إِذَا зоҳир исмга ёки замирга кирса ўша исм маҳзуф феълга фоил бўлади ва маҳзуф феълни исмдан кейин келувчи бошқа феъл тафсир қилиб беради. Бунинг шарти тафсир қилиб берувчи феъл маълум (мажҳул эмас) феъл бўлишидир. Мисол: **إِذَا الصَّيْفُ أَقْبَلَ صَعِدَ الْمُصْطَافُونَ إِلَى الْجَبَلِ** Ёз келганида дам олувчилар тоққа чиқадилар.

إِذَا – Шарт маъносини ўз ичига олган зарфи замон, сукунга мабний, **صَعِدَ** феълига мафъулун фийҳи бўлгани учун насб ўрнида. **الصَّيْفُ** маҳзуф феълнинг фоили, маҳзуф феълни ундан кейин келган феъл тафсир қилиб беради, унинг тақдири: **إِذَا أَقْبَلَ الصَّيْفُ أَقْبَلَ**.

Аммо феъл мажҳул бўлса, **إِذَا**дан кейинги зоҳир исм ёки замир ноибни фоил бўлади, мисол: **إِذَا الْمُعَلِّمُ لَمْ يُكْرَمَ لَا يُعْطَى النَّتِيجَةَ الْمَرْجُوءَةَ** Муаллим икром қилинмаса умид қилинган натижани бермас.

الْمُعَلِّمُ – Тақдири **لَمْ يُكْرَمَ** бўлган маҳзуф феълнинг ноибни фоили, зоҳир замма ила марфуъ.

إِذَا ўзидан кейин келган исм ёки замир ила ноқис феълга кирса, ўша исм ёки замир ноқис феълнинг исми бўлади, мисол: **إِذَا الْكِتَابُ كَانَ أَدَبِيًّا اشْتَرَيْتُهُ** Китоб адабий бўлса, уни сотиб оламан.

الْكِتَابُ – **كَانَ**нинг исми, зоҳир замма ила марфуъ.

Б. Шартия бўлмайди. Бунга Аллоҳнинг ушбу қавли мисол: {وَالضُّحَىٰ وَاللَّيْلِ إِذَا سَجَىٰ} (Зуҳо).

– وَاللَّيْلِ жор ва қасам ҳарфи, фатҳага мабний, эъробда ўрни йўқ. Зоҳир қасра ила мажрур исм. إِذَا Зарфи замон, суқунга мабний, эъробда ўрни йўқ.

2. Фужоия бўлган إِذَا: бу إِذَا тўсатданликни ифодалаш учун келади, ундан кейинги жумла эса исмий жумла бўлиши шарт қилинади. Зеро, феълий жумла шартия бўлган إِذَاдан кейингина келади. Шунингдек фужоия бўлган إِذَاдан кейинги жумланинг эъробда ўрни бўлмайди. Шартия إِذَاдан кейинги жумла эса изофа сабабидан жор ўрнида бўлади.

– إِذَا –

((إِذَا)) أَوْ ((إِذَنْ)): هِيَ حَرْفٌ جَوَابٍ وَجَزَاءٍ وَمَعْنَى .

حَرْفٌ جَوَابٍ لِأَنَّهَا تَتَطَلَّبُ جَوَابًا أَوْ تَقْدِيرَ جَوَابٍ ، وَجَزَاءٍ إِذْ أَنَّهَا تَتَضَمَّنُ مَا يَصْحَبُهَا مِنَ الْكَلَامِ جَزَاءً ، تَنْصِبُ الْفِعْلَ الْمُضَارِعَ مَتَى صُدِّرَ بِهَا الْكَلَامُ وَأُوتِيَ بَعْدَهَا فِعْلٌ مُضَارِعٌ ، نَحْوُ : ((سَأَسَافِرُ غَدًا ، إِذَنْ أَوْدِعَكَ)) ، وَهِيَ حَرْفٌ بِدُونِ عَمَلٍ مَتَى تَأَخَّرَتْ عَنِ الْكَلَامِ وَلَمْ تُتَّبِعْ بِفِعْلِ مُضَارِعٍ ، نَحْوُ قَوْلِهِ تَعَالَى: { إِنَّكُمْ إِذَا مِثْلَهُمْ } .

((إِذَا)): حَرْفٌ جَوَابٍ مَبْنِيٌّ عَلَى السُّكُونِ لَا مَحَلَّ لَهُ مِنَ الْإِعْرَابِ) .

وَإِذَا تَقَدَّمَهَا كَلَامٌ وَتَبِعَهَا فِعْلٌ مُضَارِعٌ يَجُوزُ إِعْمَالُهَا ، نَحْوُ: ((أَنَا إِذَنْ أَذْهَبُ أَوْ أَذْهَبُ)) وَمِنْهُمْ مَنْ يَشْتَرِطُ دُخُولَ الْفَاءِ أَوْ الْوَاوِ عَلَيْهَا ، نَحْوُ : ((فَإِذَنْ أَكْتُبُ أَوْ أَكْتُبُ)) .

وَهِيَ لَا تَعْمَلُ إِذَا دَخَلَتْ عَلَى الْأِسْمِ ، نَحْوُ : ((خَالِدٌ سَافِرٌ لِيَكْمَلَ دِرَاسَتَهُ إِذَنْ وَلَيْدٌ سَافِرٌ بِصَحْبَتِهِ)) ، أَوْ إِذَا فَصَلَ بَيْنَهَا وَبَيْنَ الْفِعْلِ الْمُضَارِعِ فَاصِلٌ غَيْرُ ((لَا)) النَّافِيَةِ أَوْ الْقَسَمِ ، نَحْوُ : ((إِذَنْ وَاللَّهِ أَبْذُلُ كُلَّ طَاقَتِي)) .

إِذَا

Ушбу лафз إِذَا ёки إِذَنْ кўринишида келувчи жавоб, жазо ва маъно ҳарфидир.

Ҳарфи жавоб бўлишининг сабаби жавобни зоҳирда ёки тақдирда талаб қилганидир. Ҳарфи жазо бўлишининг сабаби у билан келган каломда жазони ўз ичига олганидир. У ила калом бошланиб ундан кейин музореъ феъли келтирилса, музореъ феълини насб қилади, мисол: إِذَنْ أُودِعَكَ ، سَأَسَافِرُ غَدًا ، Эртага сафарга кетаман. Ундай бўлса сен билан видолашаман. У ила калом бошланмаган ва кетидан музореъ феъли келмаган ҳолда у амалсиз ҳарф бўлади, мисол: { إِنَّكُمْ إِذَا مِثْلُهُمْ } (Нисо.)

إِذَا – Ҳарфи жавоб, сукунга мабний, эъробда ўрни йўқ.

У ила калом бошланса ва кетидан музореъ феъли келса уни амал қилдириш жоиз, мисол: أَنَا إِذَنْ أَذْهَبُ أَوْ أَذْهَبُ Ундай бўлса мен кетаман. Бундай ҳолатда олимлардан إِذَاга ف ёки و киришини шарт қилганлар ҳам бор, мисол: فَإِذَنْ أَكْتُبُ أَوْ أَكْتُبُ Ундай бўлса ёзаман.

Исмга кирганида амал қилмайди, мисол: خَالِدٌ سَافَرَ لِيُكْمَلَ دِرَاسَتُهُ إِذَنْ Холид дарсларини тугал қилиш учун сафар қилди. Ундай бўлса Валид у билан бирга сафар қилади. Шунингдек إِذَنْ ва музореъ феълининг орасини жинсни нафй қилувчи لَا ёки қасам Лидан бошқа фосила ажратса, إِذَنْ амал қилмайди, мисол: إِذَنْ وَاللَّهِ أَبْذُلُ كُلَّ طَاقَتِي Ундай бўлса – Аллоҳга қасамки – бутун тоқатимни сарфлайман.

- إِذَا مَا -

تَرْكِبٌ مُؤَلَّفٌ مِنْ ((إِذَا)) الشَّرْطِيَّةِ وَ((مَا)) الزَّائِدَةَ رَاجِعٍ ((إِذَا)) الشَّرْطِيَّةِ ، نَحْوُ : ((إِذَا مَا بَدَتْ لِي حَاجَةٌ أَدْعُوكَ)).

((إِذَا)) : ظَرْفٌ لِمَا يَسْتَقْبِلُ مِنَ الزَّمَانِ يَتَضَمَّنُ مَعْنَى الشَّرْطِ ، مَبْنِيٌّ عَلَى السُّكُونِ فِي مَحَلِّ نَصْبِ مَفْعُولٍ فِيهِ لِـ ((أَدْعُوكَ)) . ((مَا)) : حَرْفٌ زَائِدٌ مَبْنِيٌّ عَلَى السُّكُونِ لَا مَحَلَّ لَهُ مِنَ الإِعْرَابِ) .

إِذَا مَا

Ушбу лафз إِذَا шартия ва إِذَا шартияга қайтувчи зоида мадан ташкил топган таркибдир. Мисол: إِذَا مَا بَدَتْ لِي حَاجَةٌ أَدْعُوكَ Бирор ҳожатим пайдо бўлганида сени чақираман.

إِذَا - келаси замон учун зарф, ўзида шартият маъносини мужассам этган, сукунга мабний, أَدْعُوكَ феълига мафъулун фийҳи бўлгани учун насб ўрнида. مَا ҳарфи зоида, сукунга мабний, эъробда ўрни йўқ.

- أَدْرَعَاتٌ -

تَجْرِي مَجْرَى جَمْعِ الْمُؤَنَّثِ السَّلَامِ ، فَتُرْفَعُ بِالضَّمِّ وَتَنْصَبُ وَتُجْرُ بِالْكَسْرِ .

أَدْرَعَاتٌ

Ушбу лафз Шомдаги бир жойнинг номидир. У жамъи муаннаси солим каби бўлиб замма ила рафъ, касра ила насб ва

жор қилинади.

– إِذْمَا –

حَرْفُ شَرْطٍ لِاسْتِعْرَاقِ الزَّمَنِ الْمُسْتَقْبَلِ ، يَنْصَبُ فِعْلَيْنِ مُضَارِعَيْنِ يُسَمَّى الْأَوَّلُ فِعْلَ شَرْطٍ وَالثَّانِي جَوَابَ شَرْطٍ ، مَحْوٌ : ((إِذْمَا تُهْمِلُ تَفْشَلُ)).

((إِذْمَا)) : حَرْفُ شَرْطٍ جَازِمٌ مَبْنِيٌّ عَلَى السُّكُونِ لَا مَحَلَّ لَهُ مِنَ الْإِعْرَابِ . ((تُهْمِلُ)). فِعْلٌ مُضَارِعٌ مَجْزُومٌ عَلَى أَنَّهُ فِعْلُ الشَّرْطِ . وَفَاعِلُهُ ضَمِيرٌ مُسْتَتِرٌ فِيهِ وَجُوبًا تَقْدِيرُهُ : أَنْتَ . ((تَفْشَلُ)) : فِعْلٌ مُضَارِعٌ مَجْزُومٌ عَلَى أَنَّهُ جَوَابُ الشَّرْطِ . وَفَاعِلُهُ ضَمِيرٌ مُسْتَتِرٌ فِيهِ وَجُوبًا تَقْدِيرُهُ : أَنْتَ .

إِذْمَا

Ушбу лафз келажак замон учун буткул таъйин қилинган шарт ҳарфидир. Икки музореъ феълини насб қилади ва аввалги феъл – феъли шарт, иккинчи феъл – жавоби шарт деб номланади, мисол: إِذْمَا تُهْمِلُ تَفْشَلُ Эътиборсизлик қилсанг муваффақиятсизликка тушасан.

إِذْمَا – Жазм қилувчи ҳарфи шарт, сукунга мабний, эъробда ўрни йўқ.

تُهْمِلُ – Феъли шарт бўлгани учун мажзум бўлган музореъ феъли. Фоили шартли равишда замижда келтирилган замир бўлиб тақдири أَنْتَ.

تَفْشَلُ – Жавоби шарт бўлгани учун мажзум бўлган музореъ феъли. Фоили шартли равишда замижда келтирилган замир бўлиб тақдири أَنْتَ.

- أَرْضُونَ -

لَفْظٌ يَجْرِي مَجْرَى جَمْعِ الْمُدَكَّرِ السَّلَامِ ، فَيَرْفَعُ بِالْوَاوِ وَيُنْصَبُ وَيُجْرُ بِأَلْيَاءِ .

أَرْضُونَ

Ушбу лафз (маъноси: ерлар) жамъи музаккари солим каби бўлиб , ила рафъ, ي ила насб ва жор қилинади.

- أَرَى -

تَأْتِي عَلَى أَوْجِهٍ ثَلَاثٍ :

1 - فِعْلًا مَاضِيًا يَتَعَدَّى إِلَى ثَلَاثَةِ مَفَاعِيلَ بِسَبَبِ دُخُولِ الْهَمْزَةِ عَلَيْهِ لِأَنَّهُ كَانَ يَتَعَدَّى إِلَى مَفْعُولَيْنِ قَبْلَ دُخُولِ الْهَمْزَةِ ، نَحْوُ : ((أَرَيْتُهُ الْكَسَلَ وَخِيَمًا)) فَقَبْلَ الْهَمْزَةِ كَانَ يَتَعَدَّى إِلَى مَفْعُولَيْنِ ، نَحْوُ : ((رَأَى سَعِيدٌ صَدِيقَهُ خَامِلًا)) . وَيَجِبُ أَنْ يَكُونَ أَصْلُ الثَّانِي وَالثَّلَاثِ مُبْتَدَأً وَخَبْرًا . ((أَرَيْتُهُ)) : فِعْلٌ مَاضٍ مَبْنِيٌّ عَلَى السُّكُونِ لِاتِّصَالِهِ بِضَمِيرٍ رَفَعٍ مُتَحَرِّكٍ . وَالتَّاءُ : ضَمِيرٌ مُتَّصِلٌ مَبْنِيٌّ عَلَى الضَّمِّ فِي مَحَلِّ رَفَعٍ فَاعِلٌ . وَالهَاءُ : ضَمِيرٌ مُتَّصِلٌ مَبْنِيٌّ عَلَى الضَّمِّ فِي مَحَلِّ نَصْبٍ مَفْعُولٌ بِهِ أَوَّلٌ . ((الْكَسَلَ)) : مَفْعُولٌ بِهِ ثَانٍ مَنصُوبٌ بِالْفَتْحَةِ الظَّاهِرَةِ . ((وَخِيَمًا)) : مَفْعُولٌ بِهِ ثَالِثٌ مَنصُوبٌ بِالْفَتْحَةِ الظَّاهِرَةِ) .

2 - فِعْلًا مُضَارِعًا مِنْ ((رَأَى)) الْقَلْبِيَّةِ ، يَنْصَبُ مَفْعُولَيْنِ ، أَصْلُهُمَا مُبْتَدَأٌ وَخَبْرٌ ، نَحْوُ : ((أَرَى الْحَقَّ مُصَانًا)) .

((الْحَقَّ)) : مَفْعُولٌ بِهِ أَوَّلٌ مَنصُوبٌ بِالْفَتْحَةِ الظَّاهِرَةِ .

((مُصَانًا)) : مَفْعُولٌ بِهِ ثَانٍ مَنصُوبٌ بِالْفَتْحَةِ الظَّاهِرَةِ .

3 - فِعْلًا مُضَارِعًا مِنْ ((رَأَى)) الْبَصَرِيَّةِ ، يَنْصَبُ مَفْعُولًا بِهِ وَاحِدًا ، نَحْوُ : ((أَرَى الْفَلَاحَ يَعْمَلُ فِي الْبُسْتَانِ)) ((الْفَلَاحَ)) : مَفْعُولٌ بِهِ مَنصُوبٌ بِالْفَتْحَةِ الظَّاهِرَةِ .

أرى

Ушбу лафз уч важҳда келади:

1. Унга ҳамза киргани сабабли учта мафъул мутаъаддий бўлувчи мозий феъли сифатида келади. Унга ҳамза киришидан аввал у икки мафъулга мутаъаддий эди. Мисол: **أَرَيْتُهُ** **الْكَنْسَلِ وَخَيْمًا** Дангасаликни унга хатарли эканлигини билдирдим. Ушбу феъл унга ҳамза киришидан олдин икки мафъулга мутаъаддий эди, мисол: **رَأَى سَعِيدٌ صَدِيقَهُ خَامِلًا** Саъийд дўстини лоқайд эканлигини билди. Бунда иккинчи ва учинчи мафъулларнинг асли мубтадо ва хабар бўлиши шартдир.

أَرَيْتُهُ – Мозий феъли, ҳаракатли рафъ замирига ёпишгани учун сукунга мабний. **ث** муттасил замир, заммага мабний, рафъ ўрнида фоил. **ه** муттасил замир, заммага мабний, насб ўрнида биринчи мафъулун биҳи.

الْكَنْسَلِ – Иккинчи мафъулун биҳи, зоҳир фатҳа ила мансуб.

وَخَيْمًا – Учинчи мафъулун биҳи, зоҳир фатҳа ила мансуб.

2. Қалбия бўлган **رَأَى** музореъ феъли сифатида келади. Асли мубтадо ва хабар бўлган икки мафъулни насб қилади, мисол:

أَرَى الْحَقُّ مُصَانًا Ҳақ ҳимоя қилинган эканлигини билдим.

الْحَقُّ – Биринчи мафъулун биҳи, зоҳир фатҳа ила мансуб.

مُصَانًا – Иккинчи мафъулун биҳи, зоҳир фатҳа ила мансуб.

3. Басарий (қалбий эмас) **رَأَى** музореъ феъли сифатида келади (ўзбек тилига таржима қилинганида “билмоқ” эмас “кўрмоқ” феъли ишлатилади). Битта мафъулни насб қилади, мисол: **أَرَى** **الْفَالَّاحِ يَعْمَلُ فِي الْبُسْتَانِ** Деҳқон боғда ишлаётганини кўрдим.

الفَّلَاحِ – Мафъулун биҳи, зоҳир фатҳа ила мансуб.

– أَرَأَيْتَكَ –

تَرْكِيْبٌ إِنْشَائِيٌّ بِمَعْنَى : ((أَخْبِرْنِي))، مُؤَلَّفٌ مِنَ الْهَمْزَةِ الَّتِي هِيَ حَرْفٌ اسْتِفْهَامٍ إِنْكَارِيٍّ ، وَمِنْ الْفِعْلِ الْمَاضِي ((رَأَى)) الَّذِي هُوَ بِمَعْنَى : ((أَبْصَرَ)) فَيَأْخُذُ مَفْعُولًا بِهِ وَاحِدًا ، أَوْ بِمَعْنَى : ((عَلِمَ)) فَيَأْخُذُ مَفْعُولَيْنِ ، وَمِنْ ((الْكَافِ)) وَهِيَ حَرْفٌ خِطَابٍ ، نَحْوُ : ((أَرَأَيْتَكَ الْمَالَ أَيُّغْنِي عَنِ الْعِلْمِ)).

((أَرَأَيْتَكَ)) : الْهَمْزَةُ حَرْفٌ اسْتِفْهَامٍ مَبْنِيٌّ عَلَى الْفَتْحِ لَا مَحَلَّ لَهُ مِنَ الْإِعْرَابِ . ((رَأَيْتَكَ)) : فِعْلٌ مَاضٍ مَبْنِيٌّ عَلَى السُّكُونِ لَا تَصَالِهِ بِضَمِيرٍ رَفِعٍ مُتَحَرِّكٍ . وَالتَّاءُ : ضَمِيرٌ مُتَّصِلٌ مَبْنِيٌّ عَلَى الْفَتْحِ فِي مَحَلِّ رَفِعٍ فَاعِلٌ . وَالْكَافُ : حَرْفٌ خِطَابٍ مَبْنِيٌّ عَلَى الْفَتْحِ لَا مَحَلَّ لَهُ مِنَ الْإِعْرَابِ . ((الْمَالَ)) : مَفْعُولٌ بِهِ مَنْصُوبٌ بِالْفَتْحَةِ الظَّاهِرَةِ . إِذَا كَانَتْ ((رَأَى)) بِمَعْنَى : ((عَلِمَ)) يَكُونُ ((الْمَالَ)) هُوَ الْمَفْعُولُ بِهِ الْأَوَّلُ وَالْجُمْلَةُ ((يُغْنِي)) هِيَ الْمَفْعُولُ بِهِ الثَّانِي . وَإِذَا كَانَتْ ((رَأَى)) بِمَعْنَى ((أَبْصَرَ)) أَخَذَتْ مَفْعُولًا بِهِ وَاحِدًا هُوَ ((الْمَالَ)) وَالْجُمْلَةُ بَعْدَهُ اسْتِنَافِيَّةٌ .

أَرَأَيْتَكَ

Ушбу лафз “менга хабарини бер” маъносидаги мураккаб иншоий лафздир. Инкорий истифҳом ҳарфи бўлган ҳамза ва عِلْمَ “кўрди” маъносидаги мозий феъли бўлган ёки رَأَى “билди” маъносидаги мозий феъли бўлган ва хитоб ҳарфи бўлган كдан ташкил топган. رَأَى “кўрди” маъноси келса битта мафъул олади, “билди” маъносида келса, икки мафъул олади. Мисол: أَرَأَيْتَكَ الْمَالَ أَيُّغْنِي عَنِ الْعِلْمِ Молни кўрдингми, хабарини берчи илмдан беҳожат қила оладими!?

أَرَأَيْتَكَ – Ҳамза ҳарфи истифҳом, фатҳага мабний, эъробда ўрни йўқ.

رَأَيْتَكَ – Мозий феъли, мутаҳаррик рафъ замирига ёпишгани учун сукунга мабний. ت муттасил замир, фатҳага мабний, рафъ ўрнида фоил. ك хитоб ҳарфи, фатҳага мабний, эъробда ўрни йўқ.

الْمَال – Мафъулун биҳи, зоҳир фатҳа ила мансуб.

رَأَى “билди” маъносида бўлса, الْمَال биринчи мафъулун биҳи бўлади ва يُعْنِي жумласи иккинчи мафъулнинг ўрнида бўлади. رَأَى “кўрди” маъносида бўлса, الْمَال бўлиши керак бўлган битта мафъулун биҳи бўлади ва ундан кейинги жумла истиънофий бўлади.

– إِرْبَا إِرْبَا –

نَقُولُ : ((انْتَصَرَ جَيْشُنَا عَلَى الْعَدُوِّ فَمَزَقَهُ إِرْبَا إِرْبَا)).
 ((إِرْبَا)) : الْأُولَى : حَالٌ مَّنْصُوبَةٌ بِالْفَتْحَةِ الظَّاهِرَةِ .
 ((إِرْبَا)) : الثَّانِيَةُ : تَوْكِيدٌ لِـ ((إِرْبَا)) الْأُولَى مَّنْصُوبٌ بِالْفَتْحَةِ الظَّاهِرَةِ) .

إِرْبَا إِرْبَا

Ушбу лафз إِرْبَا إِرْبَا فَمَزَقَهُ الْعَدُوِّ جَيْشُنَا عَلَى “қўшинимиз душманга ғолиб бўлди ва уни парча-парча қилиб ташлади” мисолида “парча-парча” бўлиб келгандир.

إِرْبَا – Биринчиси: ҳол, зоҳир фатҳа ила мансуб.

إِرْبَا – Иккинчиси: биринчи إِرْبَاга тавкид, зоҳир фатҳа ила мансуб.

- أَرْبَعٌ -

عَدَدٌ مُفْرَدٌ لَهُ أَحْكَامٌ ((ثَلَاثٌ)) وَإِعْرَابُهُ ، رَاجِعٌ : ((ثَلَاثٌ)) فِي مَوْضِعِهِ .

أَرْبَعٌ

Ушбу лафз мураккаб адад бўлиб унга ^{ثَلَاثٌ}нинг ҳукмлари ва эъроби берилади. ^{ثَلَاثٌ}ни ўз ўрнидан қараб олинг.

- أَرْبَعَةٌ -

عَدَدٌ مُفْرَدٌ لَهُ أَحْكَامٌ ((ثَلَاثَةٌ)) وَإِعْرَابُهُ . رَاجِعٌ : ((ثَلَاثَةٌ)) فِي مَوْضِعِهَا .

أَرْبَعَةٌ

Ушбу лафз мураккаб адад бўлиб унга ^{ثَلَاثَةٌ}нинг ҳукмлари ва эъроби берилади. ^{ثَلَاثَةٌ}ни ўз ўрнидан қараб олинг.

- أَرْبَعَاءٌ -

إِسْمُ الْيَوْمِ الرَّابِعِ مِنْ أَيَّامِ الْأُسْبُوعِ ، يُعْرَبُ ظَرْفَ زَمَانٍ إِنْ دَلَّ عَلَى زَمَانٍ وَأَمَكَّنَ تَقْدِيرُ ((فِي)) أَمَامَهُ ، ((سَاسَفِرُ الْأَرْبَعَاءِ الْقَادِمِ)) .

((الْأَرْبَعَاءِ)) : ظَرْفُ زَمَانٍ مَنْصُوبٌ بِالْفَتْحَةِ الظَّاهِرَةِ مُتَعَلِّقٌ بِالْفِعْلِ ((أَسَافِرُ)) .

وَيُعْرَبُ فِي غَيْرِ مَا ذَكَرَ حَسَبَ مَوْقِعِهِ فِي الْجُمْلَةِ ، نَحْوُ : ((مَضَى الْأَرْبَعَاءُ بِخَيْرٍ وَسَلَامٍ)) .

((الأربعاء)): فاعلٌ ((مضى)) مرفوعٌ بالضمِّ الظاهرة) .

أربعاء

Ушбу лафз ҳафта кунларининг тўртинчиси, яъни чоршанбага нисбатан ишлатилинади. Замонга далолат қилса ва ундан олдин **فِي**ни тақдир қилиш мумкин бўлса, зарфи замон сифатида эъробланади, мисол: **كَلَامُ الْقَادِمِ الْأَرْبَعَاءِ** Келаётган чоршанба куни сафарга кетаман.

الأربعاء – Зарфи замон, зоҳир фатҳа ила мансуб, **أَسَافِرُ** феълига мутаъаллиқ.

Зикр қилинган ўриндан бошқа ўринларда жумладаги ўрнига мувофиқ эъробланади, мисол: **مَضَى الْأَرْبَعَاءُ بِخَيْرٍ وَسَلَامٍ** Чоршанба яхшилик ва саломатликда ўтди.

الأربعاء – **مَضَى**нинг фоили, зоҳир замма ила марфуъ.

– أَرْبَعَةٌ –

عَدَدٌ مُفْرَدٌ ، مَعْدُودُهُ مُذَكَّرٌ ، يُعْرَبُ إِعْرَابَ ((أَرْبَعٌ)) ، رَاجِعٌ ((أَرْبَعٌ)) فِي مَوْضِعِهِ .

أَرْبَعَةٌ

Ушбу лафз муфрад адад бўлиб маъдуди музаккардир. **أَرْبَعٌ**нинг эъроби ила эъробланади. **أَرْبَعٌ**ни ўз ўрнидан кўриб олинг.

- أَرْبَعَةٌ عَشَرَ -

عَدَدٌ مُرَكَّبٌ ، مَبْنِيٌّ عَلَى الْفَتْحِ الْجُزْأَيْنِ فِي مَحَلِّ رَفْعٍ أَوْ نَصْبٍ أَوْ جَرٍّ ، حَسَبَ مَوْقِعِهِ فِي الْجُمْلَةِ ، وَمَعْدُودُهُ لَا يَكُونُ إِلَّا مُفْرَدًا مُذَكَّرًا ، وَيُعْرَبُ تَمْيِيزًا ، نَحْوُ : ((بَعْتُ أَرْبَعَةَ عَشَرَ قَلَمًا)) .

((بَعْتُ)): فِعْلٌ مَاضٍ مَبْنِيٌّ عَلَى السُّكُونِ لِاتِّصَالِهِ بِضَمِيرٍ رَفَعٍ مُتَحَرِّكٍ ، وَالتَّاءُ : ضَمِيرٌ مُتَّصِلٌ مَبْنِيٌّ عَلَى الضَّمِّ فِي مَحَلِّ رَفْعٍ فَاعِلٌ ، ((أَرْبَعَةٌ عَشَرَ)): اسْمٌ مُرَكَّبٌ مَبْنِيٌّ عَلَى الْفَتْحِ الْجُزْأَيْنِ فِي مَحَلِّ نَصْبٍ مَفْعُولٌ بِهِ ، ((قَلَمًا)): تَمْيِيزٌ مَنْصُوبٌ بِالْفَتْحِ الظَّاهِرَةِ ، وَنَحْوُ : ((قَدِمَ أَرْبَعَةَ عَشَرَ مُعَلِّمًا)) ((أَرْبَعَةَ عَشَرَ)): اسْمٌ مُرَكَّبٌ مَبْنِيٌّ عَلَى الْفَتْحِ الْجُزْأَيْنِ فِي مَحَلِّ رَفْعٍ فَاعِلٌ ((قَدِمَ)) . ((مُعَلِّمًا)) : تَمْيِيزٌ مَنْصُوبٌ بِالْفَتْحِ الظَّاهِرَةِ .

أَرْبَعَةٌ عَشَرَ

Ушбу лафз мураккаб адад бўлиб иккала жузъи фатҳага мабнийдир. Жумладаги ўрнига биноан рафъга ёки насбга ёки жорга мабний бўлади. Унинг маъдуди фақат муфрад музаккар бўлади ва тамйиз бўлиб эъробланади, мисол: **بَعْتُ أَرْبَعَةَ عَشَرَ قَلَمًا** Ўн тўртта қалам сотиб олдим.

بَعْتُ – Мозий феъли, мутаҳаррик рафъ замирига ёпишгани учун сукунга мабний. **ت** муттасил замир, заммага мабний, рафъ ўрнида фоил.

أَرْبَعَةَ عَشَرَ – Мураккаб адад, иккала жузъи фатҳага мабний, насб ўрнида мафъулун биҳи.

قَلَمًا – Тамйиз, зоҳир фатҳа ила мансуб.

Яна мисол: **قَدِمَ أَرْبَعَةَ عَشَرَ مُعَلِّمًا** Ўн тўртта муаллим келди.

أَرْبَعَةَ عَشَرَ – Мураккаб адад, иккала жузъи фатҳага мабний, рафъ ўрнида, **قَدِمَ**нинг фоили.

مُعَلِّمًا – Тамйиз, зоҳир фатҳа ила мансуб.

– أَرْبَعَةٌ وَعِشْرُونَ –

عَدَدٌ مُرَكَّبٌ ، مَعْدُودُهُ مُدَكَّرٌ ، يُعْرَبُ جُزْؤُهُ الْأَوَّلُ حَسَبَ مَوْقِعِهِ فِي الْجُمْلَةِ ، وَيُعْطَفُ جُزْؤُهُ الثَّانِي عَلَى جُزْئِهِ الْأَوَّلِ ، فَيُرْفَعُ بِالْوَاوِ وَيُنْصَبُ وَيُجْرُ بِالْيَاءِ ، نَحْوُ : ((حَضَرَ أَرْبَعَةٌ وَعِشْرُونَ مُعَلِّمًا)) .
((أَرْبَعَةٌ)) : فَاعِلٌ حَضَرَ مَرْفُوعٌ بِالضَّمَّةِ الظَّاهِرَةِ .

((وَعِشْرُونَ)) : الْوَاوُ حَرْفٌ عَطْفٍ مَبْنِيٌّ عَلَى فَتْحٍ لَا مَحَلَّ لَهُ مِنَ الْإِعْرَابِ . ((عِشْرُونَ)) : إِسْمٌ عَدَدِيٌّ مَعْطُوفٌ عَلَى ((أَرْبَعَةٌ)) مَرْفُوعٌ بِالْوَاوِ لِأَنَّهُ مُلْحَقٌ بِجَمْعِ الْمُدَكَّرِ السَّلَامِ . ((مُعَلِّمًا)) : تَمْيِيزٌ مَنْصُوبٌ بِالْفَتْحَةِ الظَّاهِرَةِ وَنَحْوُ : ((شَاهَدْتُ أَرْبَعَةً وَعِشْرُونَ جُنْدِيًّا)) ، وَمَرَرْتُ بِأَرْبَعَةٍ وَعِشْرُونَ مُزَارِعًا)) .

أَرْبَعَةٌ وَعِشْرُونَ

Ушбу лафз мураккаб адад бўлиб маъдуди музаккар бўлади. Аввалги жузъи жумладаги ўрнига биноан эъробланади ва иккинчи жузъи биринчи жузъига атф қилинади. Иккинчи жузъи ила рафъ, ила насб ва жор қилинади. Мисол: حَضَرَ أَرْبَعَةٌ وَعِشْرُونَ مُعَلِّمًا Йигирма тўртта муаллим келди.

أَرْبَعَةٌ – حَضَرَ нинг фоили, зоҳир замма ила марфуъ.

عِشْرُونَ – وَ атф ҳарфи, фатҳага мабний эъробда ўрни йўқ. ададий исм, أَرْبَعَةٌ га маътуф, жамъи музаккари солимга мулҳақ бўлгани учун ила марфуъ.

مُعَلِّمًا – Тамйиз, зоҳир фатҳа ила мансуб.

Яна мисол: شَاهَدْتُ أَرْبَعَةً وَعِشْرُونَ جُنْدِيًّا Йигирма тўртта аскарни кўрдим. Йигирма тўртта деҳқон олдиан

ЎТДИМ.

– أَرْبَعُونَ –

اسْمٌ عَدَدِيٌّ مِنْ أَلْفَاظِ الْعُقُودِ ، يُعْرَبُ حَسَبَ مَوْقِعِهِ فِي الْجُمْلَةِ ، فَيُرْفَعُ بِالْوَاوِ وَيُنْصَبُ وَيُجْرُ بِأَلْيَاءِ لِأَنَّهُ مُلْحَقٌ بِجَمْعِ الْمَذْكَرِ السَّالِمِ ، وَمَعْدُودُهُ بَعْدَهُ يَكُونُ مَنْصُوبًا عَلَى التَّمْيِيزِ ، نَحْوُ: ((سَافِرٌ أَرْبَعُونَ طَالِبًا بِمِنْحَةٍ دِرَاسِيَّةٍ)) ((أَرْبَعُونَ)) : فَاعِلٌ ((سَافِرٌ)) مَرْفُوعٌ بِالْوَاوِ لِأَنَّهُ مُلْحَقٌ بِجَمْعِ الْمَذْكَرِ السَّالِمِ. ((طَالِبًا)) : تَمْيِيزٌ مَنْصُوبٌ بِالْفَتْحَةِ الظَّاهِرَةِ ، وَنَحْوُ : ((سَجَّلْتُ أَرْبَعِينَ طَالِبًا فِي الصَّفِّ)) ، وَ((مَرَرْتُ بِأَرْبَعِينَ عَامًا)).

أَرْبَعُونَ

Ушбу лафз ўнталик лафзлардан бўлган ададий исм бўлиб жумлада келган ўрнига биноан эъробланади. Жамъи музаккари солимга мулҳақ бўлгани учун و ила рафъ, ي ила насб ва жор қилинади. Унинг маъдуди ўзидан кейин келиб тамйиз бўлгани учун мансуб бўлади, мисол: سَافِرٌ أَرْبَعُونَ طَالِبًا بِمِنْحَةٍ دِرَاسِيَّةٍ Қирқта талаба стипендияларига сафар қилдилар.

أَرْبَعُونَ – сўзнинг фоили, жамъи музаккари солимга мулҳақ бўлгани учун و ила рафъдир.

طَالِبًا – Тамйиз, зоҳир фатҳа ила мансуб.

Яна мисол: سَجَّلْتُ أَرْبَعِينَ طَالِبًا فِي الصَّفِّ Сафда қирқта ўқувчини қайд қилдим. مَرَرْتُ بِأَرْبَعِينَ عَامًا Қирқта ишчининг олдидан ўтдим.

– اِرْتَدَّ –

تَأْتِي عَلَى وَجْهَيْنِ :

1 – فِعْلًا مَاضِيًا نَاقِصًا ، إِذَا كَانَتْ بِمَعْنَى : ((صَارَ)) ، نَحْوُ قَوْلِهِ تَعَالَى : { فَلَمَّا أَنْ جَاءَ الْبَشِيرُ أَلْقَاهُ عَلَى وَجْهِهِ فَارْتَدَّ بَصِيرًا } .

((ارْتَدَّ)) : فِعْلٌ مَاضٍ نَاقِصٌ يَعْمَلُ عَمَلَ ((كَانَ)) ، مَبْنِيٌّ عَلَى الْفَتْحِ الظَّاهِرِ . وَاسْمُ ((ارْتَدَّ)) ضَمِيرٌ مُسْتَتِرٌ فِيهِ جَوَازًا تَقْدِيرُهُ : هُوَ . ((بَصِيرًا)) خَبَرٌ ((ارْتَدَّ)) مَنْصُوبٌ بِالْفَتْحِ الظَّاهِرَةِ ، نَحْوُ : ((ارْتَدَّ الْبَحِيلُ كَرِيمًا)) .

2 – فِعْلًا تَامًا ، نَحْوُ : ((ارْتَدَّ الظَّالِمُ عَنْ غِيِّهِ)) .

((ارْتَدَّ)) : فِعْلٌ مَاضٍ مَبْنِيٌّ عَلَى الْفَتْحِ الظَّاهِرَةِ .

((الظَّالِمُ)) : فَاعِلٌ ((ارْتَدَّ)) مَرْفُوعٌ بِالضَّمَّةِ الظَّاهِرَةِ .

ارْتَدَّ

Ушбу лафз икки важхда келади:

1. **صَارَ** маъносида келганида ноқис мозий феъли бўлади, ушбу оят мисол: **“Хушхабарчи келган чоғида у(кўйлак) ни унинг юзига ташлаганида, яна кўрадиган бўлди”** (Юсуф 96).

– **ارْتَدَّ** – Ноқис мозий феъли, **كَانَ**нинг амалини бажаради. Зоҳир фатҳага мабний. **ارْتَدَّ**нинг исми унда жоизан беркитилган, тақдири **هُوَ** бўлган замир.

– **ارْتَدَّ**нинг хабари, зоҳир фатҳа ила мансуб.

Яна мисол: **ارْتَدَّ الْبَحِيلُ كَرِيمًا** Бахил саҳоватли бўлиб қолди.

2. Комил феъл, мисол: **ارْتَدَّ الظَّالِمُ عَنْ غِيِّهِ** Золим гумроҳлигидан қайтди.

– **ارْتَدَّ** – Мозий феъли, зоҳир фатҳага мабний.

– **الظَّالِمُ** – **ارْتَدَّ**нинг фоили, зоҳир замма ила марфуъ.

- أَرْضُونَ -

اسْمٌ مُلْحَقٌ بِجَمْعِ الْمَذْكَرِ السَّلَامِ ، مُفْرَدُهُ ((أَرْضٌ)) ، نَحْوُ : ((انْتَشِرُوا فِي الْأَرْضِينَ وَكُلُوا مِنْ خَيْرَاتِهَا)) .
 ((الْأَرْضِينَ)): اسْمٌ مَجْرُورٌ بِالْيَاءِ لِأَنَّهُ مُلْحَقٌ بِجَمْعِ الْمَذْكَرِ السَّلَامِ ، وَنَحْوُ : ((الْأَرْضُونَ بِجِبَاهِهَا وَوَهَادِهَا
 خَيْرَةً)) ، ((الْأَرْضُونَ)): مُبْتَدَأٌ مَرْفُوعٌ بِالْوَاوِ لِأَنَّهُ مُلْحَقٌ بِجَمْعِ الْمَذْكَرِ السَّلَامِ . ((خَيْرَةً)): خَبْرٌ مَرْفُوعٌ
 بِالضَّمَّةِ الظَّاهِرَةِ .

أَرْضُونَ

Ушбу лафз жамъи музаккари солимга мулҳақ қилинган бўлиб муфради اَرْضٌдир. Мисол: اَنْتَشِرُوا فِي الْاَرْضِينَ وَكُلُوا مِنْ خَيْرَاتِهَا Ерларга тарқалинг ва яхшиликларидан тановул қилинг.

الْاَرْضِينَ – Жамъи музаккари солимга мулҳақ бўлгани учун ي ила мажрур бўлган исм.

Яна мисол: اَرْضُونَ بِجِبَاهِهَا وَوَهَادِهَا خَيْرَةً Ерлар ўзининг тоғлари ва пастликлари ила тароватлидир.

الْاَرْضُونَ – Мубтадо, жамъи музаккари солимга мулҳақ бўлгани учун و ила марфуъ.

خَيْرَةً – Хабар, зоҳир замма ила амрфуъ.

- أَرَيْتَكَ -

هِيَ ((أَرَأَيْتَكَ)) وَقَدْ حُذِفَتْ هَمْزُهَا ، لَهَا أَحْكَامٌ ((أَرَأَيْتَكَ)) وَإِعْرَابُهَا .

أَرَيْتَكَ

Ушбу лафз аслида أَرَأَيْتَكَ بُؤليб ундан иккинчи ҳамза ҳазф қилингандир. Унинг ҳукми ва эъроби أَرَأَيْتَكَ кабидир.

– إِزَاءٌ –

إِسْمٌ بِمَعْنَى : ((الْمُحَادَاةُ)) أَوْ ((الْمُقَابِلُ)) ، نَحْوُ : ((أَقَمْتُ إِزَاءَ النَّبَعِ)) أَي : مُحَادَاةً وَتُعْرَبُ : ((إِزَاءً)) : ظَرَفٌ مَكَانٍ مَنْصُوبٌ بِالْفَتْحَةِ الظَّاهِرَةِ ، مُتَعَلِّقٌ بِالْفِعْلِ ((أَقَامَ)) .

إِزَاءٌ

Ушбу лафз الْمُحَادَاةُ ва الْمُقَابِلُ (қаршисида, рўпарасида) маъносидаги исмдир, мисол: أَقَمْتُ إِزَاءَ النَّبَعِ Булоқ рўпарасида турдим. Қуйидагича эъробланади:
إِزَاءٌ – Зарфи макон зоҳир фатҳа ила мансуб, أَقَامَ феълига мутаъаллиқ.

– أُسْبُوعٌ –

إِسْمٌ بِمَعْنَى : السَّبْعَةِ الْأَيَّامِ ، أَوَّلُ هَذِهِ الْأَيَّامِ الْأَحَدُ وَآخِرُهَا السَّبْتُ ، جَمْعُهُ ((أَسَابِيعُ)) وَيُعْرَبُ حَسَبَ مَوْقِعِهِ فِي الْجُمْلَةِ فَيَكُونُ :

1 – ظَرَفٌ زَمَانٍ ، إِذَا تَضَمَّنَ مَعْنَى الزَّمَانِ وَأَمَكْنَ تَقْدِيرُ ((فِي)) أَمَامَهُ ، نَحْوُ : ((عُدْتُ الْأُسْبُوعَ الْمَاضِيَّ مِنَ السَّفَرِ)) .

((الْأُسْبُوعَ : ظَرَفٌ زَمَانٍ مَنْصُوبٌ بِالْفَتْحَةِ الظَّاهِرَةِ ، مُتَعَلِّقٌ بِالْفِعْلِ ((عَادَ)) . ((الْمَاضِيَّ)) : نَعْتُ ((أُسْبُوعَ)) مَنْصُوبٌ بِالْفَتْحَةِ الظَّاهِرَةِ) .

2 – وَيُعْرَبُ فِي غَيْرِ مَا ذَكَرَ حَسَبَ مَوْقِعِهِ فِي الْجُمْلَةِ ، نَحْوُ : ((مَضَى الْأُسْبُوعُ وَلَمْ نَشْعُرْ بِهِ)) .

((الأسبوع)): فاعل (مضى) مرفوع بالضمة الظاهرة) ، نحو: ((خير ما في الأسبوع يوم الجمعة)).
 ((الأسبوع)): اسم مجرور بالكسرة الظاهرة) .

أُسْبُوعٌ

Ушбу лафз етти кунлик ҳафта маъносида бўлиб ўша кунларнинг аввалгиси якшанба, охиригиси шанба кунидир. Унинг жамъи **أَسَابِيعُ** дидир. **أُسْبُوعٌ** жумлада келган ўрнига биноан эъробланади ва:

1. Зарфи замон бўлади. Ўзида замон маънисини мужассам қилиб ундан олдин **فِي** ни тақдир қилиш имкони бўлса, зарфи замон бўлиб келган бўладим, мисол: **عُدْتُ الْأُسْبُوعَ الْمَاضِيَّ مِنَ السَّفَرِ** Сафардан ўтган ҳафта қайтиб келдим.

الْأُسْبُوعَ – Зарфи замон, зоҳир фатҳа ила мансуб, **عَادَ** феълига мутаъаллиқ.

الْمَاضِيَّ – **الْأُسْبُوعَ** нинг наъти, зоҳир фатҳа ила мансуб.

2. Зикр қилиб ўтилган бошқа ҳолатларда жумлада келган ўрнига биноан эъробланади, мисол: **حَافِظًا مَضَى الْأُسْبُوعَ وَلَمْ نَشْعُرْ بِهِ** Ҳафта ўтиб кетса ҳам биз уни сезмай қолибмиз.

الْأُسْبُوعَ – **مَضَى** нинг фоили, зоҳир замма ила марфуъ.

Яна мисол: **خَيْرُ مَا فِي الْأُسْبُوعِ يَوْمُ الْجُمُعَةِ** Ҳафтадаги энг яхши кун жума кунидир.

الْأُسْبُوعَ – Зоҳир касра ила мажрур бўлган исм.

– اسْتِنَافٌ –

أَنْظُرُ حَرْفِيَّ الْإِسْتِنَافِ ((الْوَاوُ)) وَ((الْفَاءُ)) كِلَا فِي مَوْضِعِهِ .

اسْتِنَافٌ

Ушбу лафз “қайта янгиттан бошлаш” маъносида бўлиб янги жумла бошланганда унга ўша жумла истинофий бўлган و ва ф ҳарфлари ила бошланади. Бу икки ҳарф ҳақида ўз ўрнидан кўриб олинг.

– اسْتِنَافِيَّةٌ –

الْجُمْلَةُ الْإِسْتِنَافِيَّةُ هِيَ الْجُمْلَةُ الْوَاقِعَةُ فِي أَثْنَاءِ الْكَلَامِ ، وَالْمُنْقَطَعَةُ عَمَّا قَبْلَهَا ، وَالَّتِي تَسْتَأْنِفُ مَعْنَى جَدِيدًا ، نَحْوُ : ((أَشْرَقَتِ الشَّمْسُ وَأَنْطَلَقَ كُلُّ حَيٍّ إِلَى عَمَلِهِ)) . جُمْلَةٌ ((أَشْرَقَتِ الشَّمْسُ)) ابْتِدَائِيَّةٌ لَا مَحَلَّ لَهَا مِنَ الْإِعْرَابِ ((أَنْطَلَقَ كُلُّ حَيٍّ)) جُمْلَةٌ اسْتِنَافِيَّةٌ لَا مَحَلَّ لَهَا مِنَ الْإِعْرَابِ .

اسْتِنَافِيَّةٌ

Истинофий жумла бу калом асносида воқеъ бўлувчи жумла бўлиб ўзидан олдинги жумладан кесилган бўлади ва жумлани янги маъно ифодалаш учун қайта бошлайди, мисол: *أَشْرَقَتِ الشَّمْسُ* Қуёш чикди. Ва ҳар бир жон ўз амалига киришди. “Қуёш чикди” жумласи ибтидоий жумла бўлиб эъробда ўрни йўқ. “Ҳар бир жон ўз амалига киришди” жумласи истинофий жумла бўлиб унинг ҳам эъробда ўрни йўқ.

- اِسْتِثْنَاءٌ -

اِسْتِثْنَاءٌ هُوَ اِخْرَاجُ مَا بَعْدَ اَدَاةِ اِسْتِثْنَاءٍ مِنْ حُكْمِ مَا قَبْلَهَا ، وَاَدَوَاتُ اِسْتِثْنَاءٍ ثَمَانِيَةٌ وَهِيَ : اِلَّا ، سِوَى ، سِوَى ، سِوَاءٌ ، غَيْرٌ ، حَاشَا ، خَلَا ، عَدَا . وَاَلْمُسْتَثْنَى نَوْعَانِ : 1 - مُتَّصِلٌ ، وَهُوَ مَا كَانَ فِيهِ الْمُسْتَثْنَى مِنْ جِنْسِ الْمُسْتَثْنَى مِنْهُ . 2 - مُنْقَطِعٌ : وَهُوَ مَا كَانَ فِيهِ الْمُسْتَثْنَى مِنْ غَيْرِ جِنْسِ الْمُسْتَثْنَى مِنْهُ . اِرْجِعْ اِلَيْهِ فِي مَوْضِعِهِ .

اِسْتِثْنَاءٌ

Истисно бу – истисно адотидан кейин келган нарсани истисно адотидан олдин келган нарсанинг ҳукмидан чиқаришдир. Истисно адотлари саккизтадир: اِلَّا ، سِوَى ، سِوَى ، سِوَاءٌ ، غَيْرٌ ، حَاشَا ، خَلَا ، عَدَا . Мустасно икки навдир: 1. Муттасил. Бунда истисно қилинган лафз мустасно минҳунинг жинсидан бўлади. 2. Мунфасил. Бунда истисно қилинган лафз мустасно минҳунинг жинсидан бўлмайди. Бунинг тафсилотини ўз ўрнидан қараб ол.

- اِسْتِحَالٌ -

تَأْتِي:

1- فِعْلًا مَاضِيًا نَاقِصًا حِينَ تَرُدُّ بِمَعْنَى : ((صَارَ)) ، نَحْوُ : ((اِسْتِحَالَ الْمَاءُ ثَلْجًا)) .
 ((اِسْتِحَالَ)) : فِعْلٌ مَاضٍ نَاقِصٌ ، يَرْفَعُ الْمُبْتَدَأَ وَيَنْصِبُ الْخَبَرَ ، مَبْنِيٌّ عَلَى الْفَتْحِ الظَّاهِرِ ، لَا مَحَلَّ لَهُ مِنَ الْاِعْرَابِ .
 ((الْمَاءُ)) : اِسْمٌ ((اِسْتِحَالَ)) مَرْفُوعٌ بِالضَّمَّةِ الظَّاهِرَةِ .

((تَلَجًا)): : خَبِرُ ((استَحَالَ)) مَنْصُوبٌ بِالْفَتْحَةِ الظَّاهِرَةِ .

2 – فِعْلًا تَامًّا فِي غَيْرِ مَا ذُكِرَ ، نَحْوُ : ((استَحَالَ الْجَمْعُ بَيْنَ الْخَيْرِ وَالشَّرِّ)) ، ((الْجَمْعُ)): : فَاعِلٌ ((استَحَالَ)) مَرْفُوعٌ بِالضَّمَّةِ الظَّاهِرَةِ .

إِسْتِحَالَ

Ушбу лафз қуйидаги кўринишларда келади:

1. صَارَ маъносида келганида ноқис мозий феъли бўлиб келади, мисол: **إِسْتِحَالَ الْمَاءُ تَلَجًا** сув қорга айланди.

إِسْتِحَالَ – Ноқис мозий феъли, мубтадони рафъ, хабарни насб қилади, зоҳир фатҳага мабний, эъробда ўрни йўқ.

الْمَاءُ – **إِسْتِحَالَ**нинг исми, зоҳир замма ила марфуъ.

تَلَجًا – **إِسْتِحَالَ**нинг хабари, зоҳир фатҳа ила мансуб.

2. Зикр қилингандан бошқа ўринларда комил феъл бўлиб келади, мисол: **إِسْتِحَالَ الْجَمْعُ بَيْنَ الْخَيْرِ وَالشَّرِّ** яхшилик ва ёмонлик орасида жам бўлиш маҳол бўлди.

الْجَمْعُ – **إِسْتِحَالَ**нинг фоили, зоҳир замма ила марфуъ.

– إِسْتِثْقَالُ –

الإِسْتِثْقَالُ هُوَ أَنَّ الْحُرْكََةَ الإِعْرَابِيَّةَ ثَقِيلَةً عَلَى اللَّفْظِ عَلَى حَرْفٍ صَالِحٍ لَهَا كَالضَّمَّةِ أَوْ الْكُسْرَةِ عَلَى حَرْفِ الْوَاوِ أَوْ عَلَى حَرْفِ الْيَاءِ ، نَحْوُ : ((يَسْمُو ، الْقَاضِي)).

إِسْتِثْقَالُ

“Истисқол” (талаффуз қилишга оғир бўлиш) у ёки ي ҳарфлари

устидаги замма ёки касра ҳаракатлари каби талаффуз қилинганда талаффуз қилиниши дуруст бўлса ҳам талаффуз қилиш оғир бўлганидан ўша ҳаракатлар ҳазф қилинувчи ҳолатдир. Мисол: **يَسْمُو** кўтарилади, **القَاضِي** қози. Буларнинг асллари: **يَسْمُو** , **القَاضِي**.

– اِسْتِدْرَاكٌ –

اِسْتِدْرَاكٌ هُوَ التَّعْقِيبُ عَلَى كَلَامٍ يُتَوَهَّمُ ثُبُوتُهُ أَوْ نَفْيُهُ بِوَاسِطَةِ ((لَكِنَّ)) أَوْ ((لَكِنْ)) ، نَحْوُ : ((خَالِدٌ غَنِيٌّ لَكِنَّهُ بَخِيلٌ)) ، ((مَا قَطَفْنَا عِنَبًا لَكِنْ تُفَاحًا)) .

اِسْتِدْرَاكٌ

“Истидрок” (ортидан тўғирлаб қўйиш) – собитлиги ёки собит эмаслиги гумон қилинаётган каломнинг кетидан **لَكِنَّ** ёки **لَكِنْ** воситасида уни тўғирлаб қўядиган нарсани эргаштиришдир. Мисол: **خَالِدٌ غَنِيٌّ لَكِنَّهُ بَخِيلٌ** Холид бой, лекин у бахилдир. Яна мисол: **مَا قَطَفْنَا عِنَبًا لَكِنْ تُفَاحًا** Узум узмадик, лекин олма уздик.

– اِسْتِدْلَالٌ –

اِسْتِدْلَالٌ هُوَ اِثْبَاتُ اَلْبُرْهَانِ أَوْ اَلدَّلِيلِ عَلَى اَمْرٍ مُعَيَّنٍ بِوَاسِطَةِ نَصِّ مَكْتُوبٍ أَوْ بِوَاسِطَةِ اِجْمَاعِ مِنَ الْقَوْمِ أَوْ بِوَاسِطَةِ كِلَيْهِمَا مَعًا .

اِسْتِدْلَالٌ

“Истидлол” (далиллаш, далил келтириш) бу – муайян бир ишга ёзилган “насс” (масалан шариятда Қуръон оятлари ва ҳадислар) ила ёки бир қавмнинг ижмоъси ила ёки икковининг воситасида ҳужжат ва далил қоим қилишдир.

– اسْتِطْرَادٌ –

الاسْتِطْرَادُ هُوَ تَتَابُعُ الْكَلَامِ عَلَى وَجْهِ يَلْزَمُ مِنْهُ كَلَامٌ آخَرٌ .

اسْتِطْرَادٌ

“Иститрод” (...дан ...га ўтиш, улаш) бу – каломни ундан бошқа калом лозим бўладиган важҳда кетма-кет келтириш.

– اسْتِغَاثَةٌ –

الاسْتِغَاثَةُ هِيَ نِدَاءٌ مَنْ يُسَاعِدُ عَلَى دَفْعِ أَمْرٍ مَكْرُوهٍ مِنْ بَلَاءٍ أَوْ شِدَّةٍ ، نُحُوْ : ((يَا لِلْعُقَلَاءِ لِلْقَوْمِ مِنَ السُّفَهَاءِ)) ، وَلَا يُسْتَعْمَلُ مِنْ أَحْرَفِ النِّدَاءِ فِي الاسْتِغَاثَةِ إِلَّا ((يَا)) . وَأَرْكَانُ الاسْتِغَاثَةِ هِيَ : الْمُسْتَعِيْثُ ، الْمُسْتَعَاثُ بِهِ ، الْمُسْتَعَاثُ لَهُ ، الْمُسْتَعَاثُ عَلَيْهِ .

اسْتِغَاثَةٌ

“Истиғоса” (ёрдам сўраш) бу – бало ёки шиддатдан иборат бўлган ёқимсиз ишни даф қилиш учун ёрдам берадиган

кишига нидо қилишдир. Масалан: يَا لِّلْعُقَلَاءِ لِّلْقَوْمِ مِنَ السُّفَهَاءِ Эй ақл эгалари қавмга ақлсизларнинг дастидан ёрдам беринг! Истиғосада нидо ҳарфларидан фақат يَا ишлатилади холос. Истиғосанинг рукнлари: мустағийс (ёрдам сўровчи), мустағосу биҳи (у ила ёрдам сўралувчи), мустағосу лаҳу (унинг фойдасига ёрдам сўралувчи), мустағосу алайҳи (унинг ёмонлигидан ёрдам сўралувчи).

– الْإِسْتِفْتَاخُ –

أَنْظُرْ فِي ذَلِكَ حَرْفِي الْإِسْتِفْتَاخِ : ((أَلَا ، أَمَّا)) ، كُلٌّ فِي مَوْضِعِهِ .

الْإِسْتِفْتَاخُ

“Истифтоҳ” (очиш, бошлаш). Бу ҳақида истифтоҳ ҳарфлари бўлган أَلَا ва أَمَّا лардан қараб олинг. Ҳар бири ўзининг ўрнида келган.

– الْإِسْتِفْهَامُ –

الْإِسْتِفْهَامُ هُوَ طَلَبُ يُوجَّهُ إِلَى الْمُخَاطَبِ ، يُسْتَفْهَمُ بِهِ عَنْ حَقِيقَةِ أَمْرٍ أَوْ شَيْءٍ مُعَيَّنٍ ، بِوَاسِطَةِ أَدَاةٍ مِنْ أَدَوَاتِ الْإِسْتِفْهَامِ . وَتُقَسَّمُ أَدَوَاتُ الْإِسْتِفْهَامِ إِلَى قِسْمَيْنِ :

1 – أَسْمَاءٌ وَهِيَ : مَنْ ، مَا ، مَاذَا ، مُنْذَا ، مَتَى ، أَيَّانَ ، أَنَّى ، أَيْنَ ، كَيْفَ ، أَيُّ ، كَمْ .

2 – حَرْفَانِ هُمَا: الهمزة ، هل.
راجع كلاً في مادته .

الاستفهام

“Истифҳом” бу – мухотабга йўналтирилган талаб бўлиб, у ила муайян бир нарса ёки ишнинг ҳақиқатидан сўралади. Бунда истифҳом адотларидан бўлган бир адот воситасида сўраш амалга оширилади. Истифҳом адотлари икки қисмга бўлинади:

1. Истифҳом исмлари: مَنْ ، مَا ، مَاذَا ، مُنْذَا ، مَتَى ، أَيَّانَ ، أَنَّى ، أَيْنَ ، كَيْفَ ، أَيُّ ، كَمْ .

2. Истифҳом ҳарфлари: ҳамза ва هَلْ .

Икковини ўз ўрнидан кўриб олинг.

– اسْتِنَادٌ –

تَأْتِي فِي نَحْوِ قَوْلِكَ : ((اسْتِنَادًا إِلَى مَا ذُكِرَ أَنْفَعُ الْعَمَلِ)) أَيُّ : اسْتِنَادًا .
((اسْتِنَادًا : مَفْعُولٌ مُطْلَقٌ لِفِعْلِ مَحْذُوفٍ تَقْدِيرُهُ : اسْتِنَادٌ ، مَنْصُوبٌ بِالْفَتْحَةِ الظَّاهِرَةِ) .

اسْتِنَادٌ

Ушбу лафз اسْتِنَادًا إِلَى مَا ذُكِرَ أَنْفَعُ الْعَمَلِ (зикр қилинганга суянган ҳолда амални бажараман) деган гапингга ўхшаш жумлаларда келади.

استنادًا – тақдири асْتِنَدُ бўлган махзуф феълдан мафъулун мутлоқ,
зоҳир фатҳа ила мансуб.

– اسْتَشْهَدَ –

فِعْلٌ مَاضٍ جَاءَ مُلَازِمًا لِصِغَةِ الْمَجْهُولِ ، نَحْوُ : ((اسْتَشْهَدَ الْحَارِسُ)).
((اسْتَشْهَدَ)) : فِعْلٌ مَاضٍ لِلْمَجْهُولِ مَبْنِيٌّ عَلَى الْفَتْحِ الظَّاهِرِ .
((الْحَارِسُ)) : نَائِبٌ فَاعِلٌ مَرْفُوعٌ بِالضَّمَّةِ الظَّاهِرَةِ .

اسْتَشْهَدَ

Ушбу лафз “шаҳид бўлди” маъносида келганида мажхул сийғасини лозим тутувчи мозий феълдир, мисол: اسْتَشْهَدَ الْحَارِسُ Қўриқчи шаҳид бўлди.

اسْتَشْهَدَ – Мажхул мозий феъли, зоҳир фатҳага мабний.

الْحَارِسُ – Ноибни фоил, зоҳир замма ила марфуъ.

– أَسْفَلَ –

تَأْتِي بِمَعْنَى : ((تَحْتَ)) ، نَحْوُ : ((الْقَرْيَةُ أَسْفَلَ الْجَبَلِ)).
((الْقَرْيَةُ)) : مُبْتَدَأٌ مَرْفُوعٌ بِالضَّمَّةِ الظَّاهِرَةِ .
((أَسْفَلَ)) : ظَرْفٌ زَمَانٍ مَنْصُوبٌ بِالْفَتْحَةِ الظَّاهِرَةِ ، مُتَعَلِّقٌ بِخَبَرٍ مَحْذُوفٍ تَقْدِيرُهُ : مَوْجُودٌ ، وَهُوَ مُضَافٌ .
((الْجَبَلِ)) : مُضَافٌ إِلَيْهِ مَجْرُورٌ بِالِإِضَافَةِ .
وَ((أَسْفَلَ)) مُمْتَوِعَةٌ مِنَ الصَّرْفِ لِلْوَصْفِيَّةِ وَوَزْنُ الْفِعْلِ ، نَحْوُ : ((أَنْظُرُ إِلَى الْقِمَّةِ مِنْ أَسْفَلَ)).
((أَسْفَلَ)) : إِسْمٌ مَجْرُورٌ بِالْفَتْحَةِ عِوَضًا عَنِ الْكُسْرَةِ لِأَنَّهُ مُمْتَوِعٌ مِنَ الصَّرْفِ .

أَسْفَلُ

Ушбу лафз تَحْت (тагида, остида) маъноларида келади, мисол:

الْقَرْيَةُ أَسْفَلَ الْجَبَلِ Қишлоқ тоғ тагида жойлашган.

الْقَرْيَةُ – Мубтадо, зоҳир замма ила марфуъ.

أَسْفَلَ – Зарфи замон, зоҳир фатҳа ила мансуб, тақдири مَوْجُودٌ бўлган маҳзуф хабарга мутаъаллик, музоф.

الْجَبَلِ – Музофун илайҳ, изофа ила мажрур.

أَسْفَلَда васфият ва вазни феъл бўлганлиги учун сарфдан мамнуъдур, мисол: أَنْظُرْ إِلَى الْقِمَّةِ مِنْ أَسْفَلَ Чўққига пастдан қарайман.

أَسْفَلَ – Сарфдан мамнуъ бўлганлиги учун касра ўрнига фатҳани эваз қилиб жор қилинган исм.

– اِسْمٌ –

كَلِمَةٌ قَائِمَةٌ بِذَاتِهَا ، لَهَا مَعْنَى خَاصَّةٌ بِهَا وَلَا تَقْتَرِنُ بِزَمَنِ مِنَ الْأَزْمَنَةِ ، تُعْرَبُ حَسَبَ مَوْقِعِهَا فِي الْجُمْلَةِ .

اِسْمٌ

Ушбу лафз ўз зотида қоим лафз бўлиб, унинг ўзига хос бўлган маъноси бор ва уч замоннинг бирортасига муқтарин (боғлик) бўлмайди. Жумлада келган ўрнига қараб эъробланади.

– اِسْمٌ اِلِلْاِشَارَةِ –

هُوَ مَا نُشِيرُ بِهِ إِلَى مُعَيَّنٍ حَسِيٍّ ، نَحْوُ : ((ذَا مَعَهْدُ عَامِرٍ)) أَوْ ذِهْنِي ، نَحْوُ : ((تِلْكَ ذِكْرِي عَزِيْزَةٌ)) .
 جَمِيعُ أَسْمَاءِ الْإِشَارَةِ مَبْنِيَّةٌ فِي مَحَلِّ رَفْعٍ أَوْ نَصْبٍ أَوْ جَرٍّ ، حَسَبَ مَوْقِعِهَا فِي الْجُمْلَةِ ، وَيُبْنَى الْمُثَنَّى مِنْهَا
 عَلَى الْأَلْفِ فِي حَالَةِ الرَّفْعِ وَعَلَى الْيَاءِ فِي حَالَتِي النَّصْبِ وَالْجَرِّ . وَتُقَسَّمُ أَسْمَاءُ الْإِشَارَةِ إِلَى مُذَكَّرٍ ،
 وَمُؤَنَّثٍ ، وَإِلَى مُفْرَدٍ وَمُثَنَّى وَجَمْعٍ ، وَإِلَى قَرِيبٍ وَمُتَوَسِّطٍ وَبَعِيدٍ .
 وَقَدْ تَدْخُلُ عَلَى أَسْمَاءِ الْإِشَارَةِ ((هَآ)) التَّنْبِيْهِيَّةُ ، نَحْوُ : ((هَذَ)) وَقَدْ تَلْحَقُهَا ((كَآ)) الْخِطَابُ ، نَحْوُ :
 ((ذَاكَ)) أَوْ لَامُ الْبُعْدِ وَكَآفُ الْخِطَابِ مَعًا ، نَحْوُ : ((ذَلِكَ)) .

اسْمُ الْإِشَارَةِ

Ушбу лафз ила биз муайян бир ҳисси ёки зеҳни нарсага ишора қиламиз, ҳиссийга мисол: **ذَا مَعَهْدُ عَامِرٍ** Бу обод маъҳаддир.

Зеҳнийга мисол: **تِلْكَ ذِكْرِي عَزِيْزَةٌ** Бу қадрли хотирадир.

Барча исми ишоралар мабний бўлиб жумладаги ўринларига биноан рафъ ёки насб ёки жор ҳолатида бўладилар. Исми ишўоранинг мусанноси рафъ ҳолатида **ا**га, насб ва жор ҳолатида **ي**га мабний қилинади.

Исми ишоралар музаккар ва муаннасга, муфрад, мусанно ва жамъга, яқин, ўрта ва узоққа ишора қилувчиларга тақсимланади.

Гоҳида исми ишораларга танбеҳ ҳарфи бўлган **هَآ** киради, мисол: **هَذَ**. Гоҳида уларга хитоб **ك**си мулҳақ бўлади, мисол: **ذَاكَ**.

Шунингдек хитоб **ك**си, узоқликка далолат қилувчи **ل** билан ҳам мулҳақ бўлади, мисол: **ذَلِكَ**.

— اسْمُ الْإِسْتِفْهَامِ —

أَنْظُرُ اسْتِفْهَامَ .

اسْمُ الْإِسْتِفْهَامِ

“Истифҳом”га қаранг.

- اسْمُ التَّفْضِيلِ -

اسْمٌ يُصَاغُ عَلَى وَزْنِ ((أَفْعَل)) لِلدَّلَالَةِ عَلَى تَفْضِيلِ مَوْصُوفٍ عَلَى آخَرَ فِي صِفَةٍ إِشْرَاكَ فِيهَا ، نَحْوُ : ((وَسِيمٌ أَكْبَرُ مِنْ سَعِيدٍ)) .

وَلَا يُصَاغُ اسْمُ التَّفْضِيلِ إِلَّا مِنْ كُلِّ فِعْلٍ ثَلَاثِيٍّ ، تَامٍّ ، مُتَصَرِّفٍ ، مُثَبَّتٍ ، مَعْلُومٍ ، قَابِلٍ لِلتَّفَاوُتِ ، لَيْسَتْ الصِّفَةُ مِنْهُ عَلَى وَزْنِ ((أَفْعَل)) الدَّلَالَةَ عَلَى لَوْنٍ أَوْ عَيْبٍ أَوْ حِلْيَةٍ ، فَإِذَا لَمْ يَسْتَوْفِ الشَّرْطَ الْمَذْكُورَةَ يُؤْتِي بِمَصْدَرِ الْفِعْلِ مَسْبُوقًا بِاللَّفْظِ الْمُسَاعِدِ ((أَعْظَمُ)) ، أَكْثَرُ ، ...)) مَنصُوبًا عَلَى التَّمْيِيزِ ، نَحْوُ : ((جَنَاحُ الْغُرَابِ أَشَدُّ سَوَادًا مِنْ جَنَاحِ الظُّلَمِ)) .

اسْمُ التَّفْضِيلِ

Ушбу лафз икки нарса бир сифатда муштарак бўлган ҳолида мавсунинг наригидан ўша сифатда устунроқ эканлигига далолат қилиш учун ишлатиладиган, сийғаси أَفْعَل вазнида келувчи исми тафзилдир, мисол: وَسِيمٌ أَكْبَرُ مِنْ سَعِيدٍ Васим Саъиддан каттароқдир.

Исми тафзил фақатгина сулосий, мукаммал, мутасарриф, мусбат, маълум, тафовутни қабул қилувчи бўлган ва ранг ёки

айб ёки чиройга далолат қилиб **أَفْعَل** вазнида келувчи сифат бўлмаган феълдангина олинади. Агар феъл ушбу шартларни ўзида мужассам этмаса, феълнинг масдари насб ҳолатида тамйиз қилиб келтирилади ва ундан олдин **أَعْظَم**, **أَكْثَر**, **أَشَدُّ** каби ёрдамчилар қўйилади, мисол: **جَنَاحِ الْغُرَابِ أَشَدُّ سَوَادًا مِنْ جَنَاحِ الظُّلَمِ** Қарғанинг қанотлари тун қоронғусининг қанотларидан ҳам қорароқдир.

- اِسْمٌ صَحِيحٌ -

اِسْمٌ الصَّحِيحُ الْآخِرِ هُوَ مَا كَانَ آخِرُهُ حَرْفًا صَحِيحًا أَي لَيْسَ مِنْ حَرْفِ الْعِلَّةِ ، نَحْوُ : ((طِفْلٌ)) ، فَتَطْهَرُ جَمِيعُ الْحَرَكَاتِ الْإِعْرَابِيَّةِ عَلَى آخِرِهِ ، نَحْوُ : ((جَاءَ رَجُلٌ)) وَ((رَأَيْتُ خَالِدًا)) وَ((سَلَّمْتُ عَلَى سَعِيدٍ)) .

اِسْمٌ صَحِيحٌ

Охири саҳиҳ исм бу – охирги ҳарфи саҳиҳ бўлиб, иллат ҳарфларидан бўлмаган исмдир, мисол: **طِفْلٌ** гўдак. Бу каби исмнинг охирида барча эъробий ҳаракатлар зоҳир бўлади, мисол: **جَاءَ رَجُلٌ** киши келди, **رَأَيْتُ خَالِدًا** Холидни кўрдим, **سَلَّمْتُ عَلَى سَعِيدٍ** Саъидга салом бердим.

- اِسْمٌ الْفَاعِلِ -

اِسْمٌ يَدُلُّ عَلَى مَنْ قَامَ بِالْفِعْلِ مِنْ لَفْظِهِ ، وَيُصَاغُ مِنَ الْفِعْلِ الثَّلَاثِيِّ عَلَى وَزْنِ ((فَاعِلٍ)) ، نَحْوُ : ((كَتَبَ = كَاتِبٌ ، عَلِمَ = عَالِمٌ)) ، وَمِمَّا فَوْقَ الثَّلَاثِيِّ مِنَ الْمُضَارِعِ الْمَعْلُومِ بِاسْتِبْدَالِ حَرْفِ الْمُضَارَعَةِ

مِيمًا مَضْمُومَةً وَكَسْرٍ مَا قَبْلَ الْآخِرِ ، نُحُو: ((انْطَلَقَ = مُنْطَلِقٌ ، اسْتَكْتَبَ = مُسْتَكْتَبٌ)).

اسْمُ الْفَاعِلِ

Исми фоил ўз лафзи ила феълнинг эгасига далолат қилувчи лафз бўлиб сулосий феълдан فَاعِلٌ вазнида ясалади, мисол: كَتَبَ = كَاتِبٌ , عِلِمٌ = عَالِمٌ. Маълум музореъ феълларининг сулосийдан ошиқ бўлганларидан музораъат ҳарфини заммалик га алмаштириш ва охирги ҳарфдан олдинги ҳарфни касралик қилиш ила ясалади, мисол: اسْتَكْتَبَ = مُسْتَكْتَبٌ , انْطَلَقَ = مُنْطَلِقٌ.

- اسْمُ الْمَوْصُولِ -

هُوَ اسْمٌ مُبْهَمٌ يَرْبُطُ بَيْنَ جُمْلَتَيْنِ ، أَوْ بَيْنَ جُزْأَيِ جُمْلَةٍ ، وَلَا يَتِمُّ مَعْنَاهُ إِلَّا بِذِكْرِ الْجُمْلَةِ الثَّانِيَةِ أَوْ الْجُزْءِ الْآخِرِ مِنَ الْجُمْلَةِ ، وَكِلَاهُمَا يُسَمَّى صِلَةَ الْمَوْصُولِ ، وَأَسْمَاءُ الْمَوْصُولِ هِيَ: الَّذِي ، الَّذَانِ ، اللَّذَيْنِ ، الَّذَيْنِ ، الْأُولَى ، الْأُولَى ، اللَّاتِي ، اللَّاتِي ، اللَّاتِي .
وَهُنَاكَ اسْمَانِ يَكُونَانِ بِلَفْظٍ وَاحِدٍ ، لِلْمُفْرَدِ ، وَالْمُثَنِّيِّ ، وَالْجَمْعِ وَالْمَذْكَرِ وَالْمُؤَنَّثِ ، وَهُمَا : ((مَنْ)) :
لِلْعَاقِلِ وَ((مَا)) لِغَيْرِ الْعَاقِلِ ، وَجَمِيعُ الْأَسْمَاءِ الْمَوْصُولَةِ مَبْنِيَّةٌ ، وَيُبْنَى الْمُثَنَّى مِنْهَا عَلَى الْأَلْفِ فِي حَالَةِ الرَّفْعِ وَعَلَى الْيَاءِ فِي حَالَتِي النَّصْبِ وَالْجَرِّ . وَمِنْهُمْ مَنْ يَرْفَعُ الْمُثَنَّى مِنْهَا بِالْأَلْفِ ، وَيَنْصِبُهُ وَيَجْرُهُ بِالْيَاءِ .

اسْمُ الْمَوْصُولِ

Ушбу лафз мубҳам бўлиб икки жумла ёки бир жумланинг икки жузъи орасини боғлайди ва унинг маъноси фақатгина

иккинчи жумланинг ёки бир жумланинг охирига зикри билан комил бўлади. Иккала қисм “мавсулнинг силаси” деб номланади. Исми мавсулалар: **الَّذِي ، اللَّذَانِ ، اللَّذَيْنِ ، الَّذِينَ ، الْأُولَى ، الَّتِي ، اللَّاتِي ، اللَّاتَيْنِ ، اللَّوَاتِي ، الْأُولَى ، اللَّائِي ، اللَّائِي** .

Шунингдек икки исм борки муфрад, мусанно, жамъ ва музаккар, муаннас учун бир лафзда бўладилар, улар: **مَنْ** (оқиллар учун), **مَا** (оқил бўлмаганлар учун). Исми мавсулаларнинг барчаси мабнийдир. Исми мавсуланинг мусанноси рафъ ҳолатида **ا**га, насб ва жор ҳолатида **ي**га мабний қилинади. Уламолардан мусаннони **ا** ила рафъ, **ي** ила насб ва жор қилувчилари ҳам бор.

– اِسْمُ الْفِعْلِ –

كَلِمَةٌ تَقُومُ مَقَامَ الْفِعْلِ وَتَتَضَمَّنُ مَعْنَاهُ دُونَ أَنْ تَقْبَلَ عَلَامَاتِهِ أَوْ تَتَأَثَّرَ بِالْعَوَامِلِ الْإِعْرَابِيَّةِ ، وَهِيَ مَبْنِيَّةٌ حَسَبَ حَرَكَاتِ أَوْخِرِهَا ، وَتَكُونُ بِلَفْظٍ وَاحِدٍ لِلْمُفْرَدِ وَالْمُثَنَّى وَالْجُمُعِ وَالْمُدَكَّرِ وَالْمُنَوَّثِ ، إِلَّا مَا اتَّصَلَ بِهَا بِ ((كَافٍ)) الْخَطَابِ ، فَيُرَاعَى الْمُخَاطَبُ ، نَحْوُ : ((مَكَانَكَ ، مَكَانِكَ ، مَكَانُكُمْ ، مَكَانِكُنَّ)) .

وَاسْمُ فِعْلٍ يَعْمَلُ عَمَلَ الْفِعْلِ الَّذِي يَتَضَمَّنُ مَعْنَاهُ أَلَازِمًا كَانَ أَمْ مُتَعَدِّيًا ، وَهُوَ ثَلَاثَةٌ أَقْسَامٍ :

1 – اِسْمُ فِعْلٍ مَاضٍ : نَحْوُ : هَيْهَاتَ : بَعْدَ ، وَشَكَانَ ، أَوْشَكَ ... الخ . وَهُوَ يَتَضَمَّنُ مَعْنَى الْفِعْلِ وَزَمَنِهِ .

2 – اِسْمُ فِعْلٍ مُضَارِعٍ : نَحْوُ : أُفٍّ : أَنْضَجِرْ ، آهٍ : أَتَوَجَّعُ ، وَأَهَا ، وَآ ، وَيٍّ : أَتَعَجَّبُ ، ... الخ ، تَعْمَلُ عَمَلَ فِعْلِهَا وَتَتَضَمَّنُ مَعْنَاهُ وَزَمَنَهُ .

3 – اِسْمُ فِعْلٍ أَمْرٍ : نَحْوُ : مَكَانَكَ : اثْبُتْ ، دُونَكَ : خُذْ ، إِلَيْكَ عَيِّي : ابْتَعِدْ ، ... الخ ، تَعْمَلُ عَمَلَ فِعْلِهَا وَتَتَضَمَّنُ مَعْنَاهُ وَزَمَنَهُ .

ارْجِعْ إِلَى كُلِّ مِنْهَا فِي مَوْضِعِهِ .

إِسْمُ الْفِعْلِ

Исм феъл феълнинг ўрнини босувчи калима бўлиб унинг маъносини ўз ичига олади, унинг аломатларини олмайди ва эъробий омиллардан таъсирланмайди. У ўзининг охиридаги ҳаракатларига биноан мабний бўлади. Муфрад, мусанно, жамъ ва музаккар, муаннаслар учун бир лафзда келади. Аммо унга хитоб كси муттасил бўлганида, мухотаблик риюя қилинади, мисол: مَكَانَكَ ، مَكَانَكُمَا ، مَكَانَكُم ، مَكَانَكُنَّ .

Исм феъл феълнинг маъносини ўз ичига олган ҳолда – ўша феъл лозим бўлсин ёки мутаъаддий бўлсин – унинг амалини бажаради. Исм феъл уч қисмдир:

1. Мозий исм феъл, мисол: بَعْدَ яъни هَيْهَاتَ (узоқ бўлди), شَكَانَ яъни أَوْشَكَ (оз қолди). Ушбу исми феълнинг тури феълнинг маъносини ва замонини ўз ичига олади.

2. Музореъ исм феъл, мисол: أَتَضَجَّرُ яъни أَفٍّ (малолланаяпман), أَتَعَجَّبُ яъни وَيٍّ , وَآ , وَأَهَا (оғриқ сезаяпман), (ажабланаяпман). Ушбу исми феълнинг тури феълнинг маъносини ва замонини ўз ичига олади.

3. Амр исм феъли, мисол: أُنْبِتُ яъни مَكَانَكَ (собит тур), دُونَكَ яъни خُذُ (ол), إِلَيْكَ عَيِّي яъни ابْتَعِدْ (узоқлаш). Ушбу исми феълнинг тури феълнинг маъносини ва замонини ўз ичига олади.

Ҳар бир исм феълни ўз ўрнидан қараб ол.

- أَشْيَاءٌ -

تَأْتِي اسْمًا مُمْنِعًا مِنَ الصَّرْفِ ، يُجْرُ بِالْفَتْحَةِ عِوَضًا عَنِ الْكَسْرِ ، نُحُو : ((اِخْتَرْتُ مِنْ أَشْيَاءٍ مُخْتَلِفَةٍ بَعْضَ مَا أَحْتَاجُهُ فِي الرَّحَلَةِ)) .

((أَشْيَاءٌ)): اسْمٌ مَجْرُورٌ بِالْفَتْحَةِ عِوَضًا عَنِ الْكَسْرِ لِأَنَّهُ مُمْنِعٌ مِنَ الصَّرْفِ) .

أَشْيَاءٌ

Ушбу лафз сарфдан мамнуъ ҳолида келади ва касрадан эваз бўлган фатҳа ила жор қилинади, мисол: مَا أَحْتَاجُهُ فِي الرَّحَلَةِ Турли ашёлардан сафарда эҳтиёжим бўладиган нарсаларни танлаб олдим.

أَشْيَاءٌ – Сарфдан мамнуъ бўлгани учун касрадан эваз бўлган фатҳа ила жор қилинган исм.

- أَصْبَحَ -

تَأْتِي:

1 - فِعْلًا نَاقِصًا ، إِذَا أَفَادَتْ اتِّصَافَ الْمُبْتَدَأِ بِالْحَبْرِ وَقْتَ الصَّبَاحِ ، أَوْ إِذَا وَرَدَتْ بِمَعْنَى : ((صَارَ)) ، نُحُو : ((أَصْبَحَ خَالِدٌ فَارِسًا)) .

((أَصْبَحَ)): فِعْلٌ مَاضٍ نَاقِصٌ مَبْنِيٌّ عَلَى الْفَتْحَةِ الظَّاهِرَةِ . ((خَالِدٌ)): اسْمٌ أَصْبَحَ مَرْفُوعٌ بِالضَّمَّةِ الظَّاهِرَةِ .

((فَارِسًا)): خَبْرٌ ((أَصْبَحَ)) مَنصُوبٌ بِالْفَتْحَةِ الظَّاهِرَةِ) .

2 - فِعْلًا تَامًا ، إِذَا وَرَدَتْ بِمَعْنَى : ((طَلَعَ)) أَوْ ((ظَهَرَ)) أَوْ ((دَخَلَ فِي الصَّبَاحِ)) ، نُحُو : ((أَصْبَحَ الْبَاطِلُ)) أَيَّ ظَهَرَ .

((أَصْبَحَ)): فِعْلٌ مَاضٍ مَبْنِيٌّ عَلَى الْفَتْحَةِ الظَّاهِرَةِ .

((الْبَاطِلُ)): فَاعِلٌ ((أَصْبَحَ)) مَرْفُوعٌ بِالضَّمَّةِ الظَّاهِرَةِ) .

أَصْبَحَ

Ушбу лафз лафз қуйидаги кўринишларда келади:

1. Ноқис феъл бўлиб келади. Субҳ вақтида мубтадонинг хабар ила васфланишини ифода қилса ёки صَارَ маъносида келса, мисол: أَصْبَحَ خَالِدٌ فَارِسًا Холид чавандоз бўлди.

أَصْبَحَ – Мозий ноқис феъли, зоҳир фатҳага мабний.

خَالِدٌ – أَصْبَحَнинг исми, зоҳир замма ила марфуъ.

فَارِسًا – أَصْبَحَнинг хабари, зоҳир фатҳа ила мансуб.

2. فَطَعَ ёки ظَهَرَ ёки دَخَلَ فِي الصَّبَاحِ маъноларида келганида томма феъл бўлади, мисол: أَصْبَحَ الْبَاطِلُ Ботил зоҳир бўлди.

أَصْبَحَ – Мозий ноқис феъли, зоҳир фатҳага мабний.

الْبَاطِلُ – أَصْبَحَнинг фоили, зама ила марфуъ.

- إِصْطِلَاحًا -

تَأْتِي:

1 - حَالًا مَنْصُوبَةً بِالْفَتْحَةِ ، نَحْوُ : ((الْقَوَاعِدُ إِصْطِلَاحًا ضَبَطُ الْكَلِمَاتِ وَفَقَّ الْأُسُسِ الصَّرْفِيَّةِ وَالنَّحْوِيَّةِ)).

2 - وَتُعْرَبُ ((إِصْطِلَاحًا)) حَسَبَ مَوْقِعِهَا فِي الْجُمْلَةِ .

إِصْطِلَاحًا

Ушбу лафз қуйидаги кўринишларда келади:

1. Фатҳа ила мансуб ҳол бўлиб келади, мисол: الْقَوَاعِدُ إِصْطِلَاحًا ضَبَطُ الْكَلِمَاتِ وَفَقَّ الْأُسُسِ الصَّرْفِيَّةِ وَالنَّحْوِيَّةِ Қоидалар – истилоҳан –

калималарни сарфий ва наҳвий асосларга мувофиқ забт қилишдир.

2. Жумладаги ўрнига мувофиқ эъробланади.

– أَصْلًا –

يُقَالُ : ((لَمْ أَقُمْ بِهِ أَصْلًا)) أَي لَمْ أَقُمْ بِهِ فِي أَيِّ وَقْتٍ .
 ((أَصْلًا)) : ظَرْفُ زَمَانٍ مَنْصُوبٌ بِالْفَتْحَةِ الظَّاهِرَةِ ، مُتَعَلِّقٌ بِالْفِعْلِ ((أَقُمَّ)).

أَصْلًا

Ушбу лафзни истеъмол қилинганда масалан қуйидагича айтилади: لَمْ أَقُمْ بِهِ أَصْلًا Бу нарсани ҳеч қачон бажармайман.

أَصْلًا – Зарфи замон, фатҳа ила мансуб أَقُمَّ феълига мутаъаллиқ.

– أَصِيلاً –

الأَصِيلُ هُوَ الْوَقْتُ الْوَاقِعُ بَيْنَ الْعَصْرِ وَالْمَغْرِبِ .
 نَحْوُ : ((زَارَنِي أَصِيلاً)) .
 ((أَصِيلاً)) : ظَرْفُ زَمَانٍ مَنْصُوبٌ بِالْفَتْحَةِ الظَّاهِرَةِ ، مُتَعَلِّقٌ بِالْفِعْلِ ((زَارَ)).

أَصِيلاً

Ушбу лафз, яъни “асийл” аср ва шом орасида бўлувчи вақтдир. Мисол: زَارَنِي أَصِيلاً У мени асийл вақтида зиёрат қилди.

أَصِيلاً – Зарфи замон, зоҳир фатҳа ила мансуб، زَارَ феълига

мутаъаллиқ.

– الإِضَافَةُ –

هِيَ إِضَافَةُ اسْمٍ إِلَى اسْمٍ آخَرَ ، يُعْرَبُ الْأَوَّلُ حَسَبَ مَوْقِعِهِ فِي الْجُمْلَةِ ، وَيَكُونُ الثَّانِي مُضَافًا إِلَيْهِ مَجْرُورًا بِصُورَةٍ دَائِمَةٍ ، نَحْوُ : ((كِتَابُ الْعُلُومِ جَدِيدٌ)) .

((كِتَابُ)) : مُبْتَدَأٌ مَرْفُوعٌ بِالضَّمَّةِ الظَّاهِرَةِ ، وَهُوَ مُضَافٌ .

((الْعُلُومِ)) : مُضَافٌ إِلَيْهِ ، مَجْرُورٌ بِالْكَسْرِ الظَّاهِرَةِ .

الإِضَافَةُ

Изофа бир исмни иккинчи исмга ёки феълга кўшишдир. Бунда биринчи исм жумладаги ўрнига биноан эъробланади, иккинчиси унга музофун илайҳ бўлиб доимо мажрур ёки жор ўрнида бўлади. Мисол: كِتَابُ الْعُلُومِ جَدِيدٌ “Илмлар китоби” янгидир.

كِتَابُ – Мубтадо, замма ила марфуъ, музоф.

الْعُلُومِ – Музофун илайҳ, касра ила мажрур.

– الإِضَافَةُ الْمَعْنَوِيَّةُ –

إِذَا كَانَتْ الإِضَافَةُ مَعْنَوِيَّةً وَجَبَ تَجَرُّدُ الْمُضَافِ مِنْ ((ال)) ، فَلَا يَجُوزُ الْقَوْلُ : ((الْكِتَابُ الْقِرَاءَةُ مُفِيدٌ)) . بَلْ نَقُولُ : ((كِتَابُ الْقِرَاءَةِ مُفِيدٌ)) ، أَمَّا إِذَا كَانَتْ الإِضَافَةُ إِضَافَةً لَفْظِيَّةً فَإِنَّهُ يَجُوزُ دُخُولُ ((ال)) عَلَى الْمُضَافِ ، بِشَرْطِ أَنْ يَكُونَ مُشْتَقًّا أَوْ جَمْعَ مُذَكَّرٍ سَالِمًا ، نَحْوُ : ((الْمُسَاعِدُو خَالِدٍ مَاهِرُونَ)) .

الإِضَافَةُ الْمَعْنَوِيَّةُ

Изофа маънавий бўлганида музофнинг *ال*дан ҳоли бўлиши шарт бўлади. Шу сабабдан *الْكِتَابُ الْقِرَاءَةُ مُفِيدٌ* деб айтиш жоиз бўлмайди. Балки *كِتَابُ الْقِرَاءَةِ مُفِيدٌ* ўқиш китоби фойдалидир деб айтилади.

Изофа лафзий изофа бўлганида музоф мусанно ёки жамъи музаккари солим бўлиш шарти ила унга *ال* кириши жоиз бўлади, мисол: *الْمُسَاعِدُو خَالِدٍ مَاهِرُونَ* Холиднинг ёрдамчилари мохирдирлар.

- أَضْحَى -

تَأْتِي:

- 1 - *فِعْلًا نَاقِصًا إِذَا أَفَادَتْ اتِّصَافَ الْمُبْتَدَأِ بِالْخَبَرِ وَقْتَ الضُّحَى ، أَوْ إِذَا وَرَدَتْ بِمَعْنَى : ((صَارَ)) ، نَحْوُ : ((أَضْحَى الْعَنِيُّ فَقِيرًا)) .*
- ((أَضْحَى)) : *فِعْلٌ مَاضٍ نَاقِصٌ مَبْنِيٌّ عَلَى الْفَتْحَةِ الْمُقَدَّرَةِ عَلَى الْأَلْفِ لِلتَّعْذُرِ . ((الْعَنِيُّ)) : اِسْمٌ ((أَضْحَى)) مَرْفُوعٌ بِالضَّمِّ الظَّاهِرَةِ . ((فَقِيرًا)) : خَبَرٌ ((أَضْحَى)) مَنْصُوبٌ بِالْفَتْحَةِ الظَّاهِرَةِ .*
- 2 - *فِعْلًا تَامًا ، إِذَا وَرَدَتْ بِمَعْنَى : ((الدُّخُولِ فِي الضُّحَى)) ، نَحْوُ : ((أَضْحَيْتُ وَأَنَا هَادِيٌّ)) .*
- ((أَضْحَيْتُ)) : *فِعْلٌ مَاضٍ مَبْنِيٌّ عَلَى السُّكُونِ لِاتِّصَالِهِ بِضَمِيرٍ رَفِعٍ مُتَحَرِّكٍ ، وَالتَّاءُ : ضَمِيرٌ مُتَّصِلٌ مَبْنِيٌّ عَلَى الضَّمِّ فِي مَحَلِّ رَفْعٍ فَاعِلٌ .*

أَضْحَى

Ушбу лафз куйидаги кўринишларда келади:

1. Мубтадонинг хабар ила зуҳо вақтида васфланганини ифода қилганида ёки *صَارَ* маъносида келганида феъли ноқис бўлади, мисол: *أَضْحَى الْعَنِيُّ فَقِيرًا* Бой фақирга айланди.

أَضْحَى – Ноқис мозий феъли, узр сабабли алифга тақдир қилинган фатҳага мабний.

الْغَيْ – أَضْحَىнинг исми, зоҳир замма ила марфуъ.

فَقِيرًا – أَضْحَىнинг хабари, зоҳир фатҳа ила мансуб.

2. “Зуҳо вақтига кириш” маъносида келганида томма феъл бўлиб келади, мисол: **أَضْحَيْتُ وَأَنَا هَادِيٌّ** Хотиржам ҳолимда зуҳо вақтига кирдим.

أَضْحَيْتُ – Мозий феъли, мутаҳаррик рафъ замирига ёпишиб тургани учун сукунга мабний, ت муттасил замир, заммага мабний, рафъ ўрнида фоил.

– أَطِيعُونَ –

الأصلُ فِيهَا ((أَطِيعُونَ)) ، حُذِفَتْ مِنْهَا ((الْيَاءُ)) ضَمِيرُ الْمُتَكَلِّمِ ، وَبَقِيَ ((نُونُ)) الْوَقَايَةِ الْمَكْسُورَةُ دَلَالَةً عَلَيْهَا ، وَحُذِفَتْ كَثِيرًا فِي الْقُرْآنِ الْكَرِيمِ ، وَتُعْرَبُ : ((أَطِيعُونَ)) : فِعْلٌ أَمْرٌ مَبْنِيٌّ عَلَى حَذْفِ النُّونِ لِاتِّصَالِهِ بِوَاوِ الْجَمَاعَةِ ، وَالْوَاوُ ضَمِيرٌ مُتَّصِلٌ مَبْنِيٌّ عَلَى السُّكُونِ فِي مَحَلِّ رَفْعٍ فَاعِلٌ ، وَالنُّونُ : لِلْوَقَايَةِ ، حَرْفٌ مَبْنِيٌّ عَلَى الْكَسْرِ لَا مَحَلَّ لَهُ مِنَ الْإِعْرَابِ ، وَالْيَاءُ الْمَحذُوفَةُ : ضَمِيرُ ((الْمُتَكَلِّمِ)) مَبْنِيٌّ فِي مَحَلِّ نَصْبٍ مَفْعُولٌ بِهِ .

أَطِيعُونَ

Ушбу лафздаги асл **أَطِيعُونَ**дир. Ундан замири мутакаллим бўлган ي ҳазф қилинган ва касрали وи виқоя унга далолат қилиши учун қолган. Қуръони кариймда ҳам ушбу ҳазф кўпдир. Қуйидагича эъробланади:

أَطِيعُونَ – Амр феъли, жамълик и гига ёпишиб келгани учун ҳазфи
 га мабний. و муттасил замир, сукунга мабний, рафъ ўрнида
 фоил. ن виқоя учун (мутакаллим ىси билан жамълик و бир
 ерда бўлиб қолишидан сақловчи ن), касрага мабний ҳарф,
 эъробда ўрни йўқ. Маҳзуф ي мутакаллим замири, мабний,
 насб ўрнида мафъулун бих.

– اِعْتِرَاضِيَّةٌ –

الْجُمْلَةُ الْاِعْتِرَاضِيَّةُ هِيَ الَّتِي تَقَعُ اِعْتِرَاضِيَّةً بَيْنَ : الْفِعْلِ وَفَاعِلِهِ ، نَحْوُ : ((سَافِرٌ – وَأَصْدُقْكُمْ الْقَوْلَ – الْمُدِيرُ)) أَوْ بَيْنَ الْمُبْتَدَأِ وَالْخَبَرِ ، أَوْ بَيْنَ الْقَسَمِ وَجَوَابِهِ ، أَوْ بَيْنَ الشَّرْطِ وَجَوَابِهِ .

اِعْتِرَاضِيَّةٌ

Жумлаи эътиродия феъл ва фоил орасида, масалан – سَافِرٌ –
 مُدِيرٌ – وَأَصْدُقْكُمْ الْقَوْلَ – Мудир – сизларга ростини айтаяпман –
 сафарга кетди каби орада ориз бўлади. У шунингдек мубтадо
 ва хабар, қасам ва унинг жавоби, шарт ва унинг жавоби
 орасида ҳам воқеъ бўлади.

– أَعْطَى –

بِمَعْنَى : ((مَنْحَ)) ، مِنْ الْأَفْعَالِ الَّتِي تَتَعَدَّى إِلَى مَفْعُولَيْنِ لَيْسَ أَصْلُهُمَا مُبْتَدَأً وَخَبَرًا ، نَحْوُ : ((أَعْطَيْتُ
 السَّائِلَ مُسَاعَدَةً)) .
 ((السَّائِلَ)) : مَفْعُولٌ بِهِ أَوَّلُ مَنْصُوبٍ بِالْفَتْحَةِ الظَّاهِرَةِ ، ((مُسَاعَدَةً)) مَفْعُولٌ بِهِ ثَانٍ مَنْصُوبٌ بِالْفَتْحَةِ
 الظَّاهِرَةِ) .

أَعْطَى

Ушбу лафз مَنَحَ (тортиқ қилди) маъносида келиб асли мубтадо ва хабар бўлмаган икки мафъулни насб қилади. Мисол: **أَعْطَيْتُ** سؤровчига ёрдам бердим.

السَّائِلِ – Аввалги мафъулун биҳи, зоҳир фатҳа ила мансуб.

مُسَاعِدَةً – Иккинчи мафъулун биҳи, зоҳир фатҳа ила мансуб.

– أَعْلَمَ –

مِنَ الْأَفْعَالِ الَّتِي تَتَعَدَّى إِلَى ثَلَاثَةِ مَفَاعِيلٍ بِسَبَبِ دُخُولِ الْهَمْزَةِ عَلَيْهَا ، إِذْ أَنَّهَا قَبْلَ الْهَمْزَةِ كَانَتْ تَتَعَدَّى إِلَى مَفْعُولَيْنِ ، وَيَجِبُ أَنْ يَكُونَ أَصْلُ الْمَفْعُولَيْنِ الثَّانِي وَالثَّلَاثِ لِهَذِهِ الْأَفْعَالِ مُبْتَدَأً وَخَبَرًا ، وَقَدْ تَسُدُّ مَسَدَّهُمَا ((أَنَّ)) وَاسْمُهَا وَخَبَرُهَا ، نَحْوُ : ((أَعْلَمْتُ سَلِيمًا الْقِصَّةَ صَحِيحَةً)) .

((أَعْلَمْتُ)) : فِعْلٌ مَاضٍ مَبْنِيٌّ عَلَى السُّكُونِ لِاتِّصَالِهِ بِضَمِيرٍ رَفَعٍ مُتَحَرِّكٍ ، وَالتَّاءُ : ضَمِيرٌ مُتَّصِلٌ مَبْنِيٌّ عَلَى الضَّمِّ فِي مَحَلِّ رَفَعٍ فَاعِلٌ .

((سَلِيمًا)) : مَفْعُولٌ بِهِ أَوَّلُ مَنْصُوبٍ بِالْفَتْحَةِ الظَّاهِرَةِ .

((الْقِصَّةَ)) : مَفْعُولٌ بِهِ ثَانٍ مَنْصُوبٍ بِالْفَتْحَةِ الظَّاهِرَةِ .

((صَحِيحَةً)) : مَفْعُولٌ بِهِ ثَالِثٌ مَنْصُوبٌ بِالْفَتْحَةِ الظَّاهِرَةِ .

وَنَحْوُ : ((أَعْلَمْتُ الْمُعَلِّمَ أَنَّ الدَّرْسَ صَعْبٌ)) ، فَ((الْمُعَلِّمَ)) : مَفْعُولٌ بِهِ أَوَّلُ لِي ((أَعْلَمْتُ)) ، وَالْمَصْدَرُ الْمُؤَوَّلُ مِنْ ((أَنَّ الدَّرْسَ صَعْبٌ)) سَدُّ الْمَفْعُولَيْنِ الثَّانِي وَالثَّلَاثِ .

أَعْلَمَ

Ушбу лафз унга ҳамза киргани учун учта мафъулга мутаъаддий бўладиган феъллардандир. Зеро, унинг бошига

ҳамза қўйилишидан аввал икки мафъулга мутаъаддий эди. Бунда иккинчи ва учинчи мафъулларнинг асллари мубтадо ва хабар бўлиши шарт бўлади. Гоҳида ўша икки мафъул ўрнини **أَعْلَمْتُ سَلِيمًا الْقِصَّةَ**, унинг исми ва хабари эгаллайди. Мисол: **صَحِيحَةً** Салимга қиссанинг саҳиҳ эканлигини билдирдим.

أَعْلَمْتُ – Мозий феъли муаҳаррик рафъ замирига ёпишгани учун сукунга мабний. **ت** замири муттасил, заммага мабний, рафъ ўрнида фоил.

سَلِيمًا – Аввалги мафъулун биҳи, зоҳир фатҳа ила мансуб.

الْقِصَّةَ – Иккинчи мафъулун биҳи, зоҳир фатҳа ила мансуб.

صَحِيحَةً – Учинчи мафъулун биҳи, зоҳир фатҳа ила мансуб.

Яна мисол: **أَعْلَمْتُ الْمُعَلِّمَ أَنَّ الدَّرْسَ صَعْبٌ** Муаллимга дарс қийин эканлигини билдирдим. **الْمُعَلِّمَ** лафзи **أَعْلَمْتُ**га аввалги мафъулун биҳи. **الدَّرْسَ صَعْبٌ** таъвил қилинган масдар бўлиб иккинчи ва учинчи мафъулларнинг ўрнини эгаллаган.

– الإِغْرَاءُ –

الإِغْرَاءُ هُوَ طَلَبٌ يُوجَّهُ إِلَى الْمُخَاطَبِ لِلإِلتِزَامِ وَالتَّمَسُّكِ بِأَمْرٍ مُعَيَّنٍ ، نَحْوُ : ((الدَّرْسَ الدَّرْسَ)) أَيْ **إِلْزَمِ الدَّرْسَ وَتَمَسَّكْ بِهِ ، وَتَعَرَّبْ :**

((الدَّرْسَ)) : **مَفْعُولٌ بِهِ لِفِعْلِ مَحْدُوفٍ تَقْدِيرُهُ : إِلْزَمِ ، مَنْصُوبٌ بِالْفَتْحَةِ الظَّاهِرَةِ . ((الدَّرْسَ))** : الثانية ، **تَوْكِيدٌ لـ ((الدَّرْسَ)) الأُولَى ، مَنْصُوبٌ بِالْفَتْحَةِ الظَّاهِرَةِ .**

الإِغْرَاءُ

“Иғро” бу – мухотабга муайян бир ишни лозим тутиш ва

махкам ушлашни талаб қилишга ундаш ила юзлантирилган талабдир, мисол: الدَّرْسَ الدَّرْسَ Дарсни, дарсни... Яъни, дарсни лозим тут ва уни маҳкам ушла. Қуйидагича эъробланади:

الدَّرْسَ – Маҳзуф феълнинг мафъулун бихиси, тақдири الزَّم, зоҳир фатҳа ила мансуб.

الدَّرْسَ – Аввалги الدَّرْسَга тавкид, зоҳир фатҳа ила мансуб.

– أُفِّ –

أُفِّ ، أُفِّ : إِسْمٌ فِعْلٍ مُضَارِعٍ مَعْنَى : ((أَتَضَجَّرُ)) ، تُقَالُ عِنْدَ التَّذَمُّرِ وَالتَّأْفُقِ مِنْ أَمْرٍ مُعَيَّنٍ ، وَلِذَلِكَ كَانَ قَوْلُهُ تَعَالَى وَهُوَ يُوصِي الْإِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ خَيْرًا {فَلَا تَقُلْ لَهُمَا أُفٌّ وَلَا تَنْهَرُهُمَا وَقُلْ لَهُمَا قَوْلًا كَرِيمًا}

((أُفِّ)) : إِسْمٌ فِعْلٍ مُضَارِعٍ مَبْنِيٌّ عَلَى الْكَسْرِ ، وَفَاعِلُهُ ضَمِيرٌ مُسْتَتِرٌ فِيهِ وَجُوبًا تَقْدِيرُهُ : أَنَا .

أُفِّ

أُفِّ лафзи أُفِّ кўринишида ҳам келиб أَتَضَجَّرُ малолланаяпман маъносида келувчи музореъ исми феълдир. У муайян бир ишдан малолланиб ёқтирмаганида айтилади. Шунга биноан Аллоҳ таоло инсонни ота-онасига яхшилик қилишга буюрганида қуйидагича марҳамат қилган: {فَلَا تَقُلْ لَهُمَا أُفٌّ وَلَا تَنْهَرُهُمَا} “Икковларига “уфф” дея кўрма ва иковларини жеркима! Ва икковларига қарийм сўз сўзла!” (Исро 23).

أُفِّ – Музореъ исми феъл, касрага мабний, фоили шартли равишда мустатир бўлган, тақдири أَنَا бўлган замир.

– أفعال التحويل –

هي أفعال تتصمت معنى : ((صَيْرَ)) وأهمها : جعل ، رد ، صير ، غادر ، ترك ، اتخذ ، تنصب مفعولين أصلهما مبتدأ وخبر ، نحو : ((ردَّ النَّجَّارُ الْأَبْوَابَ صَالِحَةً)).
 ((الأبواب)) : مفعول به أول منصوب بالفتحة الظاهرة .
 ((صالحة)) : مفعول به ثانٍ منصوب بالفتحة الظاهرة .

أفعال التحويل

Ушбу феъллар ўзида **صَيْرَ** (ўзгартирди) маъносини мужассам этган феъллар бўлиб энг асосийлари қуйидагилар: **صَيْرَ** ، **رَدَّ** ، **جَعَلَ** ، **غَادَرَ** ، **تَرَكَ** ، **اتَّخَذَ** . Асли мубтадо ва хабар бўлган икки мафъулни насб қиладилар, мисол: **رَدَّ النَّجَّارُ الْأَبْوَابَ صَالِحَةً** Дурадгор эшикларни яроқли ҳолатга қайтарди.

الأبواب – Аввалги мафъулун биҳи, зоҳир фатҳа ила мансуб.

صَالِحَةً – Иккинчи мафъулун биҳи, зоҳир фатҳа ила мансуб.

– الأفعال الخمسة –

هي كلُّ فعلٍ مضارعٍ اتصَلتْ بِهِ ((ألفُ المُثَنَّى ، أو واوُ الجَمَاعَةِ ، أو ياءُ المُخَاطَبَةِ)) ، نحو : ((تَدْرُسَانِ ، يَدْرُسُونَ ، تَدْرُسُونَ ، تَدْرُسِينَ)) ، تُرْفَعُ بِثُبُوتِ التَّوْنِ ، وَتُنْصَبُ وَتُجْزَمُ بِحَذْفِ التَّوْنِ ، وَمَرْفُوعُهَا أَيُّ فَاعِلِهَا مَوْجُودٌ فِي قَلْبِهَا وَهُوَ : أَلِفُ المُثَنَّى ، وَوَاوُ الجَمَاعَةِ ، يَاءُ المُخَاطَبَةِ ، نُحُو : ((الطَّلَابُ يَنْهَلُونَ العِلْمَ وَلَمْ يَتَكَاسَلُوا يَوْمًا وَلَنْ يَتَوَانُوا عَلَى القِيَامِ بِوَأَجَابَتِهِمْ)) .
 ((يَنْهَلُونَ)) : فِعْلٌ مُضَارِعٌ مَرْفُوعٌ بِثُبُوتِ التَّوْنِ لِأَنَّهُ مِنَ الأَفْعَالِ الخَمْسَةِ ، وَوَاوُ : ضَمِيرٌ مُتَّصِلٌ مَبْنِيٌّ عَلَى السُّكُونِ فِي مَحَلِّ رَفْعِ فَاعِلٍ .

((يَتَكَاسَلُوا)) : فِعْلٌ مُضَارِعٌ مَنْصُوبٌ بِحَذْفِ التَّوْنِ لِأَنَّهُ مِنَ الأَفْعَالِ الخَمْسَةِ . وَالْوَاوُ ضَمِيرٌ مُتَّصِلٌ

مَبْنِيٌّ عَلَى السُّكُونِ فِي مَحَلِّ رَفْعٍ فَاعِلٌ) .

الْأَفْعَالُ الْخَمْسَةُ

Унга мусанно и, жамоъат уи ёки мухотаба си ёпишган ҳар бир феъл афъоли хомсадандир, мисол: ، تَدْرُسَانِ ، تَدْرُسُونَ ، تَدْرُسِينَ ، تَدْرُسُونَ . ۇнинг собит туриши ила рафъ, ۇнинг ҳазф бўлиши ила насб ва жор бўлади. Ушбу феълларнинг фоиллари ичидадир: мусанно и, жамоъат уи ва мухотаба си, мисол: تَالِبَاتٌ يَنْهَلُونَ الْعِلْمَ وَمَ يَتَّكَسَلُونَ يَوْمًا وَلَنْ يَتَوَانُوا عَلَى الْقِيَامِ بِوَجِبَاتِهِمْ Талабалар илмни эгаллайдилар, дангасалик қилмайдилар ва вазифаларини адо этишда бепарволик қилмайдилар.

يَنْهَلُونَ – Музореъ феъли, афъоли хомсадан бўлгани учун ۇнинг собит туриши ила марфуъ. у муттасил замир, сукунга мабний, рафъ ўрнида фоил.

يَتَّكَسَلُونَ – Музореъ феъли, афъоли хомсадан бўлгани учун ۇнинг ҳазф бўлиши ила насб бўлган. у муттасил замир, сукунга мабний, рафъ ўрнида фоил.

– أَفْعَالُ الدَّمِّ –

أَفْعَالٌ جَامِدَةٌ لِإِنْشَاءِ الدَّمِّ وَهِيَ : بَسَّ ، سَاءَ ، لَا حَبْدًا . وَلَا بُدَّ لِهَذِهِ الْأَفْعَالِ مِنْ مَخْصُوصٍ بِالدَّمِّ ، نَحْوُ : ((بَسَّ الْجَبَانَ سُلَيْمٍ)) .

((بَسَّ)) : فِعْلٌ مَاضٍ لِإِنْشَاءِ الدَّمِّ ، مَبْنِيٌّ عَلَى الْفَتْحَةِ الظَّاهِرَةِ .

((الْجَبَانُ)) : فَاعِلٌ ((بَسَّ)) مَرْفُوعٌ بِالضَّمَّةِ الظَّاهِرَةِ . وَالْجُمْلَةُ الْفِعْلِيَّةُ ((بَسَّ الْجَبَانَ)) فِي مَحَلِّ رَفْعٍ خَبَرٌ مُقَدَّمٌ .

((سُلَيْمٍ)): مُبْتَدَأٌ مَّأخَرٌ مَرْفُوعٌ بِالضَّمَّةِ الظَّاهِرَةِ .

أَفْعَالُ الذَّمِّ

Ушбу феъллар мазаммат қилишни ифодалаш учун келадиган жомид феъллардир: لَا حَبْدًا ، سَاءَ ، بِيْسَ . Бу феъллар учун мазаммат ила хосланган нарса “лафзда, ёки тақдирда) бўлиши шартдир, мисол: بِيْسَ الْجَبَّانُ سُلَيْمٌ Сулайм қандай ҳам ёмон кўрқоқдир.

بِيْسَ – Мазаммат қилишни ифодалаш учун келтирилган мозий феъли, зоҳир фатҳага мабний.

الْجَبَّانُ – бийнинг фоили, зоҳир замма ила марфуъ. الْجَبَّانُ феълий жумласи рафъ ўрнида хабари муқаддам.

سُلَيْمٍ – Мубтадо муаххар, зоҳир замма ила марфуъ (мазаммат ила хосланган исм).

- أَفْعَالُ الرَّجَاءِ -

هِيَ أَفْعَالٌ تَدُلُّ عَلَى رَجَاءِ وَقُوعِ الْخَيْرِ وَتَعْمَلُ عَمَلَ ((كَانَ)) ، خَبَرَهَا جُمْلَةٌ فِعْلِيَّةٌ فِعْلُهَا فِعْلٌ مُضَارِعٌ يُسْتَحْسَنُ فِيهِ أَنْ يَكُونَ مُقْتَرِنًا بِ ((أَنَّ)) ، نَحْوُ : ((عَسَى الْحَقُّ أَنْ يَظْهَرَ)) ، وَهِيَ : عَسَى ، حَرَى ، إِخْلَوْلَقَ .

((عَسَى)): فِعْلٌ مَاضٍ مِنْ أَفْعَالِ الرَّجَاءِ تَعْمَلُ عَمَلَ ((كَانَ)) مَبْنِيٌّ عَلَى الْفَتْحَةِ الْمُقَدَّرَةِ عَلَى الْأَلِفِ لِلتَّعْذُرِ .

((الْحَقُّ)): إِسْمٌ ((عَسَى)) مَرْفُوعٌ بِالضَّمَّةِ الظَّاهِرَةِ .

((أَنَّ)): حَرْفٌ مَصْدَرِيٌّ وَنَصْبٌ وَاسْتِقْبَالٌ مَبْنِيٌّ عَلَى الشُّكُونِ لَا مَحَلَّ لَهُ مِنَ الْإِعْرَابِ .

((يَظْهَرُ)): فِعْلٌ مُضَارِعٌ مَنْصُوبٌ بِ ((أَنَّ)) وَعَلَامَةٌ نَصْبِهِ الْفَتْحَةُ الظَّاهِرَةُ . وَفَاعِلُهُ ضَمِيرٌ مُسْتَتِرٌ فِيهِ

جَوَازًا تَقْدِيرُهُ : هُوَ . وَالْمَصْدَرُ الْمُؤَوَّلُ مِنْ ((أَنَّ يَظْهَرُ)) فِي مَحَلِّ نَصْبِ خَبَرِ ((عَسَى)) .

أَفْعَالُ الرَّجَاءِ

Ушбу феъллар хабарнинг воқеъ бўлишининг умидини ифодалайди ва كَانْнинг амалини бажаради. Унинг хабари феълий жумла бўлиб, феъли музореъ феъли бўлади ва أَنْ билан бирга келиши яхши ҳисобланади, мисол: عَسَى الْحَقُّ أَنْ يَظْهَرَ. Шоядки ҳақ зоҳир бўлса! Умид (ражо) феъллари қуйидагилар: عَسَى، حَرَى، إِخْلَوْلَقَ.

عَسَى – Мозий феъли, ражо феълларидан бўлиб كَانْнинг амалини бажаради, узр сабабли алиф устига тақдир қилинган фатҳага мабний.

الْحَقُّ – عَسَىнинг исми, зоҳир замма ила марфуъ.

أَنْ – Масдар, насб ва истиқбол ҳарфи, сукунга мабний, эъробда ўрни йўқ.

يَظْهَرَ – Музореъ феъли, أَنْ ила мансуб, насб аломати зоҳир фатҳа. Фоили унда жавозан мустатир бўлган, тақдири هُو бўлган замир. يَظْهَرَдан таъвил қилинган масдар насб ўрнида عَسَىнинг хабари.

- أَفْعَالُ الشُّرُوعِ -

هِيَ أَفْعَالٌ تَدُلُّ عَلَى الْبَدْءِ فِي الْعَمَلِ ، وَهِيَ : شَرَعَ ، بَدَأَ ، جَعَلَ ، أَنْشَأَ ، أَخَذَ ، ابْتَدَأَ ، عَلِقَ ،

قَامَ ، طَفِقَ ، هَبَّ ، انْبَرَى . تَعْمَلُ هَذِهِ الْأَفْعَالُ عَمَلَ ((كَانَ)) وَيَشْتَرِطُ فِي خَبَرِهَا أَنْ يَكُونَ جُمْلَةً
 فِعْلِيَّةً فِعْلَهَا فِعْلٌ مُضَارِعٌ غَيْرٌ مُقْتَرِنٌ بِـ ((أَنَّ)) ، نَحْوُ : ((أَخَذَ الْفَلَّاحُ يَجْرِثُ الْأَرْضَ)) .
 ((أَخَذَ)) : فِعْلٌ مَاضٍ مِنْ أَفْعَالِ الشُّرُوعِ يَعْمَلُ عَمَلَ ((كَانَ)) مَبْنِيٌّ عَلَى الْفَتْحَةِ الظَّاهِرَةِ .
 ((الْفَلَّاحُ)) : إِسْمٌ ((أَخَذَ)) مَرْفُوعٌ بِالضَّمَّةِ الظَّاهِرَةِ .
 ((يَجْرِثُ)) : فِعْلٌ مُضَارِعٌ مَرْفُوعٌ بِالضَّمَّةِ الظَّاهِرَةِ ، وَفَاعِلُهُ ضَمِيرٌ مُسْتَتِرٌ فِيهِ جَوَازًا تَقْدِيرُهُ : هُوَ .
 ((الْأَرْضَ)) : مَفْعُولٌ بِهِ مَنْصُوبٌ بِالْفَتْحَةِ الظَّاهِرَةِ ، وَالْجُمْلَةُ الْفِعْلِيَّةُ ((يَجْرِثُ)) فِي مَحَلِّ نَصْبِ خَبَرِ
 ((أَخَذَ)) .

أَفْعَالُ الشُّرُوعِ

Ушбу феъллар амалга киришишга далолат қилувчи феъллар бўлиб улар қуйидагилар: ، اِنْبَدَأَ ، اَخَذَ ، اَنْشَأَ ، جَعَلَ ، بَدَأَ ، شَرَعَ ، اَعْلَقَ ، اَنْبَرَى . Улар аниқнинг амалини бажаради ва унинг хабарида феъли музореъ феъли бўлиб аниқ билан бирга келмаган феъл бўлиши шарт қилинади, мисол: اَخَذَ الْفَلَّاحُ يَجْرِثُ الْأَرْضَ Дехқон ерга ишлов бера бошлади.

اَخَذَ – Мозий феъли, афъоли шуруъдан, аниқнинг амалини бажаради, зоҳир фатҳага мабний.

اَفْلَاحُ – аниқнинг исми, зоҳир фатҳа ила марфуъ.

يَجْرِثُ – Музореъ феъли, замма ила марфуъ, фоили унда жоизан мустатир қилинган, тақдири ҳо бўлган замир.

اَلْأَرْضَ – Мафъулун биҳи, зоҳир фатҳа ила мансуб, يَجْرِثُ жумлаи феълияси насб ўрнида, аниқнинг хабари.

– أَفْعَالُ الظَّرِّ –

هِيَ مِنْ أَفْعَالِ الْقُلُوبِ لِأَنَّهَا عَلَى الظَّنِّ النَّابِعِ مِنَ الْقَلْبِ وَهِيَ عَلَى نَوْعَيْنِ ، مِنْهَا مَا يَحْمِلُ مَعْنَى
 الظَّنِّ فَقَطْ ، نَحْوُ : ((زَعَمَ ، عَدَّ ، جَعَلَ ، هَبَّ ، حَجَا)) .
 وَمِنْهَا مَا يَحْمِلُ مَعْنَى الظَّنِّ وَالْيَقِينِ ، نَحْوُ : ((ظَنَّ ، حَسِبَ ، خَالَ)) . تَنْصِبُ هَذِهِ الْأَفْعَالُ
 مَفْعُولَيْنِ أَصْلُهُمَا مُبْتَدَأً وَخَبَرٌ ، نَحْوُ : ((ظَنَنْتُ خَالِدًا نَائِمًا)) .
 ((ظَنَنْتُ)) : فِعْلٌ مَاضٍ مَبْنِيٌّ عَلَى السُّكُونِ الْعَارِضِ لِاتِّصَالِهِ بِضَمِيرٍ رَفَعٍ مُتَحَرِّكٍ ، وَالتَّاءُ : ضَمِيرٌ
 مُتَّصِلٌ مَبْنِيٌّ عَلَى الصَّمِّ فِي مَحَلِّ رَفَعٍ فَاعِلٌ .
 ((خَالِدًا)) : مَفْعُولٌ بِهِ أَوَّلُ مَنْصُوبٌ بِالْفَتْحَةِ الظَّاهِرَةِ .
 ((نَائِمًا)) : مَفْعُولٌ بِهِ ثَانٍ مَنْصُوبٌ بِالْفَتْحَةِ الظَّاهِرَةِ .

أَفْعَالُ الظَّنِّ

Ушбу феъллар “афъоли қулуб” жумласига киради. Зеро, афъоли қулуб қалбдан чиқувчи гумонга далолат қилиш учун келади. Улар икки навъга бўлинади:

Фақат гумонни ифодалайдиган феъллар:

1. Фақат гумонни ифодалайдиганлар: **حَجَا ، هَبَّ ، جَعَلَ ، عَدَّ ، زَعَمَ**.
2. Гумонни ҳам, яқийнни ҳам ифодалайдиганлар: **ظَنَّ ، حَسِبَ** .
، خَالَ .

Бу феъллар асли мубтадо ва хабар бўлган икки мафъулни насб қиладилар, мисол: **ظَنَنْتُ خَالِدًا نَائِمًا**.

ظَنَنْتُ – Мозий феъли, ҳаракатли рафъ замирига ёпишгани учун ориз сукунга мабний. **تُ** муттасил замир, заммага мабний, рафъ ўрнида фоил.

خَالِدًا – Аввалги мафъулун биҳи, зоҳир фатҳа ила мансуб.

نَائِمًا – Иккинчи мафъулун биҳи, зоҳир фатҳа ила мансуб.

- أفعال القلوب -

وهي تجمع أفعال الظن وأفعال اليقين ، وتسمى كذلك لأن الظن فيه شك ، والشك ينبع من القلب ولأن اليقين يدرك بالحس الباطني وهذا من عمل القلب أيضا . لذلك كانت أفعال الظن واليقين من عمل القلب ، فسميت أفعال القلوب .

أفعال القلوب

Афъолул қулуб афъоли зонн ва афъоли яқийнни ўзида жамлайди. Ушбу феъллар “қалблар феъллари” деб номланишининг боиси зоннда шакк бўлади, шакк эса қалбдан келиб чиқади, яқийн ботиний ҳисс орқали билинади ва бу ҳам қалбий амалдир. Шу сабабдан афъоли зонн ва афъоли яқийн қалб амалларидан бўлиб “афъоли қулуб” деб номланади.

- أفعال المدح -

أفعال جامدة لإنشاء المدح ، وهي : حَبَدًا ، نَعَمَ ، وَلَا بُدَّ لَهُدِهِ الْأَفْعَالِ مِنْ مَخْصُوصٍ بِالْمَدْحِ ، وَيَجِبُ أَنْ يَكُونَ مَعْرِفَةً أَوْ نَكْرَةً مُفِيدَةً ، نَحْوُ : ((نَعَمَ الْبَطْلُ خَالِدٌ)) ، و((نَعَمَ الْعَامِلُ عَامِلٌ يَعْمَلُ بِنَشَاطٍ)) ، وَإِعْرَابُهَا كإِعْرَابِ أفعالِ الدَّمِّ .

((نَعَمَ)) : فِعْلٌ مَاضٍ جَامِدٌ لِإِنشَاءِ الْمَدْحِ مَبْنِيٌّ عَلَى الْفَتْحَةِ الظَّاهِرَةِ .

((الْبَطْلُ)) : فَاعِلٌ ((نَعَمَ)) مَرْفُوعٌ بِالضَّمَّةِ الظَّاهِرَةِ . وَالْجُمْلَةُ الْفِعْلِيَّةُ ((نَعَمَ الْبَطْلُ)) فِي مَحَلِّ رَفْعٍ

خَبَرٌ مُقَدَّمٌ .

((خَالِدٌ)) : مُبْتَدَأٌ مُؤَخَّرٌ مَرْفُوعٌ بِالضَّمَّةِ الظَّاهِرَةِ .

أفعال المدح

Ушбу феъллар мадҳни баён қилиш учун келадиган жомид феъллардир. Улар: نَعِمَ ، حَبَّذَا . Бу феълларда мадҳ ила хосланган нарса бўлиши шарт бўлиб у маърифа ёки маърифанинг маъносини ифодаловчи накира бўлиши лозим, мисол: نَعِمَ الْبَطْلُ خَالِدٌ Холид қандай ҳам зўр ботир. Яна мисол: نَعِمَ الْعَامِلُ عَامِلٌ يَعْمَلُ غَيْرَاتٌ Гйрат ила ишлойдиган ишчи қандай ҳам зўр ишчидир. Ушбу феълларнинг эъробини “афъоли замм”нинг эъробини кабидир.

نَعِمَ – Мозий феъли, мадҳни баён қилиш учун келган жомид феъл, зоҳир фатҳага мабний.

الْبَطْلُ – نَعِمَнинг фоили, зоҳир замма ила марфуъ.

نَعِمَ الْبَطْلُ феълий жумласи рафъ ўрнида хабари муқаддам.

خَالِدٌ – Мубтадо муаххар, зоҳир замма ила марфуъ.

– أَفْعَالُ الْمُقَارَبَةِ –

هِيَ أَفْعَالٌ تَدُلُّ عَلَى وَقْعِ الْخَبَرِ ، تَعْمَلُ عَمَلٌ ((كَانَ)) ، فَتَرْفَعُ الْمُبْتَدَأَ وَتَنْصُبُ الْخَبَرَ ، وَخَبَرُهَا يَجِبُ أَنْ يَكُونَ جُمْلَةً فِعْلِيَّةً فِعْلُهَا فِعْلٌ مُضَارِعٌ وَهِيَ : كَادَ ، أَوْشَكَ ، كَرَبَ .

جَمِيعُ أَفْعَالِ الْمُقَارَبَةِ وَالرَّجَاءِ وَالشُّرُوعِ تُلَازِمُ صِيغَةَ الْمَاضِي بِاسْتِثْنَاءِ كَادَ ، أَوْشَكَ اللَّذَيْنِ يُمَكِّنُ أَنْ يَرِدَا فِي صِيغَةِ الْمُضَارِعِ ، نَحْوُ قَوْلِهِ تَعَالَى : {يَكَادُ الْبَرْقُ يَخْطَفُ أَبْصَارَهُمْ} .

((يَكَادُ)) : فِعْلٌ الْمُضَارِعِ مِنْ أَفْعَالِ الْمُقَارَبَةِ يَعْمَلُ عَمَلٌ ((كَانَ)) مَرْفُوعٌ بِالضَّمَّةِ الظَّاهِرَةِ .

((الْبَرْقُ)) : اِسْمٌ ((يَكَادُ)) مَرْفُوعٌ بِالضَّمَّةِ الظَّاهِرَةِ .

((يَخْطَفُ)) : فِعْلٌ الْمُضَارِعِ مَرْفُوعٌ بِالضَّمَّةِ الظَّاهِرَةِ . وَفَاعِلُهُ ضَمِيرٌ مُسْتَتِرٌ فِيهِ جَوَازًا تَقْدِيرُهُ :

هُوَ .

((أَبْصَارُهُمْ)) : مَفْعُولٌ بِهِ مَنْصُوبٌ بِالْفَتْحَةِ الظَّاهِرَةِ ، وَهُوَ مُضَافٌ . ((هُمْ)) : ضَمِيرٌ مُتَّصِلٌ مَبْنِيٌّ عَلَى السُّكُونِ فِي مَحَلِّ جَرٍّ بِالْإِضَافَةِ . وَاجْتِمَاعُ الْفِعْلِيَّةِ ((يَخْطَفُ)) فِي مَحَلِّ نَصْبٍ خَبَرٌ ((يَكَادُ)) .

أَفْعَالُ الْمُقَارَبَةِ

Ушбу феъллар хабарнинг воқеъ бўлишига далолат қилувчи феъллар бўлиб **كَانَ**нинг амалини бажаради ва мубтадони рафъ, хабарни насб қилади. Унинг хабари жумлаи феълия бўлиши ва феъли музореъ феъли бўлиши шарт қилинади. Улар қуйидагилар: **كَرَبَ** ، **أَوْشَكَ** ، **كَادَ** . Муқораба, ражо ва шуруъ феълларининг барчаси **كَادَ** ва **أَوْشَكَ**дан ташқари мозий сийғасини лозим тутди. Истисно қилинган икки феъл музореъ сийғасида ҳам келиши мумкин, ушбу оят мисол: **يَكَادُ** {الْبَرْقُ يَخْطَفُ أَبْصَارَهُمْ} “...чақмоқ уларнинг кўзларини кеткизиб юборай дейди...”.

يَكَادُ – Музореъ феъли, муқораба феълларидан, **كَانَ**нинг амалини бажаради, зоҳир замма ила марфуъ.

الْبَرْقُ – **يَكَادُ**нинг исми, зоҳир замма ила марфуъ.

يَخْطَفُ – Музореъ феъли, зоҳир замма ила марфуъ, фоили унда жавозан мустатир бўлган, тақдири **هُوَ** бўлган замирдир.

أَبْصَارَهُمْ – Мафъулун биҳи, зоҳир фатҳа ила мансуб, музоф. **هُمْ** муттасил замир, сукунга мабний, изофа сабабидан жор ўрнида. **يَخْطَفُ** феълий жумласи насб ўрнида, **يَكَادُ**нинг хабари.

– أَفْعَالُ الْيَقِينِ –

تَدُلُّ عَلَى الْإِعْتِقَادِ النَّابِعِ مِنَ الْقَلْبِ ، لِذَلِكَ تُسَمَّى مَعَ أَفْعَالِ الظَّنِّ ، أَفْعَالِ الْقُلُوبِ ، تَنْصِبُ مَفْعُولَيْنِ أَصْلُهُمَا مُبْتَدَأٌ وَخَبْرٌ ، وَهِيَ : وَجَدَ ، أَلْفَى ، تَعَلَّمَ ، عَلِمَ ، دَرَى ، رَأَى .
نَحْوُ : ((وَجَدْتُ الْعَمَلَ وَاجِبًا)) .

((وَجَدْتُ)) : فِعْلٌ مَاضٍ مَبْنِيٌّ عَلَى السُّكُونِ لِاتِّصَالِهِ بِضَمِيرٍ رَفَعٍ مُتَحَرِّكٍ . وَالتَّاءُ : ضَمِيرٌ مُتَّصِلٌ مَبْنِيٌّ عَلَى الضَّمِّ فِي مَحَلِّ رَفَعٍ فَاعِلٌ .
((الْعَمَلُ)) : مَفْعُولٌ بِهِ أَوَّلُ مَنْصُوبٌ بِالْفَتْحَةِ الظَّاهِرَةِ .
((وَاجِبًا)) : مَفْعُولٌ بِهِ ثَانٍ مَنْصُوبٌ بِالْفَتْحَةِ الظَّاهِرَةِ .

أَفْعَالُ اليَقِينِ

Ушбу феъллар қалбдан келиб чиқувчи ишончга далолат қилгани учун “афъоли зонн”лар билан бирга “афъоли қулуб” деб номланган бўлиб асли мубтадо ва хабар бўлган икки мафъулни насб қиладилар, улар: رَأَى ، دَرَى ، عَلِمَ ، تَعَلَّمَ ، وَجَدَ .
Мисол: وَجَدْتُ الْعَمَلَ وَاجِبًا Амални бажаришни шарт эканлигига ишонч ҳосил қилдим.

وَجَدْتُ – Мозий феъли, мутаҳаррик рафъ замирига ёпишгани учун сукунга мабний. تُ муттасил замир, заммага мабний, рафъ ўрнида фоил.

الْعَمَلُ – Аввалги мафъулун биҳи, зоҳир фатҳа ила мансуб.

وَاجِبًا – Иккинчи мафъулун биҳи, зоҳир фатҳа ила мансуб.

– الْأَفْعَالُ النَّاقِصَةُ –

هِيَ أَفْعَالٌ تَدْخُلُ عَلَى جُمْلَةِ الْأِسْمِيَّةِ فَتَنْسَخُهَا أَي تَرْفَعُ الْمُبْتَدَأَ وَتُسَمِّيهِ اسْمَهَا وَتَنْصِبُ الْخَبَرَ

وَتُسَمِّيهِ خَبَرَهَا ، لِذَلِكَ سُمِّيَتْ نَوَاسِخَ وَهِيَ ثَلَاثَةُ أَقْسَامٍ :

- 1 - أَفْعَالٌ تَتَصَرَّفُ تَصَرُّفًا تَامًّا وَهِيَ : كَانَ ، ظَلَّ ، بَاتَ ، أَمْسَى ، صَارَ ، أَضْحَى ، أَصْبَحَ .
- 2 - أَفْعَالٌ لَا تَتَصَرَّفُ إِلَّا فِي الْمَاضِي وَالْمُضَارِعِ ، وَلَا تَعْمَلُ إِلَّا مَسْبُوقَةً بِنَفْيٍ أَوْ نَهْيٍ وَهِيَ : مَا بَرِحَ ، مَا فَتَى ، مَا زَالَ ، مَا انْفَكَ .
- 3 - أَفْعَالٌ لَا تَتَصَرَّفُ إِلَّا فِي الْمَاضِي فَقَطْ هِيَ : لَيْسَ ، مَا دَامَ ، وَلَا تَعْمَلُ ((دَامَ)) إِلَّا مَسْبُوقَةً بِ ((مَا)) الْمَصْدَرِيَّةِ الدَّالَّةِ عَلَى الزَّمَانِ .
وَتُلْحَقُ بِهَذِهِ الْأَفْعَالِ ، أَفْعَالُ الْمُقَارَبَةِ وَالرَّجَاءِ وَالشُّرُوعِ .

الْأَفْعَالُ النَّاقِصَةُ

Ушбу феъллар исмий жумлага кириб уни насх қилади, яъни мубтадони рафъ, хабарни рафъ қилади ва рафъ бўлган мубтадо унинг исми, насб бўлган хабар унинг хабари деб номланади. Шу сабабдан ушбу феъллар “насх қилиувчилар” деб ҳам номланган.. Булар уч қисмдир:

1. Мукаммал сарфланувчи феъллар: **كَانَ ، ظَلَّ ، بَاتَ أَمْسَى ، صَارَ ، أَضْحَى ، أَصْبَحَ**.

2. Фақат музореъ ва мозий сийғаларида сарфланувчи феъллар, улардан аввал нафй ёки наҳй ҳарфи келганидагина амал қиладилар: **مَا بَرِحَ ، مَا فَتَى ، مَا زَالَ ، مَا انْفَكَ**.

3. Фақатгина мозий сийғасида сарфланувчи феъллар: **لَيْسَ ،** . Бунда **دَامَ** феълдан аввал фақатгина замонга далолат қилувчи **مَا** масдарий ҳарфи келганидагина ноқис феъл амалини бажаради.

Ушбу феълларга муқораба феъллари, ражо феъллари ва шуруъ феъллари мулҳақ қилинади.

- أَفَلَا -

تَأْتِي فِي نَحْوِ قَوْلِهِ تَعَالَى : { أَفَلَا يَنْظُرُونَ إِلَى الْإِبِلِ كَيْفَ خُلِقَتْ } وَتُعْرَبُ :
 ((أَفَلَا)) : اهُمَزَةٌ حَرْفٌ اسْتِفْهَامٌ إِنكَارِيٌّ وَتَوْبِيخٌ ، مَبْنِيٌّ عَلَى الْفَتْحَةِ الظَّاهِرَةِ لَا مَحَلَّ لَهُ مِنْ
 الإِعْرَابِ ، ((الْفَاءُ)) : حَرْفٌ اسْتِئْثِنَانِيٌّ ، مَبْنِيٌّ عَلَى الْفَتْحَةِ لَا مَحَلَّ لَهُ مِنَ الإِعْرَابِ . ((لَا)) : حَرْفٌ
 نَفْيٌ مَبْنِيٌّ عَلَى السُّكُونِ لَا مَحَلَّ لَهُ مِنَ الإِعْرَابِ .

أَفَلَا

Ушбу лафз Аллоҳ таолонинг қуйидаги ояти каби ўринларда келади: { أَفَلَا يَنْظُرُونَ إِلَى الْإِبِلِ كَيْفَ خُلِقَتْ } “Туянинг қандай яратилганига назар солмайдиларми?!”

أَفَلَا – инкорий истифҳом ва танбеҳ бериш ҳарфи, зохир фатҳага мабний, эъробда ўрни йўқ. ف истинофия ҳарф, фатҳага мабний, эъробда ўрни йўқ. لَا нафй ҳарфи, сукунга мабний, эъробда ўрни йўқ.

- أَفِي اللَّهِ شَكٌّ -

تَأْتِي فِي قَوْلِكَ : ((أَفِي اللَّهِ شَكٌّ مِمَّا تُبْصِرُونَ)) ((أَفِي)) : اهُمَزَةٌ حَرْفٌ اسْتِفْهَامٌ مَبْنِيٌّ عَلَى الْفَتْحَةِ لَا
 مَحَلَّ لَهُ مِنَ الإِعْرَابِ . ((فِي)) : حَرْفٌ جَرٌّ مَبْنِيٌّ عَلَى السُّكُونِ لَا مَحَلَّ لَهُ مِنَ الإِعْرَابِ . ((اللَّهُ)) : لَفْظٌ
 الْجَلَالَةِ ، اسْمٌ مَجْرُورٌ بِالْكَسْرِ الظَّاهِرَةِ . وَالْجَارُ وَالْمَجْرُورُ مُتَعَلِقَانِ بِحَبْرِ مُقَدِّمٍ مَحذُوفٍ تَقْدِيرُهُ : مَوْجُودٌ

((شَكُّ)) : مُبْتَدَأٌ مُؤَخَّرٌ مَرْفُوعٌ بِالضَّمَّةِ الظَّاهِرَةِ .

أَفِي اللَّهِ شَكُّ

Ушбу ибора қуйидаги айтган гапинг кабиларда келади: أَفِي اللَّهِ Исботларни кўриб турибсиз шунда ҳам Аллоҳга нисбатан шак бўладими!?

أَفِي - истифҳом ҳарфи, зоҳир фатҳага мабний, эъробда ўрни йўқ. فِي жор ҳарфи, сукунга мабний, эъробда ўрни йўқ. اللَّهُ лафзи жалола, зоҳир касра ила мажрур. Жор ва мажрур тақдири бўлган маҳзуф муқаддам хабарга мутаъаллиқ.

شَكُّ - Мубтадо муаххар, зоҳир замма ила марфуъ.

- أَكُّ -

وَرَدَتْ هَذِهِ اللَّفْظَةُ فِي قَوْلِهِ تَعَالَى : {قَالَتْ أَنَّى يَكُونُ لِي غُلَامٌ وَلَمْ يَمْسَسْنِي بَشَرٌ وَلَمْ أَكُ بَغِيًّا} ،
الْأَصْلُ فِي ((أَكُّ)) ((أَكُنُّ)) وَهِيَ فِعْلٌ مُضَارِعٌ نَاقِصٌ مِنْ ((كَانَ)) ، مَجْزُومٌ لِأَنَّهُ مَسْبُوقٌ بِإِدَاةِ جَزْمٍ .
وَقَدْ حُذِفَتِ الْوَاوُ مِنْ ((أَكُونُ)) مَنَعًا لِالْتِقَاءِ السَّاكِنَيْنِ .
وَتُعْرَبُ :

((أَكُّ)) : فِعْلٌ مُضَارِعٌ نَاقِصٌ مَجْزُومٌ بِالسُّكُونِ الْمَوْجُودِ عَلَى التَّوْنِ الْمَحْذُوفَةِ) .

أَكُّ

{قَالَتْ أَنَّى} Ушбу лафз Аллоҳ таолонинг қуйидаги оятида келган: “Менда қаёқдан ўғил бўлсин, менга башар тегмаган бўлса, мен бузуқ ҳам бўлмасам?!”.
مَاْرْيَمُ اَيْتДИ: “Менда қаёқдан ўғил бўлсин, менга башар тегмаган бўлса, мен бузуқ ҳам бўлмасам?!”.

أَكُ лафзи аслида بُولِيْب у كَان дан олинган ноқис музореъ феълидир ва ундан олдин жазм адоти келгани учун мажзумдир. أَكُونُ даги و икки сукун учрашиб қолмаслиги учун ҳазф қилинган.

Қуйидагича эъробланади:

أَكُ – Ноқис музореъ феъли, маҳзуф бўлган ۇ даги сукун ила мажзумдир.

- أَكْتَعُ -

تُسْتَعْمَلُ اسْتِعْمَالًا ((أَبْتَعُ)) وَهِيَ أَحْكَامُهَا ، نَحْوُ : ((جَاءَ الْقَوْمُ كُلُّهُمْ أَجْمَعُ أَكْتَعُ)) .

أَكْتَعُ

Ушбу лафз أَبْتَعُ каби истеъмол қилинади ва унинг ҳукмлари ҳам أَبْتَعُ кабидир, мисол: جَاءَ الْقَوْمُ كُلُّهُمْ أَجْمَعُ أَكْتَعُ Қавмнинг жамики барчаси келди.

- أَكْتَعُونَ -

تُسْتَعْمَلُ مِثْلًا ((أَبْتَعُونَ)) وَهِيَ أَحْكَامُهَا ، نَحْوُ : ((قَدِمَ الْقَوْمُ كُلُّهُمْ أَجْمَعُونَ أَكْتَعُونَ)) .

أَكْتَعُونَ

Ушбу лафз **أَبْتَعُونَ** каби истеъмол қилинади ва унинг ҳукмлари ҳам **أَبْتَعُونَ** кабидир, мисол: **قَدِمَ الْقَوْمُ كُلُّهُمْ أَجْمَعُونَ أَكْتَعُونَ** Қавмнинг жамики барчалари келдилар.

- أَكْلُونِي الْبَرَاغِيثُ -

الْمَعْرُوفُ أَنَّ الْفِعْلَ إِذَا تَقَدَّمَ عَلَى الْفَاعِلِ يَنْقَى عَلَى حَالِهِ الْمُفْرَدِ وَلَوْ كَانَ الْفَاعِلُ مُثَنَّى أَوْ جَمْعًا ، نَحْوُ : ((قَدِمَ الرَّجُلَانِ ، قَدِمَ الرَّجَالُ ، قَدِمَتِ الْفَتَيَاتُ)) ، إِلَّا أَنَّهُ هُنَاكَ مِنَ الْعَرَبِ مَنْ يُلْحِقُ هَذِهِ الْأَفْعَالَ الْأَلِفَ وَالْوَاوَ وَالنُّونَ عَلَى أَنَّهَا حُرُوفٌ دَوَالٌّ كَتَاءِ التَّأْنِيثِ لَا ضَمَائِرَ ، فَهَذِهِ اللَّغَةُ يُسَمِّيهَا النَّحْوِيُّونَ لُغَةً : أَكْلُونِي الْبَرَاغِيثُ .

أَكْلُونِي الْبَرَاغِيثُ

Маълумки феъл фоилдан аввал келганида фоил мусанно ёки жамъ бўлса ҳам феъл муфрад ҳолида қолади, мисол: **قَدِمَ الرَّجُلَانِ** Икки киши келди, **قَدِمَ الرَّجَالُ** Кишилар келдилар, **قَدِمَتِ الْفَتَيَاتُ** Қизлар келдилар. Аммо шу ўринда араблардан баъзилари **وا** ва **ان**ларни “улар замирлар эмас балки **ت** таънис каби далолат қилувчи ҳарфлар” деб феълларнинг охирларига қўшадилар. Мана шу луғатни наҳв олимлари “**أَكْلُونِي الْبَرَاغِيثُ** луғати” деб номлайдилар. **أَكْلُونِي الْبَرَاغِيثُ**нинг сўзма-сўз таржимаси: “Бургалар мени еб ташладилар”).

- أَكْمَلِ الْحَمْدَ -

تَقُولُ : ((الْحَمْدُ لِلَّهِ أَكْمَلُ الْحَمْدِ)) .

((أَكْمَلَ)) : نَائِبُ مَفْعُولٍ مُطْلَقٍ ، مَنْصُوبٌ بِالْفَتْحَةِ الظَّاهِرَةِ وَالتَّقْدِيرُ : الْحَمْدُ لِلَّهِ حَمْدًا أَكْمَلَ الْحَمْدِ .

أَكْمَلَ الْحَمْدِ

Ушбу ибора қуйидаги жумла кабиларда келади: الْحَمْدُ لِلَّهِ أَكْمَلَ الْحَمْدِ Аллоҳга энг комил ҳамд бўлсин!

أَكْمَلَ – Мафъули мутлоқнинг ноиби, зоҳир фатҳа ила мансуб. Жумланинг тақдири: الْحَمْدُ لِلَّهِ حَمْدًا أَكْمَلَ الْحَمْدِ .

- أَكُنْ -

أَصْلُهَا ((أَكُونُ)) وَقَدْ حُذِفَتْ وَأُوْهِيَ لِإِتِّفَاقِ السَّاكِنِينَ ، نَحْوُ : ((لَمْ أَكُنْ بِبِعْمَةِ رَبِّي جَاحِدًا)) . ((أَكُنْ)) : فِعْلٌ مُضَارِعٌ نَاقِصٌ مَجْزُومٌ بِالسُّكُونِ الظَّاهِرِ ، وَاسْمُهُ ضَمِيرٌ مُسْتَتِرٌ فِيهِ وَجُوبًا تَقْدِيرُهُ : أَنَا) .

أَكُنْ

Ушбу феълнинг асли أَكُونُ бўлиб, икки суқун ўзаро учрашиб қолганлиги учун уи ҳазф қилинган. Мисол: لَمْ أَكُنْ بِبِعْمَةِ رَبِّي جَاحِدًا Роббимнинг неъматини тан олмайдиган банда бўлмайман!

أَكُنْ – Ноқис музореъ феъли, зоҳир суқун ила жазм бўлган, унинг исми унда шартли равишда мустатир бўлган ва тақдири أَنَا бўлган замирдир.

- أَل -

تَأْتِي عَلَى ثَلَاثَةِ أَنْوَاعٍ :

- 1 - حَرْفٌ تَعْرِيفِيٌّ : تَدْخُلُ عَلَى الْإِسْمِ وَهُوَ نَكْرَةٌ فَتَنْقُلُهُ مِنْ حَالَةِ التَّنْكِيرِ إِلَى حَالَةِ التَّعْرِيفِ وَالتَّعْيِينِ ، نَحْوُ : ((الْمَعْهَدُ ، الرَّجَالُ ، الطَّالِبُ)) .
- 2 - أَلُ الْمَوْصُولِيَّةِ : وَهِيَ الَّتِي تَدْخُلُ عَلَى اسْمِ الْفَاعِلِ وَاسْمِ الْمَفْعُولِ ، وَتَكُونُ بِمَعْنَى ((الَّذِي)) وَبِلَفْظٍ وَاحِدٍ لِلْمَذْكَرِ وَالْمُؤَنَّثِ وَالْمُفْرَدِ وَالْمُثَنَّى وَالْجَمْعِ ، نَحْوُ : ((الْقَارِيُّ ، الدَّارِسُ ، الْمَكْتُوبُ)) .
- 3 - أَلُ الرَّائِدَةِ : وَتَكُونُ زِيَادَتُهَا إِمَّا لِأَزْمَةٍ كَمَا فِي الْأَسْمَاءِ الْمَوْصُولَةِ ، نَحْوُ : ((الَّذِي ، الَّتِي)) أَوْ فِي الْأَعْلَامِ الْمَعْرُوفَةِ بِهَا مُنْذُ اسْتِعْمَالِهَا ، نَحْوُ : ((اللَّاتُ ، الْعَزَى)) ، وَإِمَّا غَيْرَ لِأَزْمَةٍ كَمَا فِي الْأَسْمَاءِ الْمَنْقُولَةِ ، نَحْوُ : ((الْمَأْمُونُ ، الرَّشِيدُ)) .

أَل

Ушбу ҳарф уч навъда келади:

1. Маърифалик ҳарфи. Накира исмга кириб, уни накиралик ҳолатидан маърифалик ва таъйинлилик ҳолатига ўтказди, мисол: الْمَعْهَدُ ўқув даргоҳи, الرَّجَالُ кишилар, الطَّالِبُ талаба.

2. Мавсула ҳарф. Ушбу ҳарф фоил ёки мафъулга киради ва музаккар, муаннас ва муфрад, мусанно, жамъларга бир ҳил ладди лафзи маъносида қўлланади. Мисол: الْقَارِيُّ қироъат қилаётган, الدَّارِسُ дарс қилаётган, الْمَكْتُوبُ ёзилган.

3. Зоида ҳарф. Унинг зиёдаси исми мавсулаларда лозим бўлади, мисол: الَّذِي ، الَّتِي . Ёки истеъмол қилниши бошланганидан бери أَل ила айтиб келинган таниқли номларда

бўлади, мисол: اللَّاتُ Лот, الْعَزَى Уззо. Ёки ўз маъносидан бошқа маънога кўчирилган исмларда лозим бўлмаган ҳолда келади, мисол: الْمَأْمُونُ Маъмун, الرَّشِيدُ Рашид.

- إِلَى -

تَأْتِي حَرْفَ جَرٍّ وَهِيَ مَعَانٍ مُخْتَلِفَةٍ مِنْهَا :

- 1 - اِنْتِهَاءُ الْغَايَةِ الزَّمَانِيَّةِ ، نَحْوُ قَوْلِهِ تَعَالَى : { ثُمَّ أَتَمُّوا الصِّيَامَ إِلَى اللَّيْلِ } أَوْ الْمَكَانِيَّةِ ، نَحْوُ قَوْلِهِ تَعَالَى : { مِنْ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ إِلَى الْمَسْجِدِ الْأَقْصَى } .
- 2 - مَعْنَى ((مَعَ)) ، نَحْوُ : ((لَا تَضُمُّوا أَمْوَالَ الْيَتَامَى إِلَى أَمْوَالِكُمْ)) .
- 3 - مَعْنَى ((عِنْدَ)) ، نَحْوُ قَوْلِهِ تَعَالَى : { قَالَ رَبِّ السِّجْنُ أَحَبُّ إِلَيَّ مِمَّا يَدْعُونَنِي إِلَيْهِ } .
- 4 - مَعْنَى اللَّامِ ، نَحْوُ قَوْلِهِ تَعَالَى : { وَيَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ } .

إِلَى

Ушбу лафз ҳарфи жор сифатида келади ва унинг турли маънолари бор: 1. Замондан иборат бўлган интиҳони ифодалайди, мисол: { ثُمَّ أَتَمُّوا الصِّيَامَ إِلَى اللَّيْلِ } “...сўнгра рўзани тунгача мукамал қилинган...” . Ва макондан иборат бўлган интиҳони ифодалайди, мисол: { مِنْ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ إِلَى الْمَسْجِدِ الْأَقْصَى } “...Масжиди Ҳаромдан Масжиди Аксога...” .

2. لَا تَضُمُّوا أَمْوَالَ الْيَتَامَى إِلَى أَمْوَالِكُمْ маъносини ифодалайди, мисол: لَا تَضُمُّوا أَمْوَالَ الْيَتَامَى إِلَى أَمْوَالِكُمْ . Етимлар молини ўзингизнинг молларингизга қўшиб олманг.

3. { قَالَ رَبِّ السِّجْنُ أَحَبُّ إِلَيَّ مِمَّا يَدْعُونَنِي إِلَيْهِ } маъносини ифодалайди, мисол: { قَالَ رَبِّ السِّجْنُ أَحَبُّ إِلَيَّ مِمَّا يَدْعُونَنِي إِلَيْهِ } “У (Юсуф алайҳиссалом) айтди: “Роббим улар мени чорлатган нарсадан кўра зиндон мен учун суяклироқдир...”” .

4. {وَيَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ} маъносини ифодалайди, мисол: “Ва истаганини тўғри йўлга хидоят қилур” {مُسْتَقِيمٌ}

- إِلَّا -

تَأْتِي عَلَى أَرْبَعَةِ أَوْجِهٍ :

أ - إِلَّا الْإِسْتِثْنَاءِيَّةُ : هِيَ حَرْفٌ اسْتِثْنَاءِيٌّ مَبْنِيٌّ عَلَى السُّكُونِ لَا مَحَلَّ لَهُ مِنَ الْإِعْرَابِ ، وَحُكْمُ الْمُسْتَثْنَى بَعْدَ إِلَّا :

1 - النَّصْبُ ، إِذَا كَانَ الْإِسْتِثْنَاءُ تَامًا مُثَبَّتًا ، نَحْوُ :

((عَادَ الْمُزَارِعُونَ إِلَى بُيُوتِهِمْ إِلَّا مُزَارِعًا)) .

((إِلَّا)) : حَرْفٌ اسْتِثْنَاءِيٌّ مَبْنِيٌّ عَلَى السُّكُونِ لَا مَحَلَّ لَهُ مِنَ الْإِعْرَابِ .

((مُزَارِعًا)) : مُسْتَثْنَى مَنْصُوبٌ بِالْفَتْحَةِ الظَّاهِرَةِ .

2 - النَّصْبُ أَوْ الْإِتْبَاعُ عَلَى الْبَدَلِيَّةِ ، إِذَا كَانَ الْإِسْتِثْنَاءُ تَامًا مَنْفِيًّا ، نَحْوُ : ((مَا عَادَ الطُّلَّابُ إِلَّا

خَالِدًا أَوْ خَالِدًا)) .

((خَالِدًا)) : مُسْتَثْنَى مَنْصُوبٌ بِالْفَتْحَةِ الظَّاهِرَةِ .

((خَالِدًا)) : بَدَلٌ مِنْ ((الطُّلَّابِ)) مَرْفُوعٌ بِالضَّمَّةِ الظَّاهِرَةِ .

ب - إِلَّا الْحَصْرِيَّةُ : هِيَ حَرْفٌ مَبْنِيٌّ عَلَى السُّكُونِ لَا مَحَلَّ لَهُ مِنَ الْإِعْرَابِ ، وَتَكُونُ فِي الْإِسْتِثْنَاءِ

الْمَنْفِيِّ وَغَيْرِ التَّامِّ ، وَالْإِسْمُ بَعْدَهَا يُعْرَبُ حَسَبَ مَوْقِعِهِ فِي الْجُمْلَةِ ، نَحْوُ : ((مَا الْأَبُّ إِلَّا مَسْئُولٌ عَنْ

عَائِلَتِهِ)) .

((مَا)) : الْحِجَازِيَّةُ بَطَلٌ عَمَلُهَا لِأَنَّ خَبَرَهَا حُصِرَ بِإِلَّا .

((الْأَبُّ)) : مُبْتَدَأٌ مَرْفُوعٌ بِالضَّمَّةِ الظَّاهِرَةِ .

((إِلَّا)) : أَدَاةُ حَصْرٍ ، مَبْنِيَّةٌ عَلَى السُّكُونِ لَا مَحَلَّ لَهُ مِنَ الْإِعْرَابِ .

((مَسْئُولٌ)) : خَبَرٌ مَرْفُوعٌ بِالضَّمَّةِ الظَّاهِرَةِ .

ج - إِلَّا الْأِسْمِيَّةُ بِمَعْنَى ((غَيْرٍ)) :

تَكُونُ ((صِفَةً)) بِمَنْزِلَةِ ((غَيْرٍ)) فَيُوصَفُ بِهَا وَبِالْإِسْمِ الْوَاقِعِ بَعْدَهَا الْإِسْمُ السَّابِقُ لَهَا ، نَحْوُ قَوْلِهِ

تَعَالَى : {لَوْ كَانَ فِيهِمَا آلِهَةٌ إِلَّا اللَّهُ لَفَسَدَتَا} .

((إِلَّا)): اِسْمٌ بِمَعْنَى ((غَيْرٌ)) مَبْنِيٌّ عَلَى السُّكُونِ فِي مَحَلِّ رَفْعٍ نَعَتْ ((أَلِهَةً)). وَهُوَ مُضَافٌ .
 ((الله)): لَفْظُ الْجَلَالَةِ ، مُضَافٌ إِلَيْهِ مَجْرُورٌ بِالْكَسْرِ الْمُقَدَّرَةِ مَنَعَ مِنْ ظُهُورِهَا اشْتِغَالُ الْمَحَلِّ
 بِحَرَكَةِ الرَّفْعِ الْمُنْقُولَةِ عَنْ إِلَّا الَّتِي بِمَعْنَى : غَيْرٌ . وَلِذَلِكَ كَانَ التَّرْكِيْبُ الْإِضَافِيُّ ((إِلَّا اللهُ)) صِفَةً لِـ
 ((أَلِهَةً)) .

ح - إِلَّا الْمُرْكَبَةُ مِنْ "إِنْ" الشَّرْطِيَّةِ وَ "لَا" النَّافِيَةِ :

وَذَلِكَ عِنْدَمَا يَرِدُ بَعْدَهَا فِعْلٌ مُضَارِعٌ مَجْزُومٌ ، نَحْوُ قَوْلِهِ تَعَالَى : {إِلَّا تَنْصُرُوهُ فَقَدْ نَصَرَهُ اللهُ} .
 ((إِلَّا)): ((إِنْ)): حَرْفٌ شَرْطِيٌّ جَازِمٌ مَبْنِيٌّ عَلَى السُّكُونِ لَا مَحَلَّ لَهُ مِنَ الْإِعْرَابِ . ((لَا)): حَرْفٌ
 نَفْيِيٌّ مَبْنِيٌّ عَلَى السُّكُونِ لَا مَحَلَّ لَهُ مِنَ الْإِعْرَابِ .

((تَنْصُرُوهُ)): فِعْلٌ مُضَارِعٌ مَجْزُومٌ بِحَذْفِ التَّوْنِ لِأَنَّهُ مِنَ الْأَفْعَالِ الْخَمْسَةِ . وَالْوَاوُ : ضَمِيرٌ مُتَّصِلٌ
 مَبْنِيٌّ عَلَى السُّكُونِ فِي مَحَلِّ رَفْعٍ فَاعِلٌ . وَالْهَاءُ : ضَمِيرٌ مُتَّصِلٌ مَبْنِيٌّ عَلَى الضَّمِّ فِي مَحَلِّ نَصْبِ مَفْعُولٍ بِهِ

((فَقَدْ)): الْفَاءُ حَرْفٌ رَابِطٌ لِحَوَابِ الشَّرْطِ مَبْنِيٌّ عَلَى الْفَتْحِ لَا مَحَلَّ لَهُ مِنَ الْإِعْرَابِ . ((قَدْ)): :
 حَرْفٌ تَحْقِيقِيٌّ مَبْنِيٌّ عَلَى السُّكُونِ لَا مَحَلَّ لَهُ مِنَ الْإِعْرَابِ .
 ((نَصَرَهُ)): فِعْلٌ مَاضٍ مَبْنِيٌّ عَلَى الْفَتْحِ الظَّاهِرَةِ . وَالْهَاءُ : ضَمِيرٌ مُتَّصِلٌ مَبْنِيٌّ عَلَى الضَّمِّ فِي مَحَلِّ
 نَصْبِ مَفْعُولٍ بِهِ .

((الله)): لَفْظُ الْجَلَالَةِ ، فَاعِلٌ ((نَصَرَ)) مَرْفُوعٌ بِالضَّمِّ الظَّاهِرَةِ . وَجُمْلَةُ ((فَقَدْ نَصَرَهُ اللهُ)) فِي
 مَحَلِّ جَزْمِ جَوَابِ الشَّرْطِ) .

إِلَّا

Ушбу лафз тўрт важҳда келади:

а. Истисной **إِلَّا** : Истисно харфи бўлиб сукунга мабнийдир, эъробда ўрни йўқ. **إِلَّا**дан кейинги мустанонинг ҳукми:

1. Насб. Истисно томм ва мусбат бўлганида, мисол: **عَادَ**
 المزارعون إلى بيوتهم إلا مزارعاً Деҳқонлар ўйларига қайтдилар, илло бир

деҳқон қайтмади.

إِلَّا – Истисно ҳарфи, сукунга мабний, эъробда ўрни йўқ.

مُزَارِعًا – Мустасно, зоҳир фатҳа ила мансуб.

2. Насб ёки бадалилик асосида эъробга эргашиш.

Истисно томм ва манфий бўлганида, мисол: مَا عَادَ الطُّلَابُ إِلَّا خَالِدًا أَوْ خَالِدٌ Талабалар қайтмадилар, илло Холид қайтди.

خَالِدًا – Мустасно, зоҳир фатҳа ила мансуб.

خَالِدٌ – الطُّلَابُ дан бадал, зоҳир замма ила марфуъ.

б. Чекловчи إِيَّا : ушбу إِيَّا сукунга мабний ҳарф бўлиб, эъробда ўрни йўқдир. Манфий бўлиб, томм бўлмаган истиснода бўлади. Ундан кейинги исм жумладаги ўрнига биноан эъробланади, мисол: مَا الْأَبُ إِلَّا مَسْئُولٌ عَنْ عَائِلَتِهِ Ота фақат ўз оиласигагина масъулдир.

مَا – Ҳижозия ҳарфи бўлиб, унинг амали ботил бўлган.

Зеро, унинг амали إِيَّا ила чекланган.

الْأَبُ – Мубтадо, зоҳир замма ила марфуъ.

إِيَّا – Чеклаш адоти, сукунга мабний, эъробда ўрни йўқ.

مَسْئُولٌ – Хабар, замма ила марфуъ.

в. غَيْرُ маъносидаги исмий إِيَّا : غَيْرُ манзиласидаги сифат бўлиб, у ила ва ундан кейин воқеъ бўлувчи исм ила ундан аввалги исм васфланади, ушбу оят мисол: {لَوْ كَانَ فِيهِمَا آلِهَةٌ إِلَّا اللَّهُ لَفَسَدَتَا} “Осмонлару ерда Аллоҳдан бошқа илоҳлар бўлганида осмонлару ерлар бузилиб кетар эди”.

إِيَّا – غَيْرُ маъносидаги исм, сукунга мабний, рафъ ўрнида ٱلْآهَةِ га наът, музоф.

ٱللهُ – Лафзи жалола, музофун илайҳ, тақдирдаги касра ила

мажрур. Касранинг зоҳир бўлишини – унинг ўрнини **غَيْرُ** маъносидаги **إِلَّا**дан кўчириб ўткизилган рафъ ҳаракати ила эгаллангани манъ қилган. Шу сабабдан **إِلَّا** **اللَّهُ** таркибий изофаси **إِلَهًا**га сифат бўлган.

г. **إِنْ** шартия ва **لَا** нофиядан таркиб топган **إِلَّا** : ушбу ҳарф ундан кейин мажзум музореъ феъли келганида бўлади, ушбу оят мисол: **{إِلَّا تَنْصُرُوهُ فَقَدْ نَصَرَهُ اللَّهُ}** “Агар сиз унга ёрдам бермасангиз, батаҳқиқ, Аллоҳ унга, куфр келтирганлар уни икки кишининг бири бўлган ҳолида чиқарганларида, нусрат берди”.

إِلَّا – **إِنْ** ҳарфи шарт ва жазм, сукунга мабний, эъробда ўрни йўқ. **لَا** нафй ҳарфи сукунга мабний, эъробда ўрни йўқ.

تَنْصُرُوهُ – Музореъ феъли, афъоли хомсадан бўлгани учун ўнинг ҳазфи ила мажзум. **ه** муттасил замир, заммага мабний, насб ўрнида мафъулун бих.

فَقَدْ – **ف** жавоби шартни боғловчи ҳарф, фатҳага мабний, эъробда ўрни йўқ. **قَدْ** таҳқиқ ҳарфи, сукунга мабний, эъробда ўрни йўқ.

نَصَرَهُ – Мозий феъли, зоҳир фатҳага мабний, **ه** муттасил замир, заммага мабний, насб ўрнида мафъулун бих.

اللَّهُ – Лафзи жалола, **نَصَرَ**нинг фоили, зоҳир замма ила марфуъ, **فَقَدْ نَصَرَهُ اللَّهُ** жумласи жазм ўрнида, жавоби шарт.

– **أَلَا** –

تَأْتِي عَلَى وَجْهَيْنِ : 1- عَامِلَةٌ 2 - غَيْرَ عَامِلَةٍ .

أ - أَلَا الْعَامِلَةِ : مُرَكَّبَةٌ مِنْ هَمْزَةِ الْإِسْتِفْهَامِ وَ ((لَا)) النَّافِيَةِ لِلْجِنْسِ ، وَتَكُونُ اِهْمَزَةٌ :

1 - حَرْفٌ تَوْبِيخٌ وَإِنْكَارٌ ، نَحْوُ قَوْلِ الشَّاعِرِ :

((أَلَا طَعَانَ أَلَا فُرْسَانَ عَادِيَةً إِلا تَجَشُّوْكُمْ حَوْلَ التَّنَانِيرِ))

((أَلَا)) : اِهْمَزَةٌ حَرْفٌ تَوْبِيخٌ وَإِنْكَارٌ ، وَ ((لَا)) النَّافِيَةُ لِلْجِنْسِ حَرْفٌ مَبْنِيٌّ عَلَى الشُّكُونِ لَا مَحَلَّ

لَهُ مِنَ الْإِعْرَابِ .

((طَعَانَ)) : اِسْمٌ ((لَا)) مَبْنِيٌّ عَلَى الْفَتْحِ فِي مَحَلِّ نَصْبٍ ، وَخَبْرٌ ((لَا)) مَحذُوفٌ .

2 - حَرْفًا لِلتَّمْيِينِ : وَتَخْتَصُّ بِالدُّخُولِ عَلَى الْجُمْلَةِ الْإِسْمِيَّةِ ، نَحْوُ : ((أَلَا رَجُلٌ فِي الدَّارِ

فَيَسْتَقْبِلُنَا)) .

3 - حَرْفٌ اسْتِفْهَامٌ عَنِ التَّنْفِيهِ : نَحْوُ قَوْلِ قَيْسِ بْنِ الْمُلَوِّحِ :

((أَلَا اصْطَبَارَ لِسَلْمَى أَمْ لَهَا جَلْدٌ إِذْنُ الْأَقْيِ الَّذِي لَاقَاهُ أَمْثَالِي))

((اصْطَبَارَ)) : اِسْمٌ ((لَا)) مَبْنِيٌّ عَلَى الْفَتْحِ فِي مَحَلِّ نَصْبٍ .

((لِسَلْمَى)) : اللَّامُ : حَرْفٌ جَرٌّ مَبْنِيٌّ عَلَى الْكَسْرِ لَا مَحَلَّ لَهُ مِنَ الْإِعْرَابِ . ((سَلْمَى)) : اِسْمٌ

مَجْرُورٌ بِالْكَسْرِ الْمُقَدَّرَةِ عَلَى الْأَلْفِ لِلتَّعَدُّرِ ، وَالْجَارُ وَالْمَجْرُورُ مُتَعَلِّقَانِ بِحَبْرٍ ((لَا)) الْمَحذُوفِ وَتَقْدِيرُهُ مَوْجُودٌ) .

ب - أَلَا غَيْرُ الْعَامِلَةِ : وَتَكُونُ :

1 - حَرْفًا لِلتَّنْبِيهِ وَالْإِسْتِفْهَامِ ، لَا يَعْمَلُ شَيْئًا وَلَا مَحَلَّ لَهُ مِنَ الْإِعْرَابِ ، وَيَدْخُلُ عَلَى الْجُمْلَةِ

الْفِعْلِيَّةِ ، نَحْوُ قَوْلِهِ تَعَالَى : { أَلَا يَوْمَ يَأْتِيهِمْ لَيْسَ مَصْرُوفًا عَنْهُمْ } ، كَمَا يَدْخُلُ عَلَى الْجُمْلَةِ الْإِسْمِيَّةِ ،

نَحْوُ قَوْلِهِ تَعَالَى : { أَلَا إِنَّهُمْ هُمُ السُّفَهَاءُ } .

2 - حَرْفٌ عَرْضٍ : وَمَعْنَاهُ طَلَبُ الشَّيْءِ بِلَيْنٍ ، نَحْوُ قَوْلِهِ تَعَالَى : { أَلَا تُحِبُّونَ أَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَكُمْ }

3 - حَرْفٌ تَخْصِيصٍ : وَمَعْنَاهُ طَلَبُ الشَّيْءِ بِحَثٍّ ، وَيَخْتَصُّ بِالدُّخُولِ عَلَى الْجُمْلَةِ الْفِعْلِيَّةِ ، نَحْوُ

قَوْلِهِ تَعَالَى : { أَلَا تَفَاتِلُونَ قَوْمًا نَكثُوا إِيمَانَكُمْ } .

أَلَا

Ушбу лафз икки важдда келади:

1. Омил бўлиб келади.
2. Омил бўлмаган ҳолда келади.

А. Омил бўлиб келувчи **أَلَا** : истифҳом ҳамзаси ва жинсни нафй қилувчи **لَا**дан таркиб топган. Бунда ҳамза қуйидаги кўринишларда бўлади:

1. Танбеҳ бериш ва инкор ҳарфи, шоирнинг ушбу сўзлари мисол:

أَلَا طَعَانَ أَلَا فُرْسَانَ عَادِيَةً إِلَّا تَجَشُّوْكُمْ حَوْلَ التَّنَائِيرِ

Маъноси:

Тандирлар атрофинда пуфлашингиздан ўзга,
Йўқмиди ҳужумла найза суқувчи ва чавандоз.

أَلَا – Ҳамза – танбеҳ бериш ва инкор ҳарфи, **لَا** жинсни нафй қилувчи ҳар, эъробда ўрни йўқ.

طَعَانَ – **لَا**нинг исми, фатҳага мабний, насб ўрнида. **لَا**нинг хабари маҳзүф.

2. Орзу қилиш ҳарфи бўлган ҳарф. Ушбу тур исмий жумлаларга кириши ила бошқаларидан ажралиб туради, мисол: **أَلَا رَجُلًا فِي الدَّارِ فَيَسْتَقْبِلُنَا** Ҳовлида бирор киши бўлса эди, бизни қаршилаб кутиб олар эди.

3. Нафйдан истифҳом қилиш ҳарфи, шоирнинг қуйидаги сўзим мисол:

أَلَا اصْطَبَارَ لِسَلْمَى أَمْ لَهَا جَلْدٌ إِذْ أَلَا فِي الَّذِي لَأَقَاهُ أَمْثَالِي

Маъноси:

Салмодан сабрлилик борми ёки унда пишиқлик,
Унда мен кабилар йўликқанга йўлиқурман.

اصْطَبَارَ – **لَا**нинг исми, фатҳага мабний, насб ўрнида.

لِسَلْمَى – жор ҳарфи, касрага мабний, эъробда ўрни йўқ.

سَلْمَى – Узр сабабидан алифга тақдир қилинган касра ила мажрур бўлган исм, жор ва мажрур ўнинг хабарига мутаъаллиқ. ўнинг хабари маҳзуф, тақдири **مَوْجُودٌ**.

Б. Омил бўлмаган ҳолда келувчи **أَلَا** : у қуйидаги кўринишларда келади:

1. Эътиборни тортиш ва каломни бошлаш ҳарфи. У ҳеч қандай амал бажармайди ва эъробда ўрни бўлмайди. Жумлаи феълияга киради, ушбу оят мисол: **{أَلَا يَوْمَ يَأْتِيهِمْ لَيْسَ مَصْرُوفًا عَنْهُمْ}** “Огоҳ бўлингизким уларга (азоб) келганида (ўша азоб) улардан бурилиб юборилмас”.

Шунингдек, жамлаи исмияга ҳам киради, ушбу оят мисол: **{أَلَا إِنَّهُمْ هُمُ السُّفَهَاءُ}** “Огоҳ бўлингизким уларнинг ўзлари эси пастдирлар”.

2. Ёрд ҳарфи, бунинг маъноси мулойимлик ила бирор нарсани талаб қилиш, ушбу оят мисол: **{أَلَا تُحِبُّونَ أَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَكُمْ}** “Аллоҳ сизларни мағфират қилишини суймайсизларми!?”.

3. Таҳдийд ҳарфи, бунинг маъноси бирор нарсани унга чорлаш ила талаб қилиш, ушбу оят мисол: **{أَلَا تَقَاتِلُونَ قَوْمًا نَكَثُوا أَيْمَانَكُمْ}** “Аҳдларини бузган қавм ила курашмайсизларми!?”.

– أَلَا –

تَأْتِي:

1 – حَرْفٌ تَحْضِيضٍ : يَدْخُلُ عَلَى الْجُمْلَةِ الْفِعْلِيَّةِ الْحَرْبِيَّةِ ، كَسَائِرِ أَدَوَاتِ التَّحْضِيضِ ، وَقَدْ

يَكُونُ الْفِعْلُ ظَاهِرًا ، نَحْوُ : ((أَلَا أَنْجَزْتَ عَمَلَكَ)) ، كَمَا قَدْ يَكُونُ مُضْمَرًا ، نَحْوُ : ((أَلَا خَالِدًا سَاعَدْتَهُ)).

((أَلَا)) حَرْفٌ تَحْضِيضٌ مَبْنِيٌّ عَلَى السُّكُونِ لَا مَحَلَّ لَهُ مِنَ الْإِعْرَابِ .

((خَالِدًا)) : مَفْعُولٌ بِهِ لِفِعْلِ مَحْذُوفٍ ، مَنْصُوبٌ بِالْفَتْحَةِ الظَّاهِرَةِ ، وَالتَّقْدِيرُ : أَلَا سَاعَدْتَ خَالِدًا) .

2 - مُرَكَّبَةٌ مِنْ ((أَنَّ)) النَّاصِبَةِ وَ((لَا)) النَّافِيَةِ :

وَلَا تَدْخُلُ إِلَّا عَلَى جُمْلَةٍ فِعْلِيَّةٍ فِعْلُهَا مُضَارِعٌ ، نَحْوُ : أَرْجُوا أَلَا تَيَأَسَ مِنْ رَحْمَةِ اللَّهِ) .

((أَلَا)) : ((أَنَّ)) : حَرْفٌ مَصْدَرِيٌّ وَنَصْبٌ وَاسْتِقْبَالٌ ، مَبْنِيٌّ عَلَى السُّكُونِ لَا مَحَلَّ لَهُ مِنَ الْإِعْرَابِ

((تَيَأَسَ)) : فِعْلٌ مُضَارِعٌ مَنْصُوبٌ بِ ((أَنَّ)) وَعَلَامَةٌ نَصْبِهِ الْفَتْحَةُ الظَّاهِرَةُ . وَفَاعِلُهُ ضَمِيرٌ مُسْتَتِرٌ فِيهِ وَجُوبًا ، تَقْدِيرُهُ : أَنْتَ) .

أَلَا

Ушбу лафз қуйидаги ҳолатларда келади:

1. Ундаш ҳарфи: бошқа барча ундаш ҳарфлари каби феълий хабарий жумлаларга киради ва гоҳида феъл зоҳир бўлади, мисол: **أَلَا أَنْجَزْتَ عَمَلَكَ** Амалингни буткул қилмайсанми!?
 Феъл гоҳида замижда бўлади, мисол: **أَلَا خَالِدًا سَاعَدْتَهُ** Холидга ёрдам бермайсанми!?

أَلَا – Ундай ҳарфи, сукунга мабний, эъробда ўрни йўқ.

خَالِدًا – маҳзуф феълнинг мафъулун бихиси, зоҳир фатҳа ила мансуб, тақдирда: **أَلَا سَاعَدْتَ خَالِدًا**.

2. Насб қилувчи ҳарф **أَنَّ** ва нафй қилувчи **لَا**дан таркиб топган ҳарф: фақатгина музореъ феъли бўлган жумлаларга киради, мисол: **أَرْجُوا أَلَا تَيَأَسَ مِنْ رَحْمَةِ اللَّهِ** Аллоҳнинг раҳматидан

ноумид бўлмайсан деб умид қиламан!

أَلَّا – أَنْ масдарий бўлган насб ва истиқбол ҳарфи, сукунга мабний, эъробда ўрни йўқ.

تَيَّأَسَ – أَنْ ила мансуб бўлган музореъ феъли, насб аломати зоҳир фатҳа, фоили унда шартли равишда беркитилган, тақдири أَنْتَ бўлган замир.